

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЯКИМЧУК ОЛЬГА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 343.121.4

ДИСЕРТАЦІЯ
ПРЕДСТАВНИЦТВО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ
ПРОВАДЖЕННІ

081 – Право

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **О. В. Якимчук**

Науковий керівник: **Лук'янчиков Євген Дмитрович**
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2021

АНОТАЦІЯ

Якимчук О. В. Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національний університет «Острозька академія», м. Острог; Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, 2020.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні. Розкрито стан дослідження проблем представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні. Сьогодні існує нагальна потреба вирішення низки теоретичних та практичних проблем пов'язаних із з'ясуванням: 1) генези представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні; 2) змісту понять «представництво юридичної особи у кримінальному провадженні» та «представник юридичної особи у кримінальному провадженні»; 3) характерних ознак цього виду представництва у кримінальному провадженні; 4) класифікації представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні; 5) процесуального статусу представника юридичної особи як учасника кримінального провадження; 6) порядку набуття та припинення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні; 7) порядку притягнення представника юридичної особи у кримінальному провадженні до відповідальності; 8) закордонного досвіду у сфері представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні та його застосування у вітчизняному кримінально-процесуальному праві; 9) законодавчих недоліків у сфері правового регулювання представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні та шляхів для їх усунення.

Автором досліджено становлення та розвиток представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні від Київської Русі до незалежної України, окрім того було розглянуто перші вчення про юридичних осіб та їх представників у римському праві.

Із врахуванням результатів дослідження, представництвом юридичних осіб у кримінальному провадженні є врегульовані нормами кримінально-процесуального законодавства правовідносини, що полягають у здійсненні представником юридичної особи від її імені та в її інтересах процесуальних дій з метою захисту її прав та законних інтересів, реалізації її процесуальних обов'язків у рамках кримінального провадження. У свою чергу, представником юридичної особи у кримінальному провадженні може бути дієздатна фізична особа, яка є самостійним учасником кримінального провадження, а також прокурор у визначених законом випадках, що здійснює захист прав та законних інтересів юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, та юридичної особи, яка бере участь у кримінальному провадженні в процесуальному статусі заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт на підставах визначених кримінально-процесуальним законодавством на всіх стадіях кримінального провадження.

Проведено класифікацію представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні на підставі різних критеріїв: за кримінально-процесуальним статусом юридичної особи; за правовим статусом представника; за підставою виникнення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні; за характером обов'язку; за обсягом повноважень представника; за рівнем професійності представника; за стадіями кримінального провадження; за видом юридичної особи; за ознакою особистого закону юридичної особи.

Визначено передумови та підстави виникнення та припинення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні, а також встановлені процесуальні вимоги, необхідні для набуття особою статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні. Доведено, що існування одних лише передумов недостатньо для виникнення представництва. Необхідна одночасна наявність передумов та підстав, а втрата хоча б однієї з передумов призводить до припинення представництва.

Звернуто увагу на те, що необхідно розрізнити поняття «припинення представництва» та «втрата особою статусу представника». Припинення представництва юридичної особи у кримінальному провадженні пов'язано не з примусовим припиненням (втратою) представництва з тих чи інших причин, на відміну від втрати особою статусу представника, а у зв'язку із досягненням мети здійснення представництва у кримінальному провадженні, незалежно від позитивного чи негативного результату для юридичної особи.

Встановлено обсяг повноважень представника юридичної особи у кримінальному провадженні. Запропоновано систему повноважень (прав та обов'язків) представника юридичної особи у кримінальному провадженні за наступними критеріями: кримінально-процесуальним статусом юридичної особи, яку представляють; стадіями кримінального провадження; обсягом наданих довірителем (юридичною особою) прав та обов'язків; статусом представника юридичної особи.

Досліджено порядок та підстави притягнення представника юридичної особи до відповідальності. Розглянуто проблему накладення грошового стягнення на представника в порядку ст. 139 КПК України, яке незважаючи на віднесення законодавцем його до заходів забезпечення кримінального провадження, за своєю сутністю є відповідальністю за невиконання процесуального обов'язку та охоплюється диспозицією ст. 185³ КУпАП.

Проаналізовано закордонний досвід у сфері правового регулювання представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні, зокрема держав Європейського Союзу, США, Російської Федерації, Республіки Білорусь, КНР, Японії тощо. Виявлено недоліки та прогалини вітчизняного правового регулювання представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні.

Виявлено недоліки та прогалини вітчизняного правового регулювання представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні, що стосуються: визначення кількості допустимих представників при одночасній участі у судовому провадженні; самопредставництва юридичної особи у кримінальному провадженні (ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України); розширення випадків для

відводу та недопуску представника юридичної особи до здійснення представництва у кримінальному провадженні (ст. 78 КПК України); обов'язкової участі представника юридичної особи у кримінальному провадженні; здійснення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні арбітражним керуючим та ліквідатором; вимог до оформлення та надання представником довіреності та копій установчих документів юридичної особи; обсягу повноважень представника юридичної особи на здійснення певних дій (визнання або відмови від позову, примирення з обвинуваченим, укладення угод); правового статусу представника юридичної особи заявника (ст. 60 КПК України); відповідальності представника юридичної особи у кримінальному провадженні.

Розроблено теоретичні положення та практичні рекомендації щодо вдосконалення законодавства та правозастосовчої діяльності, спрямовані на ефективне здійснення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні.

Ключові слова: інститут представництва, представник, представництво, адвокат, учасники кримінального провадження, юридична особа.

SUMMARY

Yakymchuk. O. V. Representation of legal entities in criminal procedure. – Qualification scientific work as the manuscript.

Thesis for the degree of Doctor Philosophy (PhD) in specialty 081 – Law. – National University of Ostroh Academy, Ostroh; National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2020.

The dissertation deals with the complex research of representation of legal entities in criminal proceedings. The state of research of problems of representation of legal entities in criminal proceedings has been revealed. Nowadays, there is an urgent need to solve a number of theoretical and practical problems related to clarifying: 1) the genesis of the representation of legal entities in criminal proceedings; 2) the essence of the concepts of «representation of a legal entity in

criminal proceedings» and «representative of a legal entity in criminal proceedings»; 3) the characteristic features of this type of representation in criminal proceedings; 4) the classification of representation of legal entities in criminal proceedings; 5) the procedural status of the representative of the legal entity as a participant in criminal proceedings; 6) the procedure for acquisition and termination of representation of legal entities in criminal proceedings; 7) the procedure for bringing a representative of a legal entity in criminal proceedings to justice; 8) the foreign experience in the aspect of representation of legal entities in criminal proceedings and its appliance in domestic criminal procedure law; 9) the legislative shortcomings in the field of legal regulation of the representation of legal entities in criminal proceedings and ways to eliminate them.

The author explores the formation and development of the institute of representation of legal entities in criminal proceedings from Kievan Rus' to independent Ukraine. In addition, the first doctrines about legal entities and their representatives in Roman law have been considered.

Considering the results of the research, the representation of legal entities in criminal proceedings is legal relations, regulated by the rules of criminal procedure legislation, which consists in the execution of the representative of the legal entity on its behalf and in its interests' procedural actions to protect its rights and legitimate interests in criminal proceedings. The representative of a legal entity in criminal proceedings may be an capable person who is an independent participant in criminal proceedings, as well as the prosecutor in cases specified by law, representing the legal entity subject to the proceedings and the legal entity participating in criminal proceedings, in the procedural status of the applicant, victim, civil plaintiff, civil defendant and a third party in respect of whose property the issue of arrest on the grounds specified by criminal procedure law at all stages of criminal proceedings.

On the basis of various reasons, the classification of representation of legal entities in criminal proceedings has been developed. These various reasons are: the criminal procedural status of a legal entity; legal status of the representative; the nature of the duty; the scope of powers of the representative; the level of

professionalism of the representative; stages of criminal proceedings; type of legal entity; the nationality of the legal entity.

The preconditions and grounds for the acquisition and termination of representation of legal entities in criminal proceedings are determined, as well as the procedural requirements necessary for a person to acquire the status of a representative of a legal entity in criminal proceedings. The thesis that the existence of preconditions is not enough for the emergence of representation has been proved. The preconditions and grounds must be present at the same time, and the loss of at least one of the preconditions leads to the termination of representation.

The author pays attention to the fact that it is necessary to distinguish between the concepts of «termination of representation» and «loss of a person's status as a representative». The termination of representation of a legal entity in criminal proceedings is related to achieving the goal of representation in criminal proceedings, regardless of positive or negative result for the legal entity. The loss of a person's status as a representative is related to the forced termination (loss) of representation by different reasons.

The scope of duties of the representative of a legal entity in criminal proceedings has been established. The system of powers (rights and responsibilities) of the representative of the legal entity in criminal proceedings has been proposed, according to the following criteria: the criminal procedural status of the legal entity; stages of criminal proceedings; the scope of rights and obligations granted by the principal (legal entity); the status of a representative of a legal entity.

The procedure and grounds for bringing a representative of a legal entity to justice have been described. The problem of imposition of a fine on the representative has been revealed. Despite the fact that the legislator attributed it to the measures to ensure criminal proceedings, in essence it is a liability for failure to perform a procedural duty.

The foreign experience in the field of legal regulation of representation of legal entities in criminal proceedings, in particular the states of the European Union, the USA, the Russian Federation, Belarus, the People's Republic of China, Japan, etc.

has been analyzed. The disadvantages and problems in the Ukrainian legal regulation of representation of legal entities in criminal proceedings have been identified.

The theoretical and practical recommendations to improve legislation and law enforcement activities which are aimed at the effective representation of legal entities in criminal proceedings have been developed.

Key words: institute of representation, representative, representation, attorney, participants of criminal procedure, legal entity.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Якимчук О. В. Проблеми класифікації представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2017. № 2 (16). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n2/17yovukp.pdf>.

2. Якимчук О. В. Становлення інституту представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 12. С. 108-114.

3. Якимчук О. В. Представництво юридичної особи її керівником у кримінальному провадженні в аспекті введення монополії адвокатури. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 167-172.

4. Якимчук О. В. Проблемні аспекти відповідальності представника юридичної особи у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 188-194.

5. Якимчук О. В. Особа представника юридичної особи у кримінальному провадженні України. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Svazek 7. Vydání 2. С. 329-334.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Якимчук О. В. Монополія адвокатури в Україні в аспекті представництва юридичних осіб: за і проти. *Сучасні тенденції в юридичній*

науці України: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 28-30 червня 2018р. Херсон: Молодий вчений, 2018. С. 101-105.

7. Якимчук О. В. Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні країн Східної Азії: порівняльний аналіз з вітчизняним законодавством. *Юридична осінь 2018 року: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених*, м. Харків, 14 листопада 2018 р. Харків: Національний юридичний університет ім. Я. Мудрого, 2018. С. 500-504.

8. Якимчук О. В. Характерні ознаки представництва юридичних осіб як виду представництва у кримінальному провадженні. *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку: зб. тез наукових доповідей XVI міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених*, м. Луцьк, 27 березня 2020 р. Луцьк, Східноєвропейський національний університет ім. Л. Українки, 2020. С. 241-244.

9. Якимчук О. В. Щодо питання представництва прокурором юридичних осіб у кримінальному провадженні. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та в світі. Треті юридичні читання: матеріали ювіл. всеукр. дистанційн. конф.*, м. Одеса, 10 квітня 2020 р. Одеса: Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 2020. С. 253-256.

10. Якимчук О. В. Деякі питання обсягу повноважень представника юридичної особи у кримінальному провадженні. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Ужгород, 8-9 травня, 2020 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2020. С. 114-117.

11. Якимчук О. В. Підстави набуття статусу представника юридичної особи її працівником у кримінальному провадженні. *П'яті Таврійські юридичні наукові читання: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Київ, 15-16 травня, 2020 р. Київ: Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2020. С. 189-192.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИК ПОЗНАЧЕНЬ.....	12
ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ГЕНЕЗИС ПРЕДСТАВНИЦТВА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	23
1.1. Історичний огляд становлення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні.....	23
1.2. Поняття та ознаки представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні.....	48
1.3. Класифікація представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні.....	65
Висновки до розділу 1.....	78
РОЗДІЛ 2. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ПРЕДСТАВНИКА ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.....	81
2.1. Поняття представника юридичної особи у кримінальному провадженні.....	81
2.2. Передумови та підстави набуття і припинення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні.....	103
2.3. Повноваження представника юридичної особи у кримінальному провадженні.....	128
2.4. Відповідальність представника юридичної особи у кримінальному провадженні.....	147
Висновки до розділу 2.....	161
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	166

3.1. Світовий досвід представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні.....	166
3.2. Проблемні питання здійснення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні України.....	184
Висновки до розділу 3.....	198
ВИСНОВКИ.....	200
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	205
ДОДАТКИ.....	238

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АР – Азербайджанська Республіка

ГК – Господарський кодекс

ГПК – Господарський процесуальний кодекс

ГСУ НП – головне слідче управління Національної поліції України

КАС – Кодекс адміністративного судочинства

КЗпП – Кодекс законів про працю

КК – Кримінальний кодекс

КНР – Китайська Народна Республіка

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення

м. – місто

НЕП – нова економічна політика

п. – пункт

ПК – Податковий кодекс

Права – Права, по которм судитя малоросійський народ 1743 року.

р. – рік

РБ – Республіка Білорусь

РФ – Російська Федерація

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ст. – стаття

Статут – Статут кримінального судочинства Російської імперії 1864 р.

США – Сполучені Штати Америки

ТОВ – товариство з обмеженою відповідальністю

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ЦК – Цивільний кодекс

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс

ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Юридичні особи беруть активну участь у кримінальному провадженні України у різних кримінально-процесуальних статусах. Однак, внаслідок своєї природи, юридичні особи не можуть реалізовувати надані їм права та виконувати обов'язки безпосередньо, а лише через представників. Однією із форм реалізації конституційного права на правову допомогу є інститут процесуального представництва. Безпосередньо Конституцією України, Кримінальним процесуальним кодексом України та Цивільним процесуальним кодексом України регламентується представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні.

КПК України 2012 року значно розширив процесуальний статус юридичних осіб, порівняно із КПК УРСР 1960 року. Новелою вітчизняного законодавства стало прийняття 23 травня 2013 року Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб», яким було запроваджено застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Відповідні зміни щодо участі юридичних осіб, до яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру, були внесені й в кримінально-процесуальне законодавство, а саме було введено нового учасника кримінального провадження – представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Гармонізація вітчизняного законодавства з європейським, зокрема введення заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, потребує ґрунтовного висвітлення процесуального статусу юридичних осіб, щодо яких здійснюється кримінальне провадження, спираючись на закордонний досвід. Із проведенням конституційної реформи щодо правосуддя, якою було запроваджено виключне представництво іншої особи у суді

адвокатами, відбулися відповідні зміни й у правовому регулюванні представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні.

За таких умов особливого значення набуває питання забезпечення та охорони майнових і немайнових інтересів юридичних осіб. До того ж, чинне кримінально-процесуальне законодавство здебільшого орієнтоване на представництво фізичних осіб, залишаючи поза увагою особливості, які відрізняють фізичних осіб від юридичних.

Представництво, зокрема юридичних осіб, як міжгалузевий інститут досліджено переважно вченими-цивілістами: І. О. Гелецька, В. Л. Гранін, Г. З. Лазько, І. А. Павлуник, В. В. Резнікова, О. В. Россильна, С. А. Чванкін, О. Є. Харитонов, М. М. Ясинок. Проблематикою представництва у кримінальному провадженні у радянській кримінально-процесуальній науці займалися: В. Д. Адаменко, С. А. Александров, В. П. Божьєв, В. В. Мелешко, В. А. Рясенцев, В. М. Савинов, П. М. Туленков та інші. Деякі теоретичні та практичні аспекти інституту представництва у кримінальному судочинстві незалежної України тією чи іншою мірою у свій час висвітлювали: С. Є. Абламський, В. І. Галаган, І. В. Гловюк, В. К. Грищук, О. В. Капліна, О. М. Качалова, О. П. Кучинська, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Нор, О. В. Панченко, О. Ф. Пасєка, В. О. Попелюшко, В. В. Рожнова, Л. Д. Удалова. Необхідно відмітити також комплексне дослідження інституту представництва у кримінальному провадженні В. Г. Пожаром та законного представництва у кримінальному провадженні В. В. Самолюком. Слід згадати також роботи С. В. Толокольнікова щодо процесуального статусу юридичних осіб у кримінальному провадженні.

Однак, проблеми представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні не були предметом дисертаційних та монографічних досліджень (зокрема, визначення понять «представництво юридичних осіб» та «представник юридичної особи» у кримінальному провадженні, характерні ознаки представництва юридичної особи у кримінальному провадженні, особливості відповідальності представника). Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлюється необхідністю максимально

конкретизувати та індивідуалізувати представництво у кримінальному провадженні саме для юридичних осіб.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертація виконана в рамках теми кафедри кримінально-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія» «Забезпечення справедливого правосуддя, захисту прав і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві» (державний реєстраційний номер теми – 0110U003999). Дисертація відповідає положенням й напрямам реалізації Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 20.05.2015 р. № 276/2015, тема дослідження узгоджується з Переліком основних наукових напрямів та найважливіших проблем фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних, суспільних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2019-2023 роки, затверджених постановою Президії Національної академії наук України від 30.01.2019 р. № 30. Тема дослідження затверджена на засіданні вченої ради Національного університету «Острозька академія» 24 листопада 2016 р. (протокол №6).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні особливостей представництва юридичних осіб, виявленні законодавчих недоліків у регулюванні цього інституту, розробці положень, спрямованих на вдосконалення законодавства з питань представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні, а також рекомендацій для застосування їх на практиці.

Для досягнення мети дисертаційного дослідження було поставлено та вирішено такі *завдання*:

- 1) розкрити становлення та розвиток представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні;
- 2) з'ясувати поняття та ознаки представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні;

3) здійснити класифікацію представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні на основі критеріїв, які якомога більше розкривають особливості цього виду представництва;

4) сформулювати поняття «представник юридичної особи у кримінальному провадженні»;

5) визначити передумови та підстави для виникнення та припинення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні, а також розробити процесуальні вимоги до особи для набуття статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні;

6) визначити обсяг повноважень представника юридичної особи у кримінальному провадженні;

7) встановити порядок та підстави притягнення представника юридичної особи до відповідальності;

8) охарактеризувати закордонний досвід у сфері правового регулювання представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні;

9) виявити недоліки та прогалини вітчизняного правового регулювання представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні та розробити на основі проведеного дослідження відповідні рекомендації щодо вдосконалення законодавства та правозастосовчої діяльності, спрямовані на ефективне здійснення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні.

Об'єктом дослідження є кримінально-процесуальні правовідносини, що виникають у зв'язку із здійсненням представництва прав і законних інтересів юридичних осіб – учасників кримінального провадження.

Предметом дослідження є представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. При здійсненні дисертаційного дослідження було застосовано комплекс загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціально-наукових методів. За допомогою історичного методу було досліджено становлення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні через призму різних типів державності та встановлено етапи розвитку цього

інституту (1.1). Діалектичний метод дав змогу проаналізувати функціональні та організаційні основи здійснення представництва юридичних осіб, а формально-логічний метод – виокремити загальні та спеціальні ознаки притаманні представництву юридичних осіб у кримінальному провадженні (1.2). Класифікацію видів представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні здійснено за допомогою методу класифікації та групування (1.3). Для тлумачення окремих положень законодавства використано логічно-граматичний метод (розділи 2 і 3). За допомогою методів гносеології, зокрема аналізу, синтезу, індукції, дедукції встановлено правовий статус представника юридичної особи у кримінальному провадженні та його процесуальну функцію (2.1), передумови та підстави здійснення та припинення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні (2.2), обсяг повноважень (2.3), відповідальність представника (2.4). Завдяки застосуванню методу герменевтики з'ясовано сутність окремих наукових положень, що стосуються представництва юридичних осіб (розділи 1 і 2).

Серед загальнонаукових методів необхідно відмітити порівняльний метод, який сприяв дослідженню кримінально-процесуального законодавства інших держав у сфері правового регулювання представництва юридичних осіб (3.1). Логіко-нормативний метод сприяв встановленню недоліків чинного законодавства (3.2). Серед спеціальних методів юридичної науки, слід виділити метод моделювання та формально-юридичний метод, які було застосовано при формулюванні пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства (3.2). Також був застосований статистичний метод, який дозволив дослідити судову практику та якісну структуру представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні (2.2). При з'ясуванні громадської думки щодо введення виключного представництва інтересів іншої особи у суді адвокатами, використовувалися методи анкетування та опитування (3.2).

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять наукові праці вітчизняних та зарубіжних дослідників з історії держави і права, теорії права,

римського права, кримінального, кримінально-процесуального, цивільного, цивільно-процесуального, господарського, господарсько-процесуального права.

Нормативну основу наукового дослідження становлять Конституція України, акти кримінального процесуального законодавства України та деяких інших держав (Австралії, Азербайджанської Республіки, Республіки Білорусь, Великобританії, Данії, Канади, Китайської Народної Республіки, Російської Федерації, Сполучених Штатів Америки, Угорщини, Федеративної Республіки Німеччина, Фінляндії, Франції, Чеської Республіки, Швейцарії та Японії).

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять узагальнення судової практики Верховного Суду, рішення Конституційного Суду України, 210 судових рішень, розміщених в Єдиному державному реєстрі судових рішень за 2017-2020 роки, результати дослідження 130 кримінальних проваджень за участі юридичних осіб, розглянутих судами України за 2016-2020 роки, результати анкетування 851 респондента (юрисконсультів, адвокатів, суддів, науковців, прокурорів тощо) щодо введення монополії адвокатури на представництво у суді, а також опрацювання статистичних звітів за 2016-2019 роки Малиновського районного суду м. Одеси, Рівненського міського суду Рівненської області та Шевченківського районного суду Харківської області щодо якісного складу представників юридичних осіб у кримінальних провадженнях.

Наукова новизна отриманих результатів дисертаційного дослідження полягає у тому, що ця робота є першим в українській кримінально-процесуальній науці комплексним дослідженням, спеціально присвяченим представництву юридичних осіб у кримінальному провадженні.

Наукова новизна виражається у таких основних положеннях:

уперше:

– сформульовано поняття «представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні» як врегульовані нормами кримінально-процесуального законодавства правовідносини, що полягають у здійсненні представником юридичної особи від її імені та в її інтересах процесуальних дій

з метою захисту її прав та законних інтересів, реалізації її процесуальних обов'язків у рамках кримінального провадження;

– визначено поняття «представник юридичної особи у кримінальному провадженні» як дієздатна фізична особа, яка є самостійним учасником кримінального провадження, а також прокурор у визначених законом випадках, що здійснює захист прав та законних інтересів юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, та юридичної особи, яка бере участь у кримінальному провадженні в процесуальному статусі заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт на підставах визначених кримінально-процесуальним законодавством на всіх стадіях кримінального провадження;

– обґрунтовано необхідність передбачення підстав для представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні арбітражним керуючим;

– обґрунтовано необхідність приведення кримінально-процесуального законодавства у відповідність з цивільно-процесуальним, господарсько-процесуальним законодавством щодо самопредставництва юридичної особи;

удосконалено:

– систему класифікації представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні за характером обов'язку, підставою виникнення, обсягом повноважень представника, процесуальним статусом юридичної особи, видом юридичної особи, рівнем професійності представника, стадіями кримінального провадження, правовим статусом представника;

– правовий статус представника юридичної особи як самостійного учасника кримінального провадження через призму його повноважень, підстав набуття та припинення ним представництва, а також відповідальності;

– систему передумов і підстав для набуття та припинення статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні, зокрема юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження;

– систему ознак представництва, зокрема представництва юридичних осіб, які дозволяють відокремити цей вид представництва від інших видів процесуального представництва;

набули подальшого розвитку:

– наукові підходи щодо визначення генези становлення представництва у кримінальному провадженні через призму розвитку юридичних осіб;

– обґрунтування необхідності введення обов'язкової участі представника юридичної особи у кримінальному провадженні;

– обґрунтування права заявника (юридичної особи) на представника;

– пропозиції щодо внесення змін та доповнень до КПК України, які дозволять усунути ряд недоліків законодавства, які регулюють притягнення представника юридичної особи до відповідальності (механізм порушення судом питання про дисциплінарну відповідальність представника, подвійна юридична відповідальність представника за КПК України та КУпАП).

Практичне значення отриманих результатів. Основні положення, висновки та пропозиції, сформульовані у дисертації, можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері – як основа для подальшого дослідження представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні та інституту представництва загалом, а також кримінально-процесуального статусу юридичних осіб;

законотворчій діяльності – для удосконалення правового регулювання представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні та внесення змін до КПК України (лист-відповідь голови Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності № 04-27/12-2020/62753 від 01.06.2020 р. (Додаток Е));

правозастосовній діяльності – як рекомендації для юрисконсультів, адвокатів, суддів, прокурорів та слідчих для більш ефективного здійснення кримінально-процесуального представництва юридичних осіб;

навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Актуальні проблеми кримінального процесу», «Судові та правоохоронні органи України», «Адвокатура України», «Правоохоронна та правозахисна діяльність», інших спеціальних курсів, для підготовки відповідних розділів підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій, а також для підготовки спеціалістів у сфері захисту прав та інтересів у кримінальному провадженні (Акт впровадження у навчальний та науковий процеси Навчально-наукового Інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія» (Додаток Д)).

Апробація матеріалів дисертації. Висновки і положення дисертаційного дослідження обговорювалися на засіданнях кафедри кримінально-правових дисциплін Національного університету «Острозька академія». Основні положення дисертаційного дослідження оприлюднені на 6 міжнародних та всеукраїнських конференціях, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні тенденції в юридичній науці» (м. Одеса, 29-30 червня 2018 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Юридична осінь 2018 року» (м. Харків, 14 листопада 2018 року), Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 27 березня 2020 року), Всеукраїнській дистанційній конференції «Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Треті юридичні читання» (м. Одеса, 10 квітня 2020 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії» (м. Ужгород, 8-9 травня 2020 року), Міжнародній науково-практичній конференції «П'яті Таврійські юридичні наукові читання» (м. Київ, 15-16 травня 2020 року).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження відображені у 11 публікаціях, у тому числі 4 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджений Міністерством освіти і науки України, 1

статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні, та 6 тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із переліку умовних позначень, вступу, 3 розділів, що включають 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (323 найменування на 33 сторінках) та 6 додатків на 16 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 253 сторінки, із них основного тексту – 193 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ГЕНЕЗИС ПРЕДСТАВНИЦТВА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

1.1. Історичний огляд становлення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні

Виникнення юридичних осіб, а пізніше поява перших наукових вчень про представництво юридичних осіб пов'язані, насамперед, із розвитком ринкових відносин, що зумовило розвиток організації суспільства. Поява перших об'єднань громадян-фізичних осіб, наявність у них відокремленого майна та їх участь у суспільно-економічному житті вивело правову систему суспільства на новий щабель розвитку.

Існування юридичної особи як фіктивної та абстрактної особи, яка не існує фізично та не в змозі здійснювати будь-які дії не інакше як через фізичних осіб, зумовило пошук способів реалізації нею своїх прав та обов'язків, який знайшов своє втілення в інституті представництва юридичних осіб.

Інститут представництва як міжгалузевий інститут має неабияке значення для промислового розвитку, оскільки дозволяє розширювати дієздатній особі свою юридично значиму діяльність. Для юридичної особи інститут представництва є також життєво необхідним не лише у судових процесах, але й в цивільному обігу. Внаслідок своєї природи юридична особа не може фізично представляти свої інтереси та захищати свої права, а тому інститут представництва є єдиним можливим способом реалізовувати свою правоздатність та дієздатність, здійснювати надані законодавцем права та обов'язки, в тому числі процесуальні. Очевидним є те, що інститут представництва може виникнути лише у суспільстві із розвинутим цивільним обігом, оскільки там, де суспільство обмежується лише сім'єю або родом не виникає потреби у реалізації прав окремих осіб через інших.

У зв'язку з тим, що виникнення юридичних осіб зумовлено розвитком економічних відносин та юридичні особи у давні часи в основному були суб'єктами цивільних майнових правовідносин, тому розвиток їх представництва безпосередньо відбувався в межах цивільного права. Саме поширення ринкових відносин стало рушійною силою розвитку інституту юридичних осіб й у кримінальному праві та процесі.

Поняття юридичних осіб та їх представництво використовується у всіх галузях права, проте вчення про юридичних осіб сформувалося саме на ґрунті цивільно-правової доктрини, «в контексті регулювання майнового обігу і досі не зазнало змін в аспекті теоретичного перегляду» [47, с. 10].

Прийнято вважати, що юридична особа як суб'єкт права вперше зустрічається у римському праві. Тоді ж з'явилися перші згадки про представництво юридичних осіб у правових відносинах того часу. Проте, В. К. Гришук зазначає, що сам термін «юридична особа» виник значно пізніше» [47, с. 11]. Однак, достеменно відомо, що поряд з особами фізичними у римській юриспруденції існували корпорації, об'єднання громадян, професійні союзи ремісників та благодійні фонди. До юридичних осіб у римській юриспруденції застосовувалися наступні терміни: *universitas*, що означає сукупність осіб (*u. personarum* – корпорація) або речей (*u. bonorum* – благодійний фонд) [12, с. 319].

У публічному праві поряд з терміном *universitas* застосовувалися також поняття *populus Romanus*, *civitates*, *coloniae*, *municipia*, *pagi*, *vici*. У приватному праві – *collegia*, *societates*, *sodalicia*, *hereditas iacens*, *dos*. До юридичних осіб римські юристи також застосовували словосполучення *piae causae* і *piae corpora* (благодійні фонди) *personae vice funge*, *personae fictae*, *personae mysticae* та *privatorum loco haberi* [12, с. 244, 246]. Так, Н. В. Козлова вважає, що «саме державу необхідно розглядати тим першим юридичним суб'єктом, на кшталт якого утворились усі інші союзні формації як юридичні особи» [84, с. 44].

Вже у Законах XII таблиць (Таблиця VIII. 27, Таблиця XII. I.) згадуються різного роду перші корпорації (об'єднання фізичних осіб), колегії, храми тощо,

які можуть мати у власності майно [130, с. 5]. Як відомо, наявність відокремленого майна є однією із ознак сучасних юридичних осіб.

Законодавчі акти римського права також свідчать про те, що юридичні особи із розвитком суспільства вважалися окремими суб'єктами правовідносин, рівними фізичним особам. Так, Гай стверджував, що «*civitates enim privatorum loco habentur* – община є приватною особою» [119, с. 601].

У Дигестах Юстиніана римський юрист Елій Марціан писав, що належать об'єднанням, а не окремим особам, наприклад, театри, що знаходяться у муніципії, а також стадіони (Дигести Юстиніана 1.8.6.1.) [55, с. 143]. Також у Дигестах Юстиніана зазначалося, якщо декуріон (об'єднання) звелось до однієї людини, то, як правило, визнається, що можна пред'явити вимоги до нього в суді, і декуріон може заявляти вимоги у суд, бо право всіх (учасників) зосередилось в одному і залишається ім'я об'єднання. Якщо є борг на користь об'єднання, то це не вважається боргом окремої людини (Дигести Юстиніана 3.4.1-2.) [55, с. 362]. Таким чином, в римських законодавчих актах згадувалося про представництво об'єднань громадян, які мали окремо майно, що зводилося до представництва об'єднання однією особою із членів об'єднання, у разі пред'явлення вимоги до об'єднання.

В першу половину Римської Республіки різні приватні корпорації виникали вільно, без обмежень зі сторони держави. Проте, вже у I ст. до н.е. у зв'язку із політичною та соціальною кризою, Август видав закон (*lex Julia de collegiis*), згідно якого корпорації виникали після згоди сенату, крім релігійних і деяких привілейованих (наприклад поховальних товариств). Корпорація визнавалась законною (*collegium licitum*), лише якщо її існування дозволено сенатом, *ex senatus consulto coire licet*. На думку І. Б. Новицького, надавши дозвіл на створення корпорацій, сенат тим самим визнавав корпорації юридичними особами [169, с. 66].

Знало римське право й представництво, до якого застосовувалися терміни *actor, advocatus, patronus causae*. Правовою підставою для юридичної заміни однієї особи іншою могли бути приписи закону, воля принципала або судове

рішення. До представників юридичних осіб на підставі припису закону відносилися управляючі особи корпорацій, повноваження яких встановлюється статутом такої корпорації.

Виникнення інституту представництва вказує на ускладнення цивільного обороту та на розвиток правовідносин. Ідея представництва у римському праві здійснювалась спочатку у формі мандата (договору доручення). Представництво у римському праві мало два види – добровільне та обов'язкове, яке виникає незалежно від волі осіб, а внаслідок певних особливостей особи та припису закону. Саме останній вид представництва стосується представництва юридичних осіб. Цей вид представництва у римському праві, який пізніше знайшов своє відображення в правових актах держав романо-германської правової системи, виступає гарантією реалізації суб'єктивних прав та обов'язків, в тому числі процесуальних, суб'єктів права, які внаслідок своєї фізичної природи не можуть представляти свої інтереси самотійно.

Так, Є. С. Северова пояснює виникнення інституту представництва у римському праві фактичною та юридичною потребами. Фактична потреба у представництві зумовлена необхідністю забезпечення захисту правоздатних осіб, які не могли самотійно здійснювати права та виконувати обов'язки у цивільному праві. Юридична потреба – намаганням заповнити недостатню правосуб'єктність юридичних осіб, які фізично не можуть представляти свої інтереси, оскільки існують лише в документах [190, с. 6].

У Дигестах Юстиніана було передбачено, що корпорації (*collegia*) могли виступати у судах, призначивши представника (*actor*), який виступав від імені об'єднання (Дигести Юстиніана 3.4.1.1; 3.4.2-3). Компетенція представника визначалась рішенням колегії (Дигести Юстиніана 3.4.6.2-3).

Особливим видом юридичних осіб у римському праві була – *fiscus* – державна казна. Принцепс, власник державного майна, «як представник *fiscus* міг укладати договори, подавати позови та виступати в суді» [57, с. 271]. Пізніше, у римському праві з'явився термін *advocatus fisci* – адвокат-представник державної казни у суді.

На думку Д. В. Дождева, римському праву інститут представництва (прямого), коли права і обов'язки безпосередньо стосуються повіреного, а не представника, не був відомий, натомість існувало поняття так званого «похідного представництва або замісництва», коли права і обов'язки безпосередньо стосуються представника, а не повіреного [57, с. 273]. Винятком могло бути представництво юридичних осіб, оскільки як і в сучасному, так і в римському праві, юридичні дії представників юридичних осіб співпадають із діями повіреними (юридичні дії).

Однак, у кримінальному судочинстві представники юридичних осіб (*actors*) виступали як приватні римські громадяни, хоча й захищали майнові права юридичної особи. На відсутність поняття «прямого представництва» у римському праві, в тому числі юридичних осіб, наголошує Н. О. Нерсесов, «оскільки дії *litis-contestatio* і *res judicata* обмежуються особою, яка безпосередньо бере участь у судовому процесі, тобто представника і від нього вже штучними методами переносяться на юридичну особу» [109, с. 128].

Юридичні особи з наданням їм майнової самостійності поставили перед римським правом питання про те, як організувати участь обцин у цивільному обороті, якому суду їх підпорядкувати, тощо. Римська юстиція підпорядковувала всі юридичні особи цивільному праву і цивільному суду.

Першу процесуальну дієздатність у римському праві отримали муніципалітети та корпорації. Претор визнав за об'єднаннями право бути позивачем та відповідачем у суді через муніципальних магістратів або через особливих представників *actors*, призначених для кожного окремого судового процесу декретом муніципальної ради [169, с. 63]. Наступними за муніципалітетами, за їх прикладом *ad exemplum rei publicae* (Дигести Юстиніана 4.4.1.1), були визнані процесуально дієздатними і корпорації. Цим була визнана цивільна і процесуальна правоздатність муніципій як особливих суб'єктів прав, самостійної юридичної єдності, «здатної нарівні з приватними особами володіти правами і захищати їх у звичайних формах суду» [121, с. 37]. Таким чином, ідея процесуальної правоздатності та дієздатності юридичної

особи через представників була визнана у цивільному процесі Стародавнього Риму.

Делікти (*delictum*), які у сучасному праві однозначно відносяться до кримінальних правопорушень (крадіжка, нанесення тілесних ушкоджень), розглядалися римською юстицією як приватне право, а тому підлягали розгляду не в порядку кримінального провадження, а цивільного судочинства, тим самим сформувавши спеціальну сферу деліктного (кримінального) права. Кримінальному розгляду з наступною кримінальною відповідальністю підлягали тільки правопорушення, які порушували публічний порядок. Єдиної і загальнообов'язкової форми кримінального судочинства римська юстиція не передбачала [118, с. 35]. Таким чином, розгляд кримінальних справ у Стародавньому Римі здійснювався у рамках цивільного процесу.

П'ять типових загальноприйнятих форм кримінального судочинства, залежно від різних обставин справи, виділяє О. А. Омельченко [118, с. 35-36]:

1) Магістратський публічний процес, який здійснювався особисто уповноваженою посадовою особою (курульним магістратом) у випадках обвинувачення певних категорій осіб (військові злочини, злочини проти іноземців). Юридичні особи у цьому процесі участі не брали.

2) Магістратсько-комісійний процес, який здійснювався вищим магістратом за участі народних зборів як обов'язкової апеляційної інстанції. У цій формі розглядалися судові справи про особливо важливі злочини проти римських громадян. Через особливу природу злочинів, які розглядалися у цій формі процесу юридичні особи не могли брати участь.

3) Приватний процес за приватними правопорушеннями (в рамках деліктного права) в суді претора, який розглядався за приватним зверненням потерпілої сторони. Часто у цій формі судового процесу розглядалися майнові злочини. У випадку вчинення правопорушення проти корпорацій, муніципалітетів, об'єднань громадян уповноважений представник міг звернутися з позовом до суду та представляти інтереси корпорації, муніципалітету тощо.

4) Процес колегії присяжних, який здійснювався спеціально організованими колегіями присяжних суддів під головуванням магістра (як правило претора). У цій формі здійснювався розгляд справ про злочини проти публічного порядку, проти посадових звинувачень щодо римських громадян.

5) Муніципальний процес, який здійснювався магістром в провінції на підставі наданих йому повноважень щодо всіх жителів провінції.

Принциповою особливістю кримінального судочинства римської юстиції було здійснення приватного обвинувачення. Кримінальний процес розпочинався з ініціативи громадянина, який підтримував приватне обвинувачення. Якщо злочин був вчинений проти юридичної особи (корпорації, благодійного фонду), наприклад, вчинено крадіжку майна такої корпорації чи об'єднання, то уповноважений представник мав звернутися в приватному порядку у відповідну судову інстанцію і виразити рішучість в порядку особистої ініціативи підтримувати обвинувачення [118, с. 37]. Відповідно процесуальним представником юридичної особи у римському праві міг бути лише повноправний римський громадянин, який був уповноважений статутом юридичної особи на такі дії. Окрім того, така процедура вимагала від представника наявність певних правових та політичних знань.

Юридична особа через свого представника (*actor*) у суді могла виступати лише у ролі позивача або приватного обвинувача. Римське право не передбачало відповідальність юридичних осіб. Окрім того, римські юристи заперечували відповідальність юридичних осіб за шкоду, завдану деліктами їх представників. Ульпіан стверджував, «*quid enim municipes dolo facere possunt – що можуть зробити в силу злого умислу муніципії*» (Дигести Юстиніана 43.15.1) [55, с. 144].

У зв'язку відсутності відокремленої правової регламентації кримінального процесу у римському праві, кримінальне судочинство здійснювалося в рамках цивільного процесу через приватне обвинувачення. Тому за часів Стародавнього Риму у юридичних осіб та їх представників був відсутній будь-який кримінально-процесуальний статус. При захисті своїх прав,

які були порушені кримінальними правопорушеннями, вони користувалися цивільно-процесуальною правоздатністю та дієздатністю.

В аспектах представництва, на думку Н. О. Нерсесова, римське право не здійснило значного впливу на давньоруське право, оскільки римське право не знало поняття «прямого представництва», в той час як у Київській Русі до представництва застосовувалися наслідки саме прямого представництва [109, с. 127]. Хоча будь-які згадки про інститут представництва у пам'ятках права Київської Русі відсутні, можна з впевненістю стверджувати, що інститут представництва у княжі часи все-таки мав значення й для юридичних осіб. В юридичних актах Київської Русі та пізніше Литовсько-Руської держави містяться положення про те, що представники монастирів (ігумен, староста) здійснювали представництво церковної установи, укладали правочини та представляли церкву у випадках вчинення злочинів проти церкви. Правові наслідки таких правочинів з моменту їх виникнення належали та відносилися до юридичної особи, в той же час у римському праві правові наслідки виникали перед представником, а потім внаслідок правого акту виникали вже перед юридичною особою.

Виникнення представництва саме юридичних, а не фізичних осіб, у Київській Русі можна пояснити тим, що внаслідок розвитку економічних відносин та торгівлі давньоруських князівств, перші юридичні особи масово почали з'являтися у Київській Русі. Окрім того, церква відігравала неабияке значення у феодальні часи та була першою та основною юридичною особою, яка володіла великою часткою майна у феодальний період розвитку українських земель. Тому нагальним постало питання регламентації представництва юридичних осіб, в тому числі у судових процесах.

У Руській Правді як у кодексі феодального права, який мав на меті захист майнових прав великих феодалів, згадуються юридичні особи того часу – церква та община (верв), хоча закон того часу поняття «юридична особа» не знав.

Церква разом із її автономними одиницями храмами, монастирями була першою юридичною особою у Київській Русі. Після Міланського Едикту 313 р. церква визнавалася об'єднанням осіб-християн (прихід) та відокремленим майном під керівництвом єпископа. Поступово церква набула всіх ознак юридичної особи і вже у середні віки до церкви застосовувався термін *beneficium* [57, с. 271]. Вона мала основні ознаки сучасних юридичних осіб, при цьому поняття «юридична особа» у давньоруських пам'ятках права не згадується. До нашого часу дійшли уставні грамоти та жалування вищого давньоруського духовенства на підставі яких представники церкви – ігумени, старости та єпископи діяли в інтересах церкви та представляли у справах судових монастирів, храмів [74, с. 17].

Про те, що представники церкви – священнослужителі храмів, ігумени монастирів представляли інтереси церкви у цивільному обороті та могли укладати договори від імені церковної установи, яку вони представляли, свідчать наступні історичні документи. В одній купчій, яка відноситься до XIII-XIV ст. зазначається, що «Се купи ігумен Михайловской Лука и Василий, староста Михайловской у Микулы у Сидорова участка половину земли..., а купиша, Святому Михаилу одарень...а в Микулино место и в Феклино и в его детей Рафай у купчей Сафонов» [6, с. 117]. Даний документ (купча) передбачає, що представник монастиря від імені монастиря уклав договір, а останній придбав право власності на землю.

Підтвердженням здійсненням процесуальних прав та обов'язків юридичної особи – церкви її представниками у давньоруському кримінальному процесі слугує наступна згадка: «се ігумен Никон монастыря Черниговского Николая Чудотворца ...се утверждал как се Иван Есипов сын Слугын сваровал еси у Жывоначальной Троици двести рублев монастырских казенних...» [6, с. 268]. З даної історичної пам'ятки важко ідентифікувати, яку процесуальну роль виконували юридичні особи у кримінальному судочинстві. Проте, очевидним є те, що ігумен виступав у кримінальному процесі як представник монастиря.

Хоча з положень Руської Правди та історичних згадок того часу важко визначити у якому процесуальному статусі перебували юридичні особи та їх представники, однак процесуальна роль потерпілого є найбільш імовірною. На користь цього твердження може слугувати наступна згадка: «присудите же на взыск монастыря Переясловского Чудотворца Сергея пьятдесят монастырских рублев украденных же Григорием Васильевым сын Языков...» [6, с. 265].

Окрім того, судовий процес у Київській Русі «розпочинався за ініціативою зацікавленої сторони (потерпілого)» [209, с. 69]. Статтею 34 Руської Правди передбачалося, що процес розпочинався із «заклича» або «свода». Заклич був оголошенням позивача про зникнення речі на торгу (ст. 34 Руської Правди), а свод полягав у пошуку позивачем належного відповідача і здійснювався шляхом оголошення про втрату/зникнення речі (ст. 35 Руської Правди). Положення Руської Правди не містять жодних обмежень, хто мав зробити «заклич». Таким чином, якщо злочин був вчинений проти церкви або общини такий заклич мав би зробити їх представник.

Давньоруському праву не були відомі поняття «потерпілий», «цивільний позивач», тому вкрадене майно або поверталось або відшкодовувалося законним власникам, в тому числі юридичним особам – церкві. Окрім того, в Руській Правді відсутня принципова різниця між кримінальною відповідальністю та матеріальним відшкодуванням [46, с. 32]. В більшості випадків до правопорушників закону у Київській Русі застосовувався штраф.

Іншим об'єднанням осіб у Київській Русі, яке мало ознаки юридичної особи була община (верв). Так, І. А. Греков називає верв «органом самоуправління сільської общини, а посадники представляли верв у відносинах з іншими суб'єктами правовідносин» [46, с. 24]. У Руській Правді міститься декілька статей, які передбачають відповідальність общини за злочини її члена. Так, в ст. 4 Руської Правди зазначено, що «если какая община начнет платить дикую (повальную) виру, когда нет налицо убийцы, то пусть уплатит ее в сколько лет может» [180, с. 10]. Аналогічні положення, які передбачають відповідальність общини за злочини її члена/членів містяться у статтях 6, 8, 19

Руської Правди. Дані норми Руської Правди містять перші згадки про відповідальність юридичної особи – общини за злочини її членів.

Із розвитком торгівлі у містах починають створюватися купчі або торгові організації. Про одну із таких організацій у Новгороді згадує М. Дьяконов. Організація «являла собою об'єднання купців, створювалась на підставі уставної грамоти князя, окрім того потенційні члени повинні були заплатити членській внесок» [60, с. 92].

Також, як стверджує Я. Падох, «правні особи, тобто юридичні особи були сторонами судового процесу у княжу добу» [129, с. 42]. Вчений зазначає, що ними були церква та верв. Деякі категорії злочинів каралися за Церковними уставами, оскільки вони вчинялися проти церкви та релігії (чарівництво, пограбування могил, язичництво, крадіжка церковних речей тощо). Тому процесуальна участь «церкви як першої юридичної особи у Київській Русі регулювалася також Церковними Уставами» [209, с. 64].

Зібрання духовних джерел права *fontes juris canonici* відомі давньоруському праву під назвою кормчей. Як зазначає Н. Калачов, кормча книга (кормчей) була «джерелом права в судах церковних, якими іноді керувалися і суди світської влади у своїх рішеннях та при їх виконанні» [74, с. 1]. Кормча книга як джерело права використовувалася до судової реформи 1864 року.

Зазвичай, церква виступала в процесуальному статусі потерпілого в майнових злочинах вчинених проти неї, однак крім світських судів у Київській Русі, а пізніше Литовсько-Руській державі, існували суди духовні. У кримінальних справах проти церкви по обвинуваченню у чародійстві, язичництві і т.д. церква та її представники виступали як сторона обвинувачення.

У записах кормчей містяться види позовів (цивільного та кримінального спрямування), які «духовні отці» мали право подавати у духовний суд, зокрема «позови отців духовних проти духовних дітей своїх за непослушание и за всякое безчиніе», позови священнослужителів проти прихожан церкви, які хоча

й не вважалися їх «дітьми духовними» за те, що не ходять в церкву, не постять, за чародійство, позови про заборонені шлюби, про осквернення церковної святині [74, с. 12-13]. У судових процесах з розгляду таких позовів, «отці духовні» та інші священнослужителі виступали представниками православної церкви. Окрім Церковних статутів, духівництво керувалося номоканонами привезеними із Візантії, а також постановами соборів земних.

У справах проти духівництва, що розглядалися судами духовними, правосуддя від імені церкви здійснював, залежно від духовного чину, відповідно єпископ, митрополит або сам патріарх. Суд над духівництвом міг бути вчинений у світському суді, тоді духовна особа позбавлялася свого духовного чину та суд здійснювався на загальних засадах [74, с. 17-18]. Обвинувачем у таких випадках могла бути церква через своїх представників, якщо це стосувалося злочинів проти церкви та релігії. Обвинувачене духівництво у таких справах виступало приватними фізичними особами, які хоча й були чинами духовними та все ж були засуджені не як представники церкви в юридичному значенні.

Як і у Київській Русі, так і в Литовсько-Руській державі, право того часу не розрізняло цивільний та кримінальний процеси. Сторона потерпілого (позивача) тогочасного судового процесу називалася як сторона жалобна або жалобник, а обвинувачений – як сторона обжалована [129, с. 49]. Сторонами судового розгляду могли бути як громадяни, в тому числі іноземці, так і юридичні особи (церква, ремісничі об'єднання). Однак, юридичні особи не несли юридичну відповідальність в силу дії принципу персоніфікації та індивідуалізації несення кари, тому обвинуваченим могла бути лише фізична особа, яка мала судову процесуальну дієздатність.

Ознаки сучасної юридичної особи у Литовсько-Руській державі мали церква та частково об'єднання ремісників і торговців. Вони виступали стороною потерпілою переважно у майнових злочинах. Юридичні особи виступали у суді через уповноважених, які повинні були мати повну судову і процесуальну дієздатність, тобто бути повнолітніми чоловіками. Литовські

статути не містять більше вимог до уповноважених, однак вперше згадуються адвокати, хоч й під терміном «прокуратор», з польської «умоцований» [129, с. 96]. Юридичні особи могли найти й «вибраного уповноваженого». Ним могла бути особа будь-якого соціального стану, в тому числі шляхтич, який діяв на підставі «листа поручений» або «прокурації». Даний «лист поручений» міг бути загальний або ж обмежувати певні процесуальні дії, письмовим або усним, заявленим на судовій розправі [129, с. 50-51].

У карний процес рідко втручалась публічна державна влада та він мав специфічний приватний характер. «Пошкодована сторона» або її правні представники мали розпочати процес, подавши до суду позов. Окрім, того якщо обвинувачений не був відомий вони також мали взяти участь у слідстві.

У зв'язку із змінами політичних та соціальних умов, скиненням феодального гніту та швидким розвитком вільних ринкових відносин у середині XVII ст. на території нової держави на українських землях – Гетьманщини, масово почали з'являтися нові юридичні особи – об'єднання ремісників, цехи.

У XVII ст. цивільний та кримінальний процеси залишаються не відокремленими. Натомість з'являється розмежування між правом матеріальним та процесуальним, «глави 7 і 8 (часткового 9) Козацького кодексу 1743 року становлять майже окремий кодекс процесуального права України» [129, с. 73].

Стороною судового процесу Гетьманщини був позовник або обвинувач, який також називався істець, жалоблива сторона, з польської «повод». Іншою стороною був обвинувачений, пізваний або обжалувана сторона. Юридичних або як тоді називали правних осіб представляли заступники. Заступником міг бути будь-хто, хто мав судову здібність, крім невільників, обезчещених, «виклятих» церквою. Духовні особи (ігумен, старости, єпископи, священнослужителі тощо) могли представляти лише церкви та монастирі. Інші юридичні особи виступали у суді через заступників або найнятих виборних, при цьому закон жодним чином не обмежував організації наймати тогочасних представників. «Виборні заступники» називалися адвокатами, патронами,

прокураторами та повіреними. У Литовсько-Руській державі поняття «адвокат» не було поширено, оскільки в Литовських Статутах зазначалося поняття «прокуратор». За часів Гетьманщини термін «адвокат» набуває більшого поширення, хоча вперше на території України цей термін згадується у «Правах, по которым судится малороссийский народ». В «Правах» статус адвоката зазначається як «яствується, что повіренимь битъ что не другое есть, токмо пособствовать ближнему въ его нужді и служить справедливости» [144, с. 151]. Заступником була особа, яка «въ чужомъ ділі съ порученія чіего вмiсто его, въ суді обстоюеть, отвiствуеть и расправляется либо грунтовно предосталяет се объеденения граждан и майна» [39, с. 62].

Заступниками могли бути повнолітні, із незаплямованою честю, християни, розумово та фізично дужі і світського стану. Повірений мав бути «грунтовною особою», маєтним або письмово уповноваженим. Тобто, повірений мав походити із організації, об'єднання, установи, яку представляв або ж письмово підтвердити свої повноваження. Представниками не могли бути жінки, оскільки всі жінки, крім вдів, не були процесуально дієздатними. Окрім того, уповноваженими не могли бути судді та судові урядовці.

Уповноважені за часів Гетьманщини поділялися на професійних та випадкових уповноважених, на генеральних та спеціальних (представники з обмеженими процесуальними діями), на законних (стосується представництва малолітніх, жінок батьками, чоловіками, опікунами), судових та виборних (адвокати). Уповноважені діяли на підставі письмового уповноваження або «усного, у випадку позначення у суді» [129, с. 75]. Разом з тим, адвокат додатково давав присягу у суді і якщо її не додержувався, то міг понести кримінальну відповідальність.

Кримінальний процес Гетьманщини також носив характер приватного обвинувачення. Процес розпочинався із скарги (жалоби, позову) потерпілого. Уповноважені, окрім суду, беруть участь у слідчих процесуальних діях: гонінні сліду, зводі та слідчій копії, які мали на меті спіймати правопорушника.

Особливе місце у житті Гетьманщини відігравали ремісничі цехи. Вони користувалися певними привілеями, а про збереження давніх та створення нових цехів турбувалися магістри міст, які мали Магдебурзьке право. У справах про порушення якою-не-будь особою майнових прав цеху, цех представляв цехмістер або старший цеху. Окрім того, існували і цехові суди, де головував цехмістер або старший цеху. Такі суди розглядали спори між членами цеху щодо трудової дисципліни, цехових внутрішніх непорозумінь, цехових моральних засад. За порушення інтересів цеху, непослух, нечесну конкуренцію застосовувались покарання, такі як: ув'язнення, штрафи та виключення із цеху.

Щодо судочинства у Запорізькій Січі, то це була військова організація, зі своїм судом та положеннями судочинства. Унікальна козацька організація суспільного життя забезпечувала рівність всіх запорожців, що знайшло своє відображення і в судовій системі. Кошовий отаман вважався найвищим суддею, оскільки володів верховною владою над усім запорозьким військом та уособлював саме військо. Але офіційним суддею вважався військовий суддя. Він був другою впливовою особою на Запорожжі після кошового отамана.

У судочинстві козаки керувалися звичаєвим правом, що гарантувало дотримання порядків на Січі. Судові справи часто вирішувалися не одноосібно, а колегіально, що забезпечувало уникнення зловживання владою зі сторони посадових осіб. Кожен козак міг взяти участь у вирішенні питань Січі, в тому числі із судових спорів. В судах Запорозької Січі козаки користувалися неписаними законами. В цей час козаки, які проживали на території Гетьманщини, тобто так звані малоросійські козаки не мали свого законодавчого статуту, але в судочинстві керувалися польськими законами, литовськими статутами та магдебурзьким правом. Запорожці ж не визнавали таких законів, вважаючи, що вони обмежують права і вольності Війська Запорозького та суперечать «духу козаків».

Все життя запорожців було насичене безперервними походами та війнами, що не дозволяли їм приділяти достатньо часу внутрішньому управлінню і створенню будь-яких організацій із ознаками юридичної особи.

Хоча на Січі існували такі утворення як курені, паланки та Кіш, які являли собою об'єднання козаків, сторонами у судовому процесі були лише фізичні особи – козаки.

У XVIII-XIX ст. у Російській імперії відбувався промисловий розвиток та назрівала криза феодально-кріпосницьких відносин, зростала кількість ремісничих об'єднань, цехів, з'являлися перші заводи та фабрики. Церква досі займала привілейоване та значне місце у суспільному житті тогочасної Російської імперії. В судах окремо виділяють палати у цивільних та кримінальних справах. Основним джерелом кримінального процесу на українських землях у XVIII-XIX ст. стали «Права, по которым судится малороссийский народ» 1743 року.

У Правах вперше чітко фіксується інститут представництва. Так у пункті 1 артикулу 7 «О адвокатах и поверенных» міститься поняття адвоката: «адвокатом, пленіпотентом, патроном, прокуратором і повіреним називається той, котрий в чужих справах по його дорученню замість нього в судах відстоює, відповідає, розправляється» [144, с. 151]. Пункт 4 Прав артикулу 7 передбачає, що будь-якому челобитчіку та відповідачу дозволяється мати повіреного. Встановлювалися й вимоги до повірених – повнолітні чоловіки, не відлучені від церкви, письмові, яким надано вірче челобитіє. Однак, Права не містять жодної норми, яка б зазначала те, що тогочасні юридичні особи (цехи, церква) виступали в кримінальному суді через уповноважених повірених. Як зазначає Ф. М. Дмитрієв, саме правові грамоти того часу доводять те, що юридичні особи виступали в судах через повірених [56, с. 146]. Священики, диякони, ігумени і монахи виступали в судах не лише як приватні особи, а й як представники установи (церкви, монастиря тощо).

Судове представництво за Правами 1743 року можна поділити на необхідне та вільне, проте ці терміни є умовними, оскільки юридичного обов'язку подавати позов чи відповідати не було, звичай робив певну категорію осіб представниками інших (за неповнолітніх дітей, дружину, установу). Вільне представництво за Правами нічим не обмежувалось, можна було призначити

повіреного як для здійснення представництва на весь час розгляду справи, так і для здійснення декількох процесуальних дій.

Правові грамоти XVIII ст. містять згадки про те, що необхідних представників могло бути декілька. Одним із прикладів може слугувати правова грамота 1809 року, де представниками позивача Кирилового монастиря у зв'язку із крадіжкою Тихоном Сокольниковим був ігумен Мстислав, а пізніше брав участь також монастирський старець [56, с. 146].

При цьому, від представника відповідача не вимагалось жодного посвідчення своїх повноважень, жодного *legitimatio ad causam*. Повірений позивача подавав чолобитну від довірителя, а повірений відповідача лише відповідав на питання «Чи відповідаєш за відповідача?» [56, с. 147]. Особа повірених встановлювалася в суді зі слів самої особи.

Взаємовідносини довірителів та повірених ґрунтувалися не на юридичних підставах, а на довірі. У зв'язку із відсутністю чітких правових норм щодо представництва, збільшилась кількість випадків зловживання довірою з боку повірених. Так, у грамоті 1796 року зазначено, що влада Спасо-Прилуцького монастиря не погоджувалася з позовом монастирського стряпчого, а саме розміром збитків. Внаслідок чого було подано через іншого повіреного прохання про знищення рішення «и то знатно... что с размером украденного, тот наш монастырский служка Афонька учинил самовольственно своею простотою в челобитье с закладной расписку, что он человек недельной» [56, с. 316].

У 1864 році у Російській імперії була проведена судова реформа. Був виданий окремий Статут кримінального судочинства, який встановлює принципову різницю між цивільним та кримінальним процесом. Із судовою реформою кримінально-процесуальне право перетворилося на окрему самостійну галузь права [68, с. 128].

В судових статутах 1864 року вперше з'являється поняття «потерпілий», «цивільний позивач» та «цивільний відповідач» у кримінальному процесі. Раніше письмові джерела права не вживали дані поняття та безпосередньо не

регулювали відносини, які склалися внаслідок завдання шкоди злочином. Після реформи 1864 року потерпілим визнавалася «особа, якій злочином завдано матеріальну або моральну шкоду» [59, с. 182]. Для того щоб бути визнаним потерпілим особа або організація повинна понести шкоду в своїх інтересах [208, с. 1]. Судові статути слабо дбали про захист прав потерпілого. Так, слідчі та судові органи брали участь у забезпеченні відшкодування завданої шкоди лише за клопотанням потерпілого.

Юридичні особи могли подати позов у кримінальному процесі про відшкодування їм шкоди, завданої злочином. Відповідно до положень тогочасного цивільного законодавства (Статуту цивільного судочинства 1864 р.) кожен, хто завдав шкоди зобов'язаний відшкодувати шкоду потерпілому і в тому числі, якщо шкоду завдано злочином. Якщо буде доведено, відповідно до ст. 645 т. X ч.1 Статуту кримінального судочинства, що «злочин чи проступок вчинений саме з наміру завдати комусь шкоди, то винний зобов'язаний відшкодувати не тільки шкоду завдану безпосередньо злочином, але за всі збитки, які завдані цим злочином» [206, с. 512].

Відшкодування шкоди відбувалося шляхом подання цивільного позову та регулювалося цивільним правом, проте позов міг бути поданий й у кримінальному процесі. Переваги розгляду цивільного позову у кримінальному процесі були наступними: цивільний позивач був зацікавлений у засудженні винного та всіляко допомагав слідству та кримінальному процесу загалом; цивільний позивач отримував більше способів доказування завданої шкоди та економив час і гроші на одному процесі. Проте, цивільний позивач не був обмежений у праві подати позов про відшкодування шкоди у цивільному процесі. Стаття 5 Статуту цивільного судочинства передбачала, що цивільний позов про відшкодування шкоди та збитків, завданих злочином чи проступком, може бути поданий в кримінальний суд під час розгляду кримінальної справи або окремо від нього в суд цивільний до закінчення строку давності [206, с. 16].

Цивільним позивачем згідно п. 2, 6 ст. 776 Статуту, може бути потерпілий від злочину, котрий подавав позов про відшкодування. Цивільним

відповідачем відповідно до ст. 778 Статуту є винний у вчиненні злочину чи проступку, діями якого потерпілому завдано шкоду і збитків. До 1878 року цивільним відповідачем могла бути лише фізична особа. Так, законом від 25 січня 1878 року до статті 830 Статуту внесено зміни, відповідно до яких дозволялося позиватися до осіб, у тому числі юридичних осіб, на яких може бути покладено законом обов'язок відшкодувати шкоду та збитки завдані обвинуваченим. Відтепер до кримінального процесу залучалися й підприємства. Часто це були залізничні та паромні установи, які відповідали за кримінальні проступки вчинені їх працівниками (рішення Сенату 1889 року по справі Бачуріна). Зазвичай, такі підприємства представляли у суді самі власники або наймали адвокатів для захисту своїх інтересів у кримінальному суді. Проте, Статуту 1864 року жодних норм про представництво установ та підприємств не містять.

Вже у кримінально-процесуальному законодавстві Радянського Союзу представництво юридичних осіб у кримінальному процесі регулюється значно ґрунтовніше, хоча коло кримінально-процесуальних суб'єктів, до яких належали юридичні особи, не широке.

Особливістю юридичних осіб СРСР було те, що всі вони були державними. У часи НЕПу (1921-1928 рр.) діяли й юридичні особи приватної власності, проте це тривало не довго. Отож, юридичними особами згідно законодавства СРСР визнавалися колективні (суспільні) утворення, які як такі могли від свого імені набувати права на майно, виконувати обов'язки, бути позивачами та відповідачами у суді (ст. 23 ЦК УСРР). Відповідно до ст. 11 Зasad цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік юридичними особами є організації, які володіють відокремленим майном, можуть від свого імені набути майнові і особисті немайнові права та обов'язки, бути позивачами та відповідачами у суді, арбітражі або третейському суді.

Юридичні особи поділялися на наступні види: союзи та установи. Стаття 24 ЦК УСРР також згадує про організації. На думку Н. С. Братуся, організація поняття родове, оскільки союзи (об'єднання) осіб та установи є організаціями

[18, с. 91]. Союз (об'єднання) осіб є колективним суб'єктом (юридичною особою), який виникає внаслідок добровільного об'єднання осіб, які стають його членами. Установа є колективним суб'єктом (юридичною особою), виникнення, мета та припинення її обумовлено не волею осіб, які забезпечують її діяльність, а волею засновника.

Порівнюючи з попередніми історичними періодами розвитку юридичних осіб, де основною юридичною особою була церква, радянський період характеризується зникненням цього суб'єкта права. Натомість, за радянських часів державні органи почали визнаватися юридичними особами та брати активну участь у цивільних та кримінальних правовідносинах.

У радянській науці було виділено чотири ознаки юридичних осіб, які знайшли своє відображення вже у сучасній українській юриспруденції:

- 1) організаційна єдність (функціонування колективного суб'єкта як єдиного цілого);
- 2) майнова відокремленість (наявність власного майна необхідного для функціонування юридичної особи);
- 3) самостійна майнова відповідальність («адресатом» юридичної відповідальності є юридична особа, проте в силу статуту чи закону додаткову відповідальність за борги юридичної особи можуть нести інші особи);
- 4) участь юридичної особи у цивільному обороті від свого імені.

Юридичні особи могли бути учасниками кримінально-процесуальних відносин. Відповідно до ст. 24 Зasad кримінального судочинства СРСР і союзних республік потерпілим є особа, якій злочином завдано моральної, фізичної або майнової шкоди. Як зазначає М. С. Строгович, потерпілим може бути як громадянин – фізична особа, так і організація, підприємство та установа – юридична особа. Шкода завдана злочином організації, установі чи підприємству зазвичай буває майновою (втрата матеріальних цінностей) [204, с. 253]. Однак, юридичній особі може бути завдано шкоди і моральної (розповсюдження неправдивих відомостей про установу). Фізичної шкоди юридичній особі не може бути завдано.

Натомість, більшість радянських дослідників (В. М. Савинов, М. І. Савіцький, В. Е. Юрченко), які займалися дослідження процесуального статусу потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, вважають, що потерпілим могла бути лише фізична особа. Так, В. М. Савинов даючи визначення поняттю «потерпілий» у радянському кримінальному процесі стверджує, що ним «визнається фізична особа відносно якої є достатньо доказів стверджувати, що проти її охоронюваного кримінальним законом блага вчинено злочин» [183, с. 9]. У кримінально-процесуальному законодавстві СРСР та союзних республік для визначення поняття «потерпілий» вживається термін «громадяни», хоча не лише громадянам могла бути завдана шкода від злочину, проте процесуально юридичні особи потерпілими не визнавалися. У випадку завдання злочином юридичній особі шкоди, її представник мав подати лише цивільний позов у рамках кримінального процесу та брати участь у кримінальному процесі як цивільний позивач.

До 1961 року юридична особа мала право вимагати відшкодування їй лише майнової шкоди, проте у прийнятих 8 грудня 1961 року Засадах цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік встановлено статтею 7, що громадянин або організація мають право вимагати в суді спростування принижуючих їх честь та гідність відомостей.

Цивільний позивач або його представник на судовому розгляді кримінальної справи користується всіма правами сторін і може брати участь в дослідженні судом всіх обставин, які мають значення для обґрунтування позову та розміру збитків (ст. ст. 25, 41 Зasad кримінального судочинства СРСР, ст. 50 КПК УРСР 1960 р.). Натомість, М. А. Чельцов вважає, що пред'явлення цивільного позову у розгляді кримінальної справи щодо завдання збитків державним підприємствам, організаціям, установам є не правом цивільного позивача – підприємства, організації, установи, а її обов'язком [259, с. 19].

Особи, які несуть майнову відповідальність за дії обвинуваченого і до яких подано цивільний позов у кримінальному процесі, виступають в кримінальному процесі як цивільні відповідачі (ст. 26 Зasad кримінального

судочинства СРСР, ст. 51 КПК УРСР). Юридичні особи можуть виступати у кримінальному процесі як цивільний відповідач лише якщо в силу закону (гл. 40 ЦК УРСР, гл. 9 КЗпП УРСР) несуть матеріальну відповідальність за дії обвинуваченого. При цьому, особа обвинуваченого та цивільного відповідача не співпадають, оскільки згідно радянського кримінального законодавства, обвинуваченим може бути лише фізична особа.

Радянське кримінально-процесуальне законодавство не вживає термін «юридична особа» при визначенні кола осіб, які можуть бути визнані цивільним позивачем чи відповідачем. Для положень кримінально-процесуального законодавства СРСР характерно вживання термінів «громадяни», «організації», «підприємства», «об'єднання» та «установи». Процесуальною дієздатністю в кримінальному провадженні володіли лише ті об'єднання, які були юридичними особами (ст. ст. 23-26 ЦК УРСР) і визнані цивільними позивачами або цивільними відповідачами (ст. ст. 50, 51 КПК УРСР).

Таким чином, юридична особа брала участь у кримінально-процесуальній діяльності СРСР як цивільний позивач та цивільний відповідач. При цьому, юридичні особи в процесуальній ролі цивільного позивача та цивільного відповідача є учасниками саме кримінально-процесуальної діяльності, а не цивільно-процесуальної [4, с. 9]. Проте, якщо позов був поданий окремо у порядку цивільного законодавства, цивільний позивач і цивільний відповідач, навіть якщо шкода завдано внаслідок вчинення злочину, є вже учасниками цивільно-процесуальної діяльності.

В силу своєї фізичної природи юридичні особи-учасники кримінально-процесуальної діяльності брали участь у процесі через представника. На радянських підприємствах, організаціях, установах створювалися юридичні служби – правові бюро, відділи, вводилася посада юрисконсульта (Постановление Центрального Комитета КПСС и Совета Министров СССР № 1025 от 23.12.1970 г. «О улучшении правовой работы в народном хозяйстве»). Саме працівники юридичних служб – юрисконсульти

представляли інтереси юридичних осіб у судах, в тому числі щодо розгляду кримінальних справ. У випадку відсутності функціонування юридичної служби інтереси підприємства міг представляти керівник.

Відповідно до ст. 28 Зasad цивільного судочинства СРСР у справах юридичних осіб беруть участь їх органи або представники. Представником юридичної особи могла бути лише дієздатна фізична особа. Відповідно до ст. 11 ЦК УРСР дієздатною вважається повнолітня особа, яка здатна своїми діями набувати цивільних прав і створювати для себе цивільні обов'язки. Представником у кримінальному судочинстві, в тому числі підприємства, організації або установи, не могла бути особа, яка вже бере участь у процесі по даній кримінальній справі як слідчий, прокурор, суддя, секретар, експерт, перекладач, спеціаліст, свідок та родичі посадових осіб, які вели процес (ст. ст. 52, 63 КПК УРСР).

Підставами для представництва юридичних осіб у кримінальному судочинстві були: договір доручення, у випадку наймання для представництва позаштатного працівника, наприклад адвоката; трудовий договір, у випадку представництва керівником чи іншим штатним працівником. Повноваження представника підприємства, організації, установи підтверджувала довіреність, ордер, виданий юридичною консультацією (якщо представник адвокат), документи, які підтверджують службові відносини (Статут, наказ про призначення, рішення тощо). На державних підприємствах чи установах СРСР органом був керівник. Кооперативні та громадські організації мали колегіальні органи (збори, правління, комітет). Керівники підприємств чи установ СРСР представляли та захищали інтереси підприємства чи установи на підставі Статуту, а тому не потребували довіреності для участі у судочинстві. Їх повноваження в радянському кримінальному процесі посвідчували документи, які підтверджують їх службове або посадове становище. Представники колгоспних чи кооперативних організацій надавали слідчим органам та суду для підтвердження своїх повноважень рішення про обрання їх головами цих організацій. Громадські обвинувачі та захисники діяли на підставі рішення

громадської організації або колективу працівників про висунення громадського обвинувача або захисника. Рішення могло бути оформлене у формі протоколу загальних зборів колективу або громадської організації про виділення представника в суд для підтримання обвинувачення чи захисту обвинуваченого. Дані повноваження надавалися цим особам для представлення інтересів об'єднання громадян в кримінальній справі [3, с. 61].

Законодавство СРСР більш детально регулює представництво юридичних осіб. Це пов'язано з порівняно розвинутим цивільним законодавством, що регулює загальні положення про юридичних осіб та інститут представництва. Законодавством чітко встановлювалося хто може бути представником, обсяг повноважень представника підприємства чи установи на кожній стадії кримінального процесу. Сучасне українське кримінально-процесуальне законодавство зберегло багато положень радянського кримінального судочинства, в тому числі щодо представництва юридичних осіб, що перш за все пояснюється тим, що вже у незалежній Україні до листопада 2013 року діяв КПК України 1960 року. Однак, участь юридичних осіб та їх представництво у кримінальному процесі України зазнало суттєвих змін.

Розвиток участі юридичних осіб та їх представництво у кримінальному провадженні у незалежній Україні можна поділити на три основні етапи:

1) 24 серпня 1991 р. – 19 листопада 2012 р. – період дії радянського КПК в Україні. Участь юридичних осіб та їх представництво у кримінальному процесі у цей період мало відрізнялося від їх представництва в УРСР.

2) 20 листопада 2012 р. – 26 квітня 2014 р. Цей етап розпочинається з набуття чинності новим КПК 2012 року до введення заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в Україні Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23 травня 2013 р. Характеризується тим, що юридичні особи активно беруть участь у кримінальному провадженні. Представники юридичних осіб представляють та

захищають їх права та інтереси як потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та заявника. Новий КПК України чітко передбачає участь юридичних осіб та процесуально визнає за ними статус заявника, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача. Юридичні особи вільні у виборі представника – від керівника юридичної особи до адвоката-захисника. Більшість норм КПК України 2012 року, які регулюють представництво юридичних осіб мають бланкетний характер та відсилають до положень цивільного та господарського законодавства.

3) 27 квітня 2014 р. (набуття чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб» від 23.05.2013 р.) – теперішній час. Абсолютною новелою кримінального законодавства України за всю історію державності українських земель є введення заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, що знайшло відповідне відображення у змінах становища юридичних осіб у кримінальному провадженні. Так, було введено нового учасника кримінального провадження – представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

З того моменту як юридичні особи стали суб'єктами цивільного обороту, власниками майна, вони стали учасниками кримінального процесу. Із розвитком ринкових відносин, технічного прогресу перелік таких правопорушень проти юридичних осіб розширився. За певних історичних часів участь юридичних осіб слабо регулювалося і лише з кінця ХХ ст. юридичні особи почали визнаватися потерпілими законодавчо. Зазвичай представником був керівник, церква як розгалужена юридична особа мала багатьох представників – ігумен, священик, монастирські старці. Лише із введенням інституту адвокатури юридичні особи могли залучати найманих представників, які не перебували з ними в службово-трудових відносинах. Вже у СРСР значного поширення набули штатні юристи (юрисконсульти), які представляли інтереси юридичних осіб не лише у цивільному процесі, але й в кримінальному.

Отож, розвиток представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні в кожен окремий історичний період залежить від типу державності та розвитку економічних відносин.

1.2. Поняття та ознаки представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні

Представництво юридичних осіб, як і в загальному інституті представництва, є однією із гарантій реалізації юридичними особами їх процесуальних прав та обов'язків. Окрім того, представництво сприяє виконанню завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України, зокрема охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження. Здійснення юридичними особами своєї процесуальної діяльності неможливо уявити без використання інституту представництва.

Інститут представництва є міжгалузевим та використовується у цивільних, цивільно-процесуальних, кримінально-процесуальних, господарських, господарсько-процесуальних, трудових та міжнародних правовідносинах. Попри універсальність інституту представництва, як зауважує В. В. Самолюк «особливості застосування цього інституту в різних галузях права надають йому рис відповідних галузей права» [187, с. 17].

Поняття «представництво» виникло ще у римському праві та під ним розумілося «здійснення однією особою – представником – від імені іншої особи – принципала – юридичного правочину, з якого виникають права та обов'язки лише для останнього» [109, с. 27].

Етимологія поняття «представництво» походить від латинського «*restaurāre*» – «відновлювати» [62, с. 560]. Відповідно до Академічного українського тлумачного словника (1970-1980 рр.), представництво означає «здійснення певних (зазвичай юридичних) дій однією особою від імені іншої чи

інших, виконання обов'язків або володіння правами представника» [198, с. 530].

В юридичній енциклопедії визначення поняття «представництво» наводиться як «правовідносини, в яких одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчиняти правові дії від імені другої сторони, яку вона представляє» [266, с. 478].

Інститут представництва в силу економічних обставин сформувався та розвивався в рамках цивільно-правової доктрини. Виникнення представництва в рамках цивільного права пов'язано із необхідністю укладати правочини, які матимуть юридичні наслідки для довірителя, у цивільно-процесуальному праві – у зв'язку із представленням та захистом майнових та особистих немайнових прав та інтересів довірителя. У кримінальному провадженні, відносини між довірителем та повіреним виникають внаслідок скоєння злочину та обумовлені необхідністю захисту прав та інтересів довірителя, в тому числі майнових. Відмінною ознакою виникнення правовідносин між юридичною особою та її представником у кримінальному провадженні від інших правовідносин є вчинення кримінального правопорушення (проступку або злочину).

Ні кримінально-процесуальне, ні цивільно-процесуальне законодавство не дає визначення поняття «процесуальне представництво». Лише у ЦК України міститься матеріально-правове визначення поняття «представництво», яке ґрунтується на концепції «правового відношення». Так, згідно ч. 1 ст. 237 ЦК України представництвом є правовідношення, в якому одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені другої сторони, яку вона представляє.

На відміну від матеріального визначення представництва у ЦК України, І. А. Павлуник наголошує на доцільності формулювання поняття «процесуальне представництво» не через правовідношення, а через процесуальну діяльність і визначає представництво як «вчинення у цивільному процесі однією особою (представником) в межах наданих повноважень

юридичних дій від імені іншої особи з метою захисту її прав та законних інтересів та/або реалізації її процесуальних прав чи обов'язків» [127, с. 4].

У загальному розумінні тлумачить поняття «представництво» Є. О. Харитонов: «використання правосуб'єктності одних осіб для реалізації прав та обов'язків та захисту прав інших осіб» [250, с. 225]. Натомість, М. М. Ясинок дає визначення поняття «представництво» через призму його міжгалузевого значення, а саме як: «урегульовану процесуальними нормами права діяльність представника в інтересах іншої особи на підставі прав, наданих йому довірителем чи законом, що спрямовує свої дії на захист суб'єктивних прав, свобод чи інтересів іншої особи» [280, с. 30]. Дане визначення містить загальні ознаки процесуального представництва: регулювання відповідними нормами процесуального законодавства; участь у процесі від імені та інтересах іншої особи; діяльність на підставі наданих законом та довірителем повноважень; спрямованість діяльності представника на захист прав та інтересів довірителя.

Поняття «представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні» є вузьким та спеціальним по відношенню до поняття «представництво», оскільки стосується конкретної категорії довірителів – юридичних осіб, у конкретних правовідносинах – кримінально-процесуальних. В радянській правовій науці було сформульовано поняття «представництво у кримінальному провадженні», проте ні в СРСР, ні в незалежній Україні не було дано визначення поняття «представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні», що свідчить про недослідженість даної теми. Інститут представництва, в тому числі юридичних осіб, глибше досліджений у праві цивільному. Це пояснюється тим, що сам інститут представництва виник у зв'язку із необхідністю розширити юридично значиму діяльність учасників цивільного обороту через їх представників та здебільшого досліджувався у цивільних правовідносинах.

У радянській юридичній науці не було єдиного підходу до визначення поняття «представництво». Це твердження яскраво ілюструє визначення

поняття «представництво» І. М. Ільїнської та Л. Ф. Лєсницької, які розкривають його «з одного боку як інститут права, що регулює відносини між представником особи, яку представляють, і судом, а з іншого – як відносини, в силу яких одна особа виконує процесуальні дії в інтересах іншої» [70, с. 20].

У радянській цивільній доктрині існувало два підходи до визначення поняття «представництво» – через «дії» та «правове відношення». Концепція «дії» знайшла відображення у визначенні поняття «представництво» під час кодифікації законодавства СРСР у 1961-1964 рр. Представництво розглядалось як діяльність, яка мала місце лише тоді, коли «представник здійснює певну діяльність від імені іншої особи» [199, с. 214].

Через концепцію «дії» пропонує визначення поняття «представництво» у кримінальному судочинстві В. Г. Пожар: «урегульована нормами кримінально-процесуального законодавства процесуальна діяльність представника, уповноваженого в силу закону або договору на реалізацію та охорону прав і законних інтересів особи, яку він представляє та яка реалізується у формі правовідносин між особою, яку представляють, представником та посадовими особами, які ведуть провадження у справі» [134, с. 49]. З даного формулювання випливає, що змістом представництва виступає саме діяльність представника, а правовідношення є формою цієї діяльності.

В теорії держави та права, юридичною практичною діяльністю є «система свідомо-вольових конкретних дій та операцій з охорони і захисту прав, свобод та законних інтересів особи, що здійснюється юристами на професійній основі в межах права і має юридичні наслідки» [194, с. 477]. З даного визначення можна виділити ознаки, характерні представництву як діяльності.

По-перше, представництво як діяльність складається з дій та операцій, «елементами яких виступають засоби, способи та методи, які мають зовнішню та внутрішню форми» [194, с. 480]. Внутрішньою формою засобів, способів та методів діяльності представника юридичної особи у кримінальному провадженні виступають права та обов'язки передбачені КПК України. Зовнішньою формою діяльності представника у кримінальному провадженні

будуть процесуальні акти (заяви, клопотання, пояснення тощо). Як зазначає Є. О. Харитонов, «оскільки діяльність представника (здійснення ним повноважень), що полягає у вчиненні ним однієї чи кількох дій в інтересах особи, яку він представляє, породжує права та обов'язки у цієї особи, то вони є юридичним фактом» [249, с. 7].

По-друге, особлива мета діяльності представника – охорона та захист прав, свобод та законних інтересів особи, яку представляють. Ця мета співпадає із завданнями кримінального провадження, передбаченими ст. 2 КПК України. Мета юридичної діяльності зумовлює її результат.

По-третє, діяльність представника передбачає настання певного результату (юридичних наслідків) за допомогою правових засобів, методів та способів. За допомогою процесуальних інструментів (прав та обов'язків), якими наділяє законодавець учасників кримінального провадження під час досудового розслідування та судового розгляду досягаються результати (відшкодування шкоди потерпілому, врахування інтересів особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, відмова у задоволенні цивільного позову тощо), а також у загальному – завдання кримінального провадження.

І остання ознака, це професійність. Для юридичної діяльності характерний особливий суб'єктний склад – юристи. Проте, до набуття чинності Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 02 червня 2016 р. ця ознака не була суттєвою. КПК України дозволяє бути представником юридичної особи у кримінальному провадженні як її керівнику, іншій особі, уповноваженій на те законом або установчими документами, працівнику юридичної особи за довіреністю, так і адвокату. Однак, наразі Конституція України містить норму, згідно якої виключно адвокат здійснює представництво іншої особи в суді [87].

Разом з тим, юридична діяльність представника у кримінальному провадженні є кримінально-процесуальною діяльністю. Так, М. С. Строгович визначає кримінально-процесуальну діяльність як «сукупність здійснюваних в

установленому процесуальним законом порядку дій учасниками кримінального процесу» [204, с. 131-132].

Для представництва у кримінальному провадженні як кримінально-процесуальної діяльності також характерні три характерні ознаки: особливий суб'єкт здійснення процесуальної діяльності – учасник кримінального провадження; здійснення діяльності в рамках кримінального провадження; порядок вчинення дій представником регулюється процесуальним законом.

Більшість науковців дотримуються концепції «правовідношення», яка лягла в основу визначення поняття «представництво» у цивільному праві України. У зв'язку із бланкетним характером норм КПК України, які регулюють відносини представництва у кримінальному провадженні, концепція «правовідносин» знайшла своє відображення й в кримінальному процесі України.

Концепція «правового відношення» включає правовідносини двох рівнів – внутрішні та зовнішні. Внутрішні правовідносини представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні складаються безпосередньо між юридичною особою, яка є учасником кримінально-процесуальних правовідносин та фізичною особою – представником. Такі правовідносини спрямовані на захист прав та інтересів юридичної особи, яку представляють у кримінальному процесі. Внутрішні правовідносини між юридичною особою та її представником у кримінальному процесі регулюються, окрім КПК України, ще цивільним, цивільно-процесуальним та господарським законодавством України. Натомість, В. Л. Гранін називає правовідносини, що складаються між особою, яку представляють та представником лише передумовою представництва, адже «тільки з того моменту, коли представник починає діяти, виникає представництво як таке» [45, с. 9]. Слід зауважити, що внутрішні правовідносини можуть складатися з різних підстав (договірних, трудових, корпоративних) і до представництва, проте продовжують існувати протягом всього часу здійснення представництва.

Зовнішні правовідносини представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні, у свою чергу, складаються з таких рівнів:

1) окремо між юридичною особою, яку представляють, та учасниками кримінального провадження і судом;

2) між представником юридичної особи та учасниками кримінального провадження і судом.

Так, О. В. Дзера вважає, що «представництво є складними правовідносинами за колом правових зв'язків, які утворюються між його суб'єктами» [54, с. 225]. На думку, І. О. Гелецької, відносини між особою, яку представляють та третіми особами не можна відносити до правовідносин представництва, оскільки «вони є результатом представництва, його кінцевою метою, так як виникають в силу реалізації повноваження представника» [29, с. 8-9]. Однак, з такою думкою не можна погодитися, оскільки такі відносини виникають в межах представництва та у зв'язку із здійсненням представництва, а юридичні особи в силу своєї правової природи реалізують свої права і обов'язки в кримінальному провадженні лише через представників. Як вважає С. А. Чванкін, «у подальшому набуті права та обов'язки представник переносить на особу, яку представляє за допомогою дійсної або фіктивної цесії» [256, с. 26].

Отож, при представництві юридичних осіб у кримінальному провадженні створюються три кола відносин: між юридичною особою, яку представляють, і представником; між представником і третіми особами; між юридичною особою, яку представляють, і третіми особами. Цими третіми особами у кримінальному провадженні є учасники кримінального провадження та суд.

Слід зазначити, що законодавець даючи визначення понять «учасники кримінального провадження», «учасники судового провадження» та «сторони кримінального провадження» зазначає окремо поряд із учасником (потерпілим, цивільним позивачем тощо) представника. При цьому юридична особа, щодо якої здійснюється провадження, не є учасником чи стороною кримінального провадження, лише її представник. Звідси слідує, що між юридичною особою,

щодо якої здійснюється провадження та учасниками кримінального провадження і судом не виникає зовнішніх правовідносин представництва у кримінальному процесі, лише відносини другого рівня між її представником та іншими учасниками кримінального провадження і судом.

Натомість, І. О. Гелецька називає представництво «засобом трансмісії прав та обов'язків між особою, яку представляють та третіми особами, між якими за допомогою представника встановлюються та здійснюються як майнові, так і немайнові правові зв'язки» [29, с. 8]. Таким чином, створюючи, змінюючи та припиняючи правовідносини між юридичною особою, яку представляють та іншими суб'єктами кримінального провадження, представництво можна ідентифікувати як тристоронні організаційні немайнові правовідносини.

Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні як правовідносини має свій склад (структуру) – суб'єкти, об'єкт та зміст.

У вузькому значенні суб'єктний склад правовідносин з представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні складає «правомочна сторона та зобов'язана сторона» [194, с. 390], тобто відповідно юридична особа та її представник. Однак, оскільки правовідносини представництва поділяються на зовнішні та внутрішні, тому доцільно у суб'єктному складі правовідносин з представництва юридичних осіб у кримінальному процесі виділяти ще інших учасників кримінального провадження (слідчий, прокурор, обвинувачений тощо), а також суд як незалежного арбітра.

Об'єктом правовідносин є те, на що спрямовані суб'єктивні юридичні права та обов'язки осіб. Так, О. Ф. Скакун визначає об'єкт правовідносин як «частинку суспільних відносин, елемент (одиниця загального)» [194, с. 403]. Таким елементом кримінально-процесуальних відносин виступають кримінально-процесуальні інтереси особи, яку представляють – юридичної особи як учасника кримінального провадження.

Так, В. Д. Адаменко, виділяє об'єктом представництва у кримінальному провадженні – кримінально-правові та кримінально-процесуальні інтереси [3,

с. 23]. Кримінально-правові інтереси полягають у захисті від обвинувачення і охороні матеріальних та моральних благ, порушених правопорушенням. Кримінально-процесуальними інтересами є якомога повна реалізація процесуальних прав представником та активна участь у процесуальних діях з метою виконання доручення [3, с. 23-24]. Наразі захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження... та щоб жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [93] є завданням кримінального провадження, тому обґрунтованим можна вважати віднесення цих цілей-інтересів до кримінально-процесуальних. Разом з тим, захист від обвинувачення реалізується у кримінальному провадженні.

Натомість, завданням кримінально-матеріального законодавства є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам [91]. Із вчиненням злочину та відкриттям кримінального провадження матеріальні та моральні блага юридичних осіб як учасників кримінального провадження (потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача) вже є порушеними та можуть бути захищені лише в рамках кримінального провадження шляхом реалізації їх кримінально-процесуальних прав та обов'язків. Таким чином, захист прав та інтересів, реалізація процесуальних прав та обов'язків з цією метою є кримінально-процесуальними інтересами учасника кримінального провадження та становлять об'єкт представництва у кримінальному провадженні. Іншими словами, саме діяльність представника юридичної особи, спрямована на захист прав та законних інтересів юридичної особи як учасника кримінального провадження, виступає об'єктом представництва.

Із визначення об'єкта правовідносин представництва у кримінальному провадженні впливає, що формулювання поняття «представництво» через діяльність не повно характеризує його. Так, Є. О Харитонов вважає, що концепція «дії» не розкриває юридичну суть представництва і «фактично йдеться лише про зовнішню форму представництва, його прояви, а не про його зміст» [250, с. 256].

Зміст правовідносин з представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні складають повноваження представника у кримінальному провадженні. Кримінально-процесуальне законодавство наділяє представника певним колом прав та обов'язків, якими користується та які виконує представник від імені та в інтересах юридичної особи. Статутом, іншим розпорядчим актом юридичної особи, довіреністю або договором можуть встановлюватися повноваження представника, якими наділяється представник. При цьому, юридична особа може наділити представника меншим обсягом прав та обов'язків, передбаченим кримінально-процесуальним законом, однак представник не може користуватися правами та виконувати обов'язки в рамках кримінального провадження не передбачені кримінально-процесуальним законодавством.

До особи, яку представляють у цивільному праві прийнято вживати термін «довіритель», а до її представника – «повірений». У кримінально-процесуальному законодавстві вживаються терміни, які ідентифікують процесуальний статус особи, яка бере участь у кримінальному провадженні. Для юридичної особи це заявник, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, юридична особа, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт. Кримінально-процесуальне законодавство оперує терміном «особа та її представник», при цьому не вживається термін «повірений», який характерний для цивільних правовідносин.

Як зазначає П. М. Туленков, представництво у кримінальному процесі є самостійним інститутом кримінально-процесуального права, що являє собою

«сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у зв'язку з наданням однією особою (представником) юридичної допомоги іншому учаснику процесу у відстоюванні його прав і законних інтересів у кримінальному провадженні» [215, с. 4].

Так, В. Д. Адаменко визначає кримінально-процесуальне представництво як «сукупність юридичних дій виконуваних при розслідуванні та судовому розгляді кримінальної справи однією особою (представником) в інтересах іншої особи (яку представляють) в межах, зазначених у повноваженнях на участь в стадіях процесу» [3, с. 28].

Натомість І. О. Воскобойнік, досліджуючи інститут представництва в кримінальному судочинстві, виділяє два основних елементи, які становлять поняття «представництво» – правовий інститут (сукупність кримінально-процесуальних норм) та правовідносини. Вчений формулює поняття «представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні як сукупність кримінально-процесуальних норм, що регламентують діяльність особи, наділеної статусом представника, а також правовідносини, що виникають в процесі цієї діяльності між даною особою, яку представляють, представником, учасником кримінального процесу, органами попереднього розслідування, прокурором і судом, а також іншими учасниками кримінального судочинства, з метою забезпечення прав і законних інтересів представлених осіб» [25, с. 12]. Окрім того, І. О. Воскобойнік робить висновок, що поняття «представництво» у кримінально-процесуальній галузі права є «таким, що розвивається і доцільно його формулювати в комплексі всіх його проявів і як діяльності, і як правовідносин, що виникають під час цієї діяльності» [26, с. 42-43].

У свою чергу, С. С. Шишкін розглядає представництво у кримінальному провадженні, як правовий інститут (сукупність кримінально-процесуальних норм) та як процесуальну діяльність. Він зазначає, що представництво визначається як «правовий інститут, до якого входять сукупність норм права, що регулюють суспільні відносини між представником і довірительом, а також як процесуальну діяльність, мета і функція якої полягає у відстоюванні та

забезпеченні прав і законних інтересів довірителя, наданні правової та/або іншої допомоги, сприяння у встановленні сприятливих для довірителя обставин, а також обґрунтуванні законності вимог на всіх стадіях кримінального судочинства» [263, с. 23].

Як комплекс правовідносин та процесуальної діяльності розглядає представництво О. В. Демченко, вважаючи під представництвом «сукупність процесуальних і матеріальних правовідносин, а також процесуальну діяльність, яка здійснюється на основі цих відносин, однієї особи від імені й в інтересах іншої особи» [52, с. 53]. Тим самим, О. В. Демченко поєднує концепції «дії» та «правового відношення», які складають інститут представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні.

Проаналізувавши визначення поняття «представництво у кримінальному провадженні» іноземних та вітчизняних вчених можна стверджувати, що поняття «представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні» слід розглядати у трьох формах. По-перше, представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні є підінститутом міжгалузевого інституту представництва, тобто є сукупністю процесуально-правових норм; по-друге, це процесуальна діяльність представника, яка являє собою сукупність юридичних процесуальних дій представника, пов'язаних із реалізацією наданих законодавцем процесуальних прав та обов'язків та захистом прав та інтересів юридичної особи, яка є учасником кримінального провадження; по-третє, це правовідносини, які складаються між юридичною особою, яка є учасником кримінального провадження, її представником, а також з іншими учасниками кримінального провадження (прокурором, слідчим, обвинуваченим тощо) та судом.

Інститут представництва наділений певними властивостями, які відрізняють його від інших інститутів права. Представництву юридичних осіб у кримінальному провадженні характерні як ознаки представництва загалом, так і певні особливі ознаки.

Так, Ю. О. Заїка виділяє наступні п'ять ознак представництва, які характерні в тому числі й представництву юридичних осіб у кримінальному провадженні [66, с. 77-78]:

1) Права та обов'язки належать одній особі, а здійснюються безпосередньо іншою.

Ця ознака характерна для всіх видів представництва, оскільки уособлює в собі правову природу представництва. Юридичні особи, які наділені кримінально-процесуальним статусом (заявника, потерпілого, цивільного позивача тощо) змушені реалізовувати свої права та здійснювати процесуальні обов'язки через представника.

2) Представник вчиняє певні юридичні дії (вчинення виключно фактичних (не юридичних) дій представництвом не охоплюється).

Ця ознака характеризує представництво як діяльність, яка являє собою сукупність юридичних дій. Представник вчиняє саме юридичні дії, які матимуть правове значення для учасників кримінально-процесуальних правовідносин.

3) Представник діє не від свого імені, а від імені іншої особи.

Незважаючи на те, що представник є самостійним учасником кримінального провадження та все ж вступає у процес лише в силу необхідності та вчиняє всі процесуальні дії від імені довірителя – юридичної особи.

4) Представник діє виключно в межах наданих йому повноважень.

Коло повноважень обмежується актом, на підставі якого він діє. Це може бути статут юридичної особи, розпорядчий акт (якщо юридична особа є державним органом), довіреність або ж договір про надання правової допомоги (якщо представником є адвокат). При цьому, у кримінальному провадженні обсяг повноважень представника залежить від процесуального статусу юридичної особи, яку він представляє. КПК України визначає окремий обсяг прав та обов'язків залежно від процесуального статусу – заявника, потерпілого,

цивільного позивача, цивільного відповідача та юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

5) Правові наслідки настають не для представника, а для особи, яку представляють.

Внаслідок того, що представник діє від імені та в інтересах юридичної особи, яку представляє, усі правові наслідки його дій належать юридичній особі. Винятком може слугувати випадок вчинення представником проявів неповаги до суду або надання завідомо неправдивих відомостей суду чи слідчим органам. Тоді відповідальність за такі дії буде нести безпосередньо представник [232; 245].

Окрім того, В. В. Самолюк до загальних ознак представництва у кримінальному процесі відносить «направленість представництва на надання допомоги у реалізації процесуальної функції та суб'єктивних прав відповідного учасника процесу» [186, с. 6]. Ця ознака уособлює основну мету функціонування інституту представництва та сприяє реалізації завдань кримінального провадження. Окрім того, спрямованість представництва на захист прав та законних інтересів юридичної особи відображає одну із властивостей представництва як кримінально-процесуальної діяльності – особливу мету здійснення представництва.

Поряд із основною метою представництва І. А. Павлуник виділяє похідні завдання представництва: сприяння суду у здійсненні правосуддя; попередження порушень процесуальних прав особи, яку представляють та досягнення найбільш сприятливого результату для неї [127, с. 8]. Своєрідною ознакою процесуального представництва, Г. З. Лазько вважає «отримання позитивного правового результату для особи, в інтересах якої діяв представник» [100, с. 10].

Разом з тим, можна виділити ще одну загальну ознаку притаманну інституту представництва. Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні є правовою гарантією, яка полягає у забезпеченні реалізації

юридичною особою своїх прав та обов'язків та захистом прав, свобод і законних інтересів під час кримінального провадження.

До спеціальних ознак притаманних представництву юридичних осіб у кримінальному провадженні можна віднести:

1) Урегульованість відносин представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні нормами кримінально-процесуального законодавства.

Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні регулюється нормами кримінально-процесуального права. Саме КПК України встановлює підстави та порядок участі представників юридичних осіб у кримінальному провадженні, обсяг їх прав та обов'язків. Однак, вимоги до документів, на підставі яких представник бере участь у процесі (довіреність, установчі документи), правоздатність та дієздатність представника регулюється цивільним та господарським законодавством.

2) Недопустимість одночасної участі юридичної особи та її представника у кримінальному провадженні.

Ця ознака не характерна для інших видів представництва, де допускається одночасна участь особи, яку представляють та представника, то для представництва юридичних осіб дана ситуація неможлива фізично. Так, В. Д. Адаменко зазначає, що представник «бере участь у кримінальному провадженні поряд з особою, яку представляють або замість неї» [3, с. 77]. Аналогічна думка міститься у науково-практичному коментарі до КПК України, де щодо природи представництва зазначається, що «представник може брати участь у кримінальному провадженні як разом із потерпілим, так і замінюючи його» [96, с. 182]. Так, В. С. Громов, даючи дефініцію юридичній особі як учаснику кримінального провадження, зазначає, що юридична особа «самостійно (від свого імені) бере участь у кримінальному провадженні безпосередньо або через представника, тобто здійснює процесуальні права та несе обов'язки потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача» [48, с. 197].

Однак, юридична особа в силу своїх фізичних можливостей та існування лише в правовому аспекті не може брати участь у процесі самостійно. Вона діє лише через свої органи або представників. В силу того, що «юридичні особи не можуть безпосередньо вести свої справи через свою організаційну структуру, їх дієздатність втілюється через функціонування органів юридичної особи та діяльності представників» [257, с. 117].

До того ж, до винятків з правила «паралельної участі» представника та особи, яку представляють, В. Д. Адаменко відносить «представництво частково та повністю недієздатних та державних підприємств, установ, організацій, колективу працюючих» [3, с. 79]. Окрім того, саме формулювання у КПК України участі юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, через представника юридичної особи (ст. ст. 3, 64¹ КПК України) та не визнання такої юридичної особи учасником кримінального провадження, унеможлиблює їх одночасну участь.

3) Дії вчинені представником є його самостійними власними діями, що виражають його волю.

На волевиявлення юридичних осіб так чи інакше чинить вплив інститут представництва, оскільки «воля виражається безпосередньо особою (якщо це фізична особа), а якщо це юридична особа, то її волю виражають її органи, які в свою чергу діють через представників» [195, с. 244]. Представник як процесуально дієздатна особа уповноважена юридичною особою на представлення її інтересів у кримінальному провадженні самостійно визначає, які дії вчиняти, якими правами учасника користуватися. Дані дії виражають безпосередню волю представника, хоча й повинні бути вчинені в інтересах та від імені юридичної особи.

4) Представник вважається представником лише після його допуску до участі у кримінальному провадженні.

Умови допуску до участі у кримінальному провадженні представника регулюються як цивільним законодавством (норми щодо форми довіреності, договору про надання правової допомоги, установчих документів, вимоги щодо

дієздатності представника), так і кримінально-процесуальним законодавством (норми, що регулюють перелік осіб, які можуть бути представниками певного учасника кримінального провадження, перелік необхідних документів тощо). Представник допускається до участі у кримінальному провадженні після перевірки слідчим, прокурором або судом документів, які підтверджують його повноваження на відповідність вимогам законодавства. Окрім того, перевіряється відсутність у особи представника конфлікту інтересів. Так, ст. 78 КПК України передбачено вичерпний перелік підстав для відводу захисників та представників.

5) Представництво здійснюється як на досудовій стадії, так і у судовому провадженні.

Характерною ознакою представництва у кримінальному провадженні є те, що представник бере участь на всіх його стадіях, до яких входить досудове розслідування та судове провадження (кримінальне судочинство). Дана ознака не характерна для процесуального представництва у цивільному, господарському та адміністративному процесі, де представник бере участь лише на стадії здійснення судочинства.

б) Універсальність представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні.

Універсальність цього виду представництва полягає в тому, що представником юридичної особи у кримінальному провадженні може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні (ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України). Виходячи з цих норм, юридична особа своєю довіреністю може уповноважити будь-якого працівника на представлення своїх інтересів у кримінальному провадженні.

Отже, на підставі загальних та спеціальних ознак представництва та комплексно поєднуючи теорії «дії» та «правовідношення» можна сформулювати поняття «представництво юридичних осіб у кримінальному

провадженні» як *врегульовані нормами кримінально-процесуального законодавства правовідносини, що полягають у здійсненні представником юридичної особи від її імені та в її інтересах процесуальних дій з метою захисту її прав та законних інтересів, реалізації її процесуальних обов'язків у рамках кримінального провадження.*

1.3. Класифікація представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні

Представництво юридичних осіб є одним із видів представництва у кримінальному провадженні. За основу поділу, до якого входить цей вид представництва у кримінальному провадженні, взято особу, яку представляють. За цією підставою представництво поділяється на: представництво фізичних осіб та представництво юридичних осіб, що є доволі розповсюдженою класифікацією як у матеріальному [29, с. 12-13], так і у процесуальному праві [127, с. 8; 215, с. 11-12]. Ці види, в свою чергу, поділяються ще на декілька підвидів.

Представництво ж у кримінальному провадженні також є одним із видів представництва загалом. В цьому випадку, підставою для класифікації є галузь права, а саме – кримінально-процесуальне право. Як зазначає М. М. Ясинок, «процесуальне представництво є самостійним процесуальним інститутом, а не різновидом загального цивільного представництва» [280, с. 20-21]. Проте, представництво як «правовідносини за ознакою – галузь права, поділяються на наступні види: цивільне, цивільно-процесуальне, кримінально-процесуальне, господарсько-процесуальне, конституційне тощо» [194, с. 388].

Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні також заслуговує на класифікацію, оскільки має свої підвиди за різними критеріями та ознаками поділу. Багатьма вітчизняними та іноземними вченими було проведено класифікацію інституту представництва або окремих його видів (наприклад, законного представництва [186, с. 7]) та зокрема, представництва у

кримінальну провадження. [3, с. 28-34; 134, с. 55-70] Однак, класифікацію представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні України не було проведено жодним вченим. Хоча можна виділити декілька підстав для класифікації саме цього виду представництва, які допоможуть розкрити сутність представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні та виділити його особливості у порівнянні з іншими видами представництва. Саме тому, проведення класифікації представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні є доцільним та актуальним у кримінальному процесі України.

Поняття «класифікація» походить з латинського від слова «*classis*» – клас, група та «*facio*» – роблю [61, с. 455]. Згідно Академічного українського тлумачного словника (1970-1980 рр.), класифікація означає «систему розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями» [197, с. 175].

Так, В. Д. Адаменко виділяє теоретичне та практичне значення класифікації представництва у кримінальному процесі. Наприклад, теоретичне значення класифікації представництва полягає в тому, що «вона вказує на шляхи всебічного дослідження кожного виду представництва, а її практичне значення полягає в тому, що вона допомагає усвідомити різні боки, особливості представництва і домогтися правильного застосування його на практиці» [3, с. 29]. Окрім того, «сутність процесуального представництва найбільш яскраво проявляється при поділі його на окремі види відповідно до правової природи та сутності цього складного правового явища» [100, с. 11]. Слід додати, що класифікація представництва дозволяє визначити спільні та відмінні властивості певних видів представництва, систематизувати правові норми, які їх регулюють та знайти шляхи для вдосконалення правового регулювання представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні.

Здійснюючи класифікацію представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні, необхідно, перш за все, визначити підстави для класифікації. Підставами для класифікації представництва юридичних осіб у

кримінальному провадженні є ряд відмінних та спільних ознак, які дають змогу поділити або об'єднати це правове явище на дві та більше групи. Слід зазначити, що представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні є комплексним поняттям, основу якого складають правовідносини та процесуальна діяльність.

Розглядаючи представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні як правовідносини, в першу чергу, слід взяти підставами для класифікації критерії, визначені в теорії права для класифікації правовідносин. Так, О. Ф. Скакун виділяє наступні критерії для класифікації правовідносин: «функції права, характер обов'язку, поділ прав та обов'язків між суб'єктами, ступінь визначеності суб'єктів, волевиявлення сторін, суб'єктний склад та строк дії» [194, с. 387-389].

Критерії класифікації правовідносин сформульовані в теорії права є передумовами для їх визначення з метою класифікації представництва як правовідносин.

Першим критерієм, за яким можна провести класифікацію представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні є *характер обов'язку*. За цим критерієм можна виділити *обов'язкове* та *добровільне* представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні.

Так, обов'язкове або як його ще можна назвати «офіційне» представництво полягає в покладенні на керівника юридичної особи або іншу уповноважену законом особу прав та обов'язків представника юридичної особи у кримінальному провадженні. За цивільним законодавством саме керівник уособлює волю юридичної особи та представляє її у відносинах з іншими суб'єктами правовідносин. Так, у ст. 92 ЦК України зазначається, що у випадках, встановлених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників. Орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень. Як вважає С. Г. Керимов, представництво

керівником юридичної особи на підставі акту органу такої юридичної особи (наприклад, статуту) «за своєю сутністю є представництвом обов'язковим, оскільки для представника у таких правовідносинах представництво інтересів особи, яку він представляє, є обов'язком, покладеним на нього безпосереднім приписом закону або вказівкою акту органу юридичної особи» [77, с. 9].

Обов'язковим представництвом юридичних осіб у кримінальному провадженні також буде для осіб, уповноважених на те, законом. До таких осіб можуть належати арбітражні керуючі та ліквідатори, які уповноважені здійснювати представництво юридичних осіб на підставі закону в силу особливих обставин – ліквідації юридичної особи, проведення заходів по відновленню платоспроможності юридичної особи або визнанні її банкрутом.

Добровільне або ж факультативне представництво полягає в укладенні керівником юридичної особи договору (правової допомоги, доручення) з представником. В даному випадку закон чи акт органу юридичної особи прямо не зобов'язує особу представляти інтереси юридичної особи у кримінальному провадженні, вона погоджується на представництво добровільно і до укладення відповідного договору для цієї особи представництво не є обов'язком, тобто воно факультативне.

Другим поширеним для класифікації представництва критерієм, за яким проводили класифікацію представництва загалом як у СРСР (В. Д. Адаменко [3, с. 30-31], П. М. Туленков [215, с. 11-12]), так вже й у незалежній Україні (В. Г. Пожар [134, с. 57-59], В. В. Самолюк [186, с. 7], С. А. Чванкін [254, с. 573]), є *спосіб або підстава виникнення* представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні. За цим критерієм можна виділити *законне (статутне)* та *договірне* представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні.

Законне представництво або доречніше вживати до представництва юридичних осіб поняття «статутне», оскільки «називати представництво юридичної особи її органами законним представництвом є абсолютно неприпустимим, виходячи з того, що собою являє законне представництво у

цивільному судочинстві» [108, с. 24-25]. Так, «одноосібний виконавчий орган організації корпоративного типу (директор, генеральний директор, президент), що діє в суді від її імені без довіреності, є прикладом статутного представництва» [123, с. 262-263]. Отож, статутне представництво полягає в тому, що на керівника юридичної особи статутом, положенням чи іншим актом органу юридичної особи покладено обов'язки щодо представлення інтересів юридичної особи, в тому числі у судах, правоохоронних органах тощо. У випадку здійснення представництва юридичної особи на підставі адміністративного акту її органу «окрім наявності зустрічного волевиявлення майбутнього представника, присутній також і обов'язок діяти певним чином у зв'язку із виконанням особою приписів, вказаних в акті органу юридичної особи» [262, с. 10].

Статутні представники мають право доручати ведення справи у кримінальному провадженні іншому представнику, якого вони обирають. За відсутності іншого договірного представника, керівник є єдиним представником юридичної особи у кримінальному провадженні, якщо статутом обов'язки щодо представництва не покладено на іншу особу.

Договірне представництво здійснюється на добровільних засадах, заснованих на договорі. Це може бути договір доручення, договір про надання правової допомоги або трудовий договір. Договірне представництво реалізується внаслідок «взаємного волевиявлення особи, яку представляють та представника» [3, с. 30].

Щодо представництва працівниками юридичної особи її інтересів, в науці не має єдиної точки зору. Так, деякі вчені [256, с. 126-127; 261, с. 145-146] відносять представництво працівниками юридичної особи – роботодавця до законного представництва, «оскільки внутрішня сторона в представництві за договором ґрунтується іноді не на договорі, а на актах адміністративного права (припис начальника, службова інструкція тощо), і тоді воно здійснюється в порядку виконання представником його службових обов'язків» [193, с. 15]. Однак, акту адміністративного права передуює укладення працівником з

роботодавцем трудового договору. Як зазначає Л. І. Шаповал, «коли особа влаштовується на роботу для виконання певних трудових функцій, вона тим самим автоматично дає згоду на подальші дії її керівника стосовно неї при виконанні своїх посадових обов'язків» [262, с. 10]. Таким чином, виконання працівником його трудових обов'язків щодо представництва юридичної особи у кримінальному провадженні ґрунтується на договорі, а саме на трудовому.

Третім критерієм для класифікації слугує *обсяг повноважень представника*. Повноваження представника, окрім кримінально-процесуального закону, визначає також або договір або акт органу юридичної особи (статут, положення, службова інструкція, наказ тощо). Представник не може використовувати права та виконувати обов'язки не передбачені КПК України, а також виходити за межі наданих йому довірителем повноважень. Окрім того, у зв'язку із особливим статусом представника, додаткові права та обов'язки можуть покладатися на представника іншими законами або нормативно-правовими актами, наприклад, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». На підставі цього можна виділити *необмежене* та *обмежене* представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні.

Необмежене представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні полягає в тому, що представник використовує усі надані йому кримінально-процесуальним законом права та виконує обов'язки за відсутності будь-яких обмежень у договорі чи акті органу юридичної особи, на підставі яких виникло таке представництво.

Обмежене представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні в свою чергу містить обмеження (застереження) щодо повноважень представника. Юридична особа – учасник кримінального провадження може зробити застереження щодо використання прав. Зокрема, засновники можуть обмежити обсяг прав одноособового органу (керівника юридичної особи) у статуті юридичної особи.

Яскравим прикладом може слугувати обмеження довірителями представників у праві укладання мирових угод. Так, «до цивільного позову у

кримінальному провадженні також застосовують норми цивільно-процесуального законодавства, в тому числі щодо прав та обов'язків» [96, с. 184-185]. Під час розгляду цивільного позову у кримінальному провадженні сторони (цивільний позивач та цивільний відповідач) можуть укласти мирову угоду (ч. 7 ст. 49, ст. 207 ЦПК України). Відповідно до ч. 1 ст. 57 ЦПК України органи та інші особи, які відповідно до статті 56 цього Кодексу звернулися до суду в інтересах інших осіб або державних чи суспільних інтересах, мають процесуальні права й обов'язки особи, в інтересах якої вони діють, за винятком права укладати мирову угоду. Зазвичай, представники державних органів чи органів місцевого самоврядування у разі подання цивільного позову у кримінальному провадженні з метою відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням обмежені у праві укладати мирові угоди. За таких обставин, має місце обмежене представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні.

Аналогічні обмеження діють щодо повноважень цивільного позивача та цивільного відповідача щодо відмови та визнання повністю або частково цивільного позову відповідно. Здійснити ці процесуальні дії представник цивільного позивача чи цивільного відповідача «може лише за наявності такого повноваження в документах, які підтверджують ці повноваження у кримінальному провадженні» [96, с. 187].

Наступним критерієм є *процесуальний статус юридичної особи* у кримінальному провадженні. Класифікація представництва за процесуальним статусом «обумовлена відмінністю інтересів учасників та різним процесуальним становищем особи, яку представляють у кримінальному провадженні» [264, с. 136].

Класифікація за процесуально-правовою ознакою осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні є доволі поширеною у вітчизняній науці [3, с. 32; 134, с. 62-64; 186, с. 7; 215, с. 12]. Іншими словами, підставою для поділу є процесуальна роль, у якій юридична особа бере участь у кримінальному провадженні. За цією ознакою можна виділити наступні види представництва

юридичних осіб у кримінальному провадженні: 1) *представництво потерпілого* (ст. ст. 55, 58 КПК України); 2) *представництво цивільного позивача* (ст. ст. 61, 63 КПК України); 3) *представництво цивільного відповідача* (ст. ст. 62, 63 КПК України); 4) *представництво заявника* (ст. 60 КПК України); 5) *представництво юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження* (ст. 64¹ КПК України); 6) *представництво третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт* (ст. 64² КПК України).

П'ятим критерієм для проведення класифікації може слугувати *вид юридичної особи*. Цей критерій впливає на особливості правовідносин представництва, які складаються між його суб'єктами (особою, яку представляють, представником та третіми особами). У зв'язку з тим, що правове регулювання представництва у кримінальному провадженні складають матеріальні (цивільні, господарські та трудові) норми права та процесуальні (кримінально-процесуальні, цивільно-процесуальні), вид юридичної особи знаходить своє відображення у представництві юридичних осіб у кримінальному провадженні. За цим критерієм можна поділити представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні на: 1) *представництво юридичних осіб публічного права* (юридичні особи публічного права створюються розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування) та 2) *представництво юридичних осіб приватного права* (юридичні особи приватного права створюються на підставі установчих документів).

У свою чергу, представництво юридичних осіб публічного права можна поділити на: а) представництво державних органів та б) представництво органів місцевого самоврядування. Представництво юридичних осіб приватного права за організаційною формою можна поділити на а) представництво господарських товариств (ті, у свою чергу поділяються на ще декілька підвидів відповідно до положень ЦК України); б) представництво громадських

об'єднань (Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 р.);
в) представництво підприємств (глава 7 ГК України).

Відповідно до виду юридичної особи, її організаційно-правової форми існують вимоги щодо підстав представництва, обсягу повноважень (обмеження для державних органів та органів місцевого самоврядування в укладенні мирової угоди) тощо.

Разом з тим, іноземні юридичні особи теж можуть бути суб'єктами кримінального провадження і відповідно доцільним є проведення класифікації за видом юридичної особи, де за основу взято *особистий закон (національність) юридичної особи*: 1) представництво юридичних осіб України у кримінальному провадженні; 2) представництво іноземних юридичних осіб у кримінальному провадженні.

Для іноземних юридичних осіб в Україні встановлюється національний режим: «підприємницька та інша діяльність іноземних юридичних осіб в Україні регулюється законодавством України щодо юридичних осіб України, якщо інше не встановлено законом» [163]. Іноземні юридичні особи користуються тим же обсягом процесуальних прав та обов'язків, проте мають свої особливості. Участь іноземних юридичних осіб у кримінальному провадженні регулюється КПК України та міжнародно-правовими договорами. Рівність іноземних юридичних осіб та юридичних осіб України гарантується Конституцією України (ст. ст. 24, 55, 129), Законом України «Про судоустрій та статус суддів» від 02 червня 2016 р. (ст. ст. 7, 9) та КПК України (ст. ст. 7, 10, 23).

Окрім того, кримінально-процесуальне законодавство містить додаткові гарантії для іноземців, в тому числі для іноземних юридичних осіб: «слідчий суддя, суд, прокурор, слідчий зобов'язані забезпечувати учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, правом давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі необхідності послугами перекладача» [96, с. 184-185].

Судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, повинні надаватися сторонам кримінального провадження, а також представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у перекладі на їхню рідну або іншу мову, якою вони володіють (ст. 29 КПК України).

Проведення класифікації представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні залежно від їх форм власності вбачається не доцільним, оскільки форма власності юридичної особи не впливає на обсяг її прав та обов'язків у кримінальному провадженні та на правове регулювання внутрішніх матеріальних правовідносин між юридичною особою та її представником. Такі особливості залежать від організаційної та організаційно-правової форм юридичної особи.

Шостим критерієм класифікації є *рівень професійності представника* юридичної особи у кримінальному провадженні або його юридичної обізнаності. За цим критерієм представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні поділяється на: 1) *професійне* та 2) *непрофесійне*.

Кримінально-процесуальний закон містить доволі широкий перелік осіб, хто може бути представником юридичної особи учасника кримінального провадження, від керівника до працівника, який діє на підставі довіреності.

Професійне представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні здійснюється адвокатами та юрисконсультами юридичної особи. Непрофесійне представництво здійснюється особою, яка може бути представником юридичної особи у кримінальному провадженні (керівник, інша уповноважена законом особа, працівник на підставі довіреності) та яка не має юридичної освіти.

Сьомим критерієм є *стадії кримінального провадження*, на яких здійснюється представництво юридичних осіб. За цим критерієм проводили класифікацію представництва у кримінальному провадженні В. Д. Адаменко [3, с. 32], В. Г. Пожар [134, с. 68-69]. Відповідно до цього критерію можна виділити наступні види представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні: 1) *представництво юридичних осіб у досудовому розслідуванні*

(розділ III КПК України); 2) *представництво юридичних осіб у судовому провадженні у першій інстанції* (розділ IV КПК України); 3) *представництво юридичних осіб у судовому провадженні з перегляду судових рішень* (розділ V КПК України); 4) *представництво юридичних осіб при виконанні судових рішень* (розділ VIII КПК України).

Другий вид представництва юридичних осіб у судовому провадженні у першій інстанції має підвиди: а) *представництво юридичних осіб у підготовчому провадженні* (глава 27 КПК України); б) *представництво юридичних осіб на судовому розгляді у першій інстанції* (глава 28 КПК України).

Представництво юридичних осіб у судовому провадженні з перегляду судових рішень становить окремий вид представництва та заслуговує на виділення в окремий самостійний вид представництва, оскільки не є обов'язковою стадією кримінального провадженні (починається лише у випадку подання учасником провадження апеляційної скарги, касаційної скарги, заяви про перегляд рішення за нововиявленими або виключними обставинами), а також має свої підвиди. Ними є: а) *представництво юридичних осіб у провадженні в суді апеляційної інстанції* (глава 31 КПК України); б) *представництво юридичних осіб у провадженні в суді касаційної інстанції* (глава 32 КПК України); в) *представництво юридичних осіб у провадженні за нововиявленими обставинами або виключними обставинами* (глава 34 КПК України).

До проведення судової реформи у 2017 році та прийняття Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03 жовтня 2017 року одним із підвидів представництва у судовому провадженні з перегляду судових рішень було представництво юридичних осіб у провадженні у Верховному Суді України (глава 33 КПК України). Наразі представництво юридичних осіб у

Верховному Суді існує в рамках представництва юридичних осіб у провадженні в суді касаційної інстанції (глава 32 КПК України).

Окрім того, В. Д. Адаменко також виділяє в межах класифікації за стадіями кримінального провадження – «представництво у наглядовій інстанції» [3, с. 33]. Проте цей вид представництва не характерний для представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні України, оскільки по-перше, кримінальне провадження включає в себе досудове розслідування і судове провадження, процесуальні дії у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність [93], та по-друге, виконання рішення (вироку), що стосується юридичної особи (як цивільного позивача чи відповідача, особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження) повністю реалізується на стадії виконання судових рішень та відсутнє в установах виконання покарань, діяльність яких регулюється Кримінально-виконавчим кодексом України.

Класифікація представництва у кримінальному провадженні проводиться також за *правовим статусом особи представника*. Цей вид класифікації, як і поділ за рівнем професійності представника характеризує представництво як юридичну діяльність [194, с. 479]. Особливості правового статусу особи представника застосовуються науковцями як для представництва у цивільному процесі [100, с. 11], так і в кримінальному. За цим критерієм у кримінальному провадженні можна виділити наступні види представництва юридичних осіб:

- 1) *представництво керівником* (ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України);
- 2) *представництво працівником юридичної особи* (ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України);
- 3) *представництво адвокатом* (ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України);
- 4) *представництво прокурором* (ст. 36 КПК України, Закон України «Про прокуратуру»);
- 5) *представництво іншою особою, уповноваженою на те, законом або установчими документами* (ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України).

Представництво юридичної особи її керівником є поширеним видом представництва, характерним в основному для невеликих юридичних осіб, де відсутня юридична служба. Керівник у цьому випадку представляє інтереси

юридичної особи у кримінальному провадженні без довіреності, на підставі установчих документів, зазвичай статуту.

Представництво працівниками юридичної особи за довіреністю здійснюється зазвичай юрисконсультами юридичної особи, проте закон не забороняє уповноважити на підставі довіреності будь-якого іншого співробітника, навіть без юридичної освіти.

Третій вид представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні законодавець формулює як представництво особою, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні [93]. Цей вид зводиться до представництва юридичної особи адвокатом, оскільки ст. 45 КПК України передбачено, що захисником є адвокат, відомості про якого внесено до Єдиного реєстру адвокатів України та відсутні дані про зупинення або припинення його права на зайняття адвокатською діяльністю.

Представляти інтереси юридичних осіб у кримінальному провадженні має право й прокурор. Так, ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» уповноважено прокурора здійснювати представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу. У кримінальному провадженні прокурор уповноважений пред'являти цивільний позов в інтересах держави (органу державної влади, органу місцевого самоврядування чи іншого суб'єкта владних повноважень) за наявності обставин передбачених у ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» [230; 234; 242].

Останній вид представництва юридичних осіб за правовим статусом представника дозволяє бути представником дієздатній особі, уповноваженій на те, законом або установчими документами. До таких осіб можна віднести засновника, учасника товариства, акціонера, арбітражного керуючого та

ліквідатора, які на підставі припису закону уповноважені здійснювати представництво юридичної особи.

Отож, проведена класифікація поділяє представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні на окремі види за різними критеріями, тим самим дозволяє глибше вивчити інститут представництва, визначити основні особливості представництва юридичних осіб на різних стадіях кримінального процесу, особу представника та участь юридичних осіб у кримінальному провадженні в цілому.

Висновки до розділу 1

1. Встановлено, що виникнення юридичних осіб та відповідно їх представництво пов'язані із розвитком економічних відносин. Перші згадки про представництво юридичних осіб з'явилися ще в Стародавньому Римі. На території України, першими юридичними особами були церква та община (верв), а пізніше об'єднання ремісників та торгових організацій, які у зв'язку із завданням їм шкоди кримінальним правопорушенням, брали участь у процесі через представників для захисту інтересів у кримінальному провадженні.

2. Визначено етапи розвитку представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні незалежної України:

1) 24 серпня 1991 р. - 19 листопада 2012 р. – період дії радянського КПК 1960 р. в Україні.

2) 19 листопада 2012 р. - 26 квітня 2014 р. – період дії нового КПК України 2012 р. до моменту введення заходів кримінально-правового характеру щодо юридичної особи.

3) 27 квітня 2014 р. - теперішній час – характеризується введенням у КПК України нового учасника кримінального провадження – представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

3. Сформульовано поняття «представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні» як врегульовані нормами кримінально-

процесуального законодавства правовідносини, що полягають у здійсненні представником юридичної особи від її імені та в її інтересах процесуальних дій з метою захисту її прав та законних інтересів, реалізації її процесуальних обов'язків у рамках кримінального провадження.

4. Запропоновано поділ ознак представництва юридичних осіб на загальні, які притаманні всім видам представництва та спеціальні, пов'язані саме з представництвом юридичних осіб у кримінальному провадженні. До загальних ознак представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні віднесено: права та обов'язки належать юридичній особі, а здійснюються безпосередньо її представником; представник вчиняє певні юридичні дії; представник діє не від свого імені, а від імені юридичної особи; представник діє виключно в межах наданих йому повноважень; правові наслідки настають не для представника, а для юридичної особи, яку представляють; направленість представництва на надання допомоги у реалізації процесуальної функції та суб'єктивних прав відповідної юридичної особи учасника процесу; представництво виступає гарантією забезпечення захисту прав та законних інтересів юридичної особи у кримінальному провадженні.

Встановлено, що спеціальними ознаками представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні є: урегульованість відносин представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні нормами кримінально-процесуального законодавства; недопустимість одночасної участі юридичної особи та її представника у кримінальному провадженні; дії вчинені представником є його самостійними власними діями, що виражають його волю; представник набуває статусу представника лише після його допуску до участі у кримінальному провадженні; представництво здійснюється як на досудових стадіях, так і у кримінальному судочинстві; універсальність.

5. Здійснено класифікацію представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні на підставі різних критеріїв: *характер обов'язку* (обов'язкове та необов'язкове представництво); *підстава виникнення представництва* (законне (статутне) та договірне); *обсяг повноважень*

представника (обмежене та необмежене); *процесуальний статус юридичної особи* (представництво потерпілого, представництво цивільного позивача, представництво цивільного відповідача, представництво заявника, представництво юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, представництво третіх осіб, щодо майна яких вирішується питання про арешт); *вид юридичної особи* (представництво юридичних осіб публічного права та приватного права); *особистий закон юридичної особи* (представництво юридичних осіб України та іноземних юридичних осіб); *рівень професійності представника* (професійне та непрофесійне); *стадії кримінального провадження* (представництво юридичних осіб у досудовому розслідуванні, у судовому провадженні першої інстанції, у судовому провадженні з перегляду судових рішень та при виконанні судових рішень); *за правовим статусом особи представника* (представництво керівником, працівником юридичної особи, адвокатом, прокурором та іншою особою, уповноваженою на те, законом або установчими документами).

РОЗДІЛ 2.

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС ПРЕДСТАВНИКА ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1. Поняття представника юридичної особи у кримінальному провадженні

Юридичні особи як суб'єкти кримінально-процесуальної діяльності реалізують свої процесуальні права та виконують процесуальні обов'язки через інститут представництва. Процесуальний статус представників юридичних осіб у кримінально-процесуальному праві регулюється кримінально-процесуальним, цивільним, господарським, трудовим та цивільно-процесуальним законодавством. Як зазначають, В. І. Галаган та О. М. Качалова, «кримінально-процесуальний статус особи є галузевим, тобто таким, що регулюється нормами кримінально-процесуального законодавства» [27, с. 31].

Кримінальний процесуальний кодекс України відносить представників юридичних осіб до учасників кримінального провадження. Так, відповідно до п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України учасниками кримінального провадження є сторони кримінального провадження, потерпілий, його представник та законний представник, цивільний позивач, його представник та законний представник, цивільний відповідач та його представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт, особа, стосовно якої розглядається питання про видачу в іноземну державу (екстрадицію), заявник, свідок та його адвокат, понятий, заставодавець, перекладач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, секретар судового засідання, судовий розпорядник. Слід відмітити, що потерпілого та його представника у випадках, установлених КПК України, віднесено до сторони обвинувачення (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України), натомість в п.п. 25, 26 ч. 1 ст. 3 КПК України потерпілий та його представник, згадуються вже поряд з сторонами кримінального провадження. На думку, В. В. Рожної,

таке «широке коло учасників кримінального провадження в пунктах 19, 25, 26 ч. 1 ст. 3 КПК України створює плутанину і неточності в самому тексті кодексу та ставить питання щодо процесуальної функції потерпілого» [174, с. 17].

Як вірно відмітив В. С. Громов, у КПК України 2012 року, на відміну від КПК 1960 року, «зникло поняття юридичних осіб (підприємств, організацій) з п. 19 ст. 3 (сторони кримінального провадження) та п. 25 (учасники кримінального провадження)» [48, с. 194]. У свою чергу, І. В. Гловюк вважає, що «відповідно до п. 25, 26 ч. 1 ст. 3 КПК України юридична особа взагалі учасником кримінального провадження не визнається» [34, с. 88].

Насправді, КПК України 2012 року розшифровує хто (фізична чи юридична особи) може бути учасником або стороною кримінального провадження у наступних статтях, присвячених безпосередньо учасникам кримінального провадження (ст. ст. 42, 43, 55, 60-62, 64¹, 64², 65, 68, 69, 71, 72¹, 73-74 КПК України). Тому, очевидним є те, що юридична особа та її представник, поряд з фізичною особою, є учасником, а в деяких випадках навіть стороною, кримінального провадження (в процесуальному статусі потерпілого у справах приватного обвинувачення).

В той же час, законодавець жодним чином не визначив кримінально-процесуальний статус юридичної особи, щодо якої здійснюються провадження. Юридична особа, щодо якої здійснюються кримінальне провадження, не належить до учасників кримінального провадження. Натомість представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, належить до учасників кримінального провадження, проте не є його стороною. Однак, заходи кримінального-правового характеру, передбачені розділом XIV¹ КК України застосовуються саме до юридичної особи.

Так, В. Д. Адаменко виділяє наступні ознаки притаманні всім учасникам кримінального провадження: 1) наявність інтересу до результату кримінальної справи; 2) наділення правами для захисту цього інтересу; 3) участь у кримінально-процесуальній діяльності з метою виконання відповідних завдань та функцій; 4) бере або може брати участь більше, ніж в одній стадії

кримінального процесу [3, с. 75]. У свою чергу, В. П. Божьев визначає інші, відмінні від запропонованих В. Д. Адаменком, ознаки притаманні учасникам кримінального процесу: 1) виконання однієї із основних або допоміжних процесуальних функцій; 2) наділення сукупністю прав та обов'язків; 3) участь в кримінально-процесуальних відносинах як правомочного суб'єкта [15, с. 169].

Діяльність представників юридичних осіб у кримінальному провадженні наділена всіма вищезазначеними ознаками – представник здійснює кримінально-процесуальну діяльність від імені та в інтересах юридичної особи, яка полягає у використанні кримінально-процесуальних прав та виконанні кримінально-процесуальних обов'язків з метою досягнення найбільш сприятливого результату для юридичної особи, яку він представляє. Окрім того, представник може брати участь у кримінальному провадженні на всіх його стадіях. Залежно від кримінально-процесуального статусу юридичної особи, представник може виконувати різні процесуальні функції.

Поряд із поняттям «учасники кримінального провадження» законодавець виділяє поняття «сторони кримінального провадження», враховуючи процесуальні функції, які вони виконують. Так, відповідно до п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України сторонами кримінального провадження є з боку обвинувачення: слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках, установлених цим Кодексом; з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники. Як вбачається із дефініції, поняття «учасники кримінального провадження» є ширшим та включає в себе поняття «сторони кримінального провадження».

Представник юридичної особи – потерпілого у випадку приватного обвинувачення (глава 36 КПК України), є стороною кримінального провадження та виконує процесуальну функцію обвинувачення. Як зазначає

Ю. К. Якимович, представник потерпілого, окрім процесуальної функції обвинувачення, «виконує функцію захисту потерпілого» [268, с. 111]. Натомість законодавець, чітко визначає процесуальну функцію потерпілого та його представника у випадках передбачених КПК України (глава 36 КПК України кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення), а саме функцію обвинувачення (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України). Твердження Ю. К. Якимовича суперечить концепції трьох основних процесуальних функцій кримінального провадження – обвинувачення, захисту та правосуддя. Процесуальна функція захисту полягає в захисті від обвинувачення та становить собою «систему передбачених і не заборонених законом дій суб'єктів захисту та відносин, спрямованих на повне чи часткове спростування фактичного та юридичного боку підозри у вчиненні злочину або обвинувачення у його вчиненні, з'ясування обставин, які спростовують підозру або обвинувачення, виключають кримінальну відповідальність та покарання, забезпечують права, свободи та законні інтереси підзахисних» [140, с. 10]. Основним завданням процесуального представництва є захист прав та інтересів особи, яку представляють, в тому числі юридичної особи, однак це не означає, що представник юридичної особи виконує процесуальну функція захисту у кримінальному провадженні.

Слід звернути увагу, що юридична особа, щодо якої здійснюється провадження, відсутня у дефініції понять «сторони кримінального провадження» та «учасники кримінального провадження» у КПК України, лише представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження є учасником кримінального провадження. Однак, законодавець не відносить представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, до сторін кримінального провадження та у зв'язку із цим виникають труднощі у визначенні його процесуальної функції.

Так, І. В. Гловюк вважає, що «діяльність представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, слід розглядати з урахуванням тієї особливості, що суб'єкт, щодо якого здійснюється представництво, не

включений до сторін кримінального провадження, а тому доцільно віднести представника юридичної особи до учасників кримінального провадження з боку захисту, оскільки у цьому випадку реалізується функція захисту» [34, с. 89-90]. Аналогічної думки дотримуються інші вчені, зважаючи на те, що представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, користується правами підозрюваного та обвинуваченого [122, с. 30-31], тим самим виконує процесуальну функцію захисту.

Натомість С. Є. Абламський та О. О. Юхно наголошують на тому, що існування «традиційних основних кримінально-процесуальних функцій (захисту, обвинувачення та правосуддя) ніяк не виключає і навіть не обмежує існування функції представництва у кримінальному провадженні» [2, с. 82].

З такою думкою С. Є. Абламського та О. О. Юхно не можна погодитися, оскільки, по-перше, аналіз повноважень представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, дозволяє зробити висновок, що права та обов'язки за змістом співпадають з правами та обов'язками обвинуваченого та підозрюваного, по-друге, порядок здійснення провадження щодо юридичної особи регулюється нормами кримінально-процесуального законодавства, незважаючи на те, що заходи кримінально-правового характеру (розділ XIV¹ КК України), що застосовуються до юридичної особи текстуально не є кримінальною відповідальністю, по-третє, існування функції представництва у кримінальному провадженні призведе до того, що представники сторін та інших учасників кримінальному провадження здійснюють лише представництво, що нівелює положення кримінально-процесуального законодавства про те, що представники наділені правами та обов'язками осіб – сторін або учасників кримінального провадження, представництво яких вони здійснюють, а тому здійснюють процесуальну функцію особи, яку представляють. Представники у кримінальному провадженні або заміщають осіб учасників кримінального провадження або представляють їх паралельно. Юридична особа, щодо якої здійснюється провадження, не бере участь у провадженні, а тому діяльність представника юридичної особи, щодо якої

здійснюється провадження, зводиться не лише до представництва, а й до здійснення захисту юридичної особи від провадження, що здійснюється у зв'язку із вчиненням юридичною особою кримінального правопорушення (п. 1 ч. 3 ст. 64¹ КПК України).

Спірним питанням також є виділення процесуальних функцій інших учасників кримінального провадження, зокрема цивільного позивача та цивільного відповідача. Використовуючи класифікацію процесуальних функцій у кримінальному провадженні, В. Т. Томін та В. В. Свєрчков виділяють «факультативні функції (напрями кримінально-процесуальної діяльності), що призначені для досягнення факультативних елементів мети кримінального процесу: відшкодування шкоди, відновлення порушених прав тощо» [214, с. 83-85]. Таким чином, можна визначити процесуальні функції для представника юридичної особи цивільного позивача та цивільного відповідача. Процесуальною функцією для представника цивільного позивача є підтримання цивільного позову та відшкодування шкоди, для цивільного відповідача – заперечення цивільного позову. Як вважає І. В. Гловюк, процесуальні функції цивільного позивача та цивільного відповідача є «окремими, самостійними кримінально-процесуальними функціями і не є елементами функцій відповідно кримінального переслідування та захисту, оскільки відрізняються від них своїми завданнями, змістом, суб'єктами здійснення та формами реалізації» [32, с. 352]. Вчена відносить вищезазначені кримінально-процесуальні функції цивільного позивача та цивільного відповідача до кримінально-процесуальних функцій паралельного (приєднаного) рівня.

Поряд із цивільним позивачем та цивільним відповідачем процесуальною функцією наділені й інші учасники кримінального провадження, зокрема третя особа, щодо майно якої вирішується питання про арешт. На думку, Т. В. Корчевої, у зв'язку із тим, що третя особа, щодо майно якої вирішується питання про арешт наділена правом на представника, переосмислення та розширення потребує процесуальна функція захисту, яку виконує її представник. Вчена вважає, що функція захисту є «видом реалізації права на

правову допомогу, яка гарантується не лише особі, яка притягується до кримінальної відповідальності, а й іншим учасникам кримінального провадження та спрямована на надання учасникам кримінального провадження правової допомоги й охорони їх особистих та майнових прав» [88, с. 225-226].

Однак, така класифікація процесуальних функцій у кримінальному провадженні суперечить традиційному визначенню процесуальних функцій як «цілі (напрямку) діяльності» [97, с. 13-14] Аналогічної думки дотримується Л. В. Карабут, зазначаючи, що «кримінально-процесуальні функції завжди обумовлені метою, а тому учасники, які не здійснюють кримінально-процесуальної діяльності, а лише беруть участь у процесуальній діяльності, здійснюваній носіями кримінально-процесуальних функцій обвинувачення, захисту та правосуддя» [76, с. 46] не мають процесуальної функції захисту та обвинувачення відповідно.

Щодо поняття «представник», то у законодавстві відсутнє його визначення, проте воно було сформульоване ще у радянській юридичній науці. Так, С. Б. Мартиненко визначає представника у кримінальному провадженні, як «учасника кримінального провадження, який в силу закону наділений його відповідними повноваженнями та надає юридичну та (або) іншу допомогу іншому учаснику кримінального процесу в захисті його прав та відстоюванні законних інтересів, у зв'язку з цим наділений певними кримінально-процесуальними правами, а також несе певні кримінально-процесуальні обов'язки» [103, с. 7]. Однак, використовуючи визначення С. Б. Мартиненка в рамках чинного законодавства, слід зазначити, що КПК України не відносить юридичну особу, щодо якої здійснюється провадження, до учасників кримінального провадження, оскільки вона безпосередньо не бере участь у провадженні, а лише через її представника, який і є учасником кримінального провадження. Юридичні особи у кримінально-процесуальному статусі потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, заявника тощо, також безпосередньо не беруть участь у процесі, проте законодавець наділяє їх відповідним процесуальним статусом та поряд з їх представниками визнає

учасниками. Отож, представник юридичної особи не завжди надає юридичну допомогу іншому учаснику кримінального провадження, а саме юридичній особі, щодо якої здійснюється провадження.

Більш повним є визначення поняття «представник» у кримінальному провадженні В. В. Мелешка як: «самостійного дієздатного учасника кримінального судочинства, який в силу закону або угоди на підставі наявних повноважень, надає юридичну чи іншу допомогу іншому учаснику кримінального процесу в реалізації ним своїх прав і захисті його інтересів, а також несе певні кримінально-процесуальні обов'язки» [104, с. 6]. В цьому випадку враховано, що представник є самостійним учасником, вимоги цивільного законодавства щодо дієздатності особи представника, а також підстави представництва. Разом з тим, представник є учасником не лише кримінального судочинства, а загалом кримінального провадження, оскільки може брати участь у всіх стадіях кримінального процесу.

Окрім того, В. Г. Пожар формулює удосконалене ним поняття «представник» у кримінальному провадженні як: «самостійного дієздатного суб'єкта кримінально-процесуальної діяльності спеціально уповноваженого в силу закону або договору на реалізацію комплексу процесуальних прав та обов'язків з метою реалізації та охорони прав і законних інтересів осіб, яких представляють» [133, с. 7]. Це визначення є універсальним для поняття «представник» у кримінальному провадженні.

Слід звернути увагу на те, що представник, в тому числі представник юридичної особи, у кримінальному провадженні є самостійним учасником кримінального провадження на рівні з іншими учасниками. У визначенні сторін кримінального провадження (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України), учасників кримінального провадження (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України) та учасників судового провадження (п. 26 ч. 1 ст. 3 КПК України) представник зазначається поряд та на рівні з іншими особами, яких він представляє. На самостійності наголошує також В. Г. Асташенков відмічаючи, що «в кримінальному процесі з моменту вступу в справу представник є самостійним рівноправним учасником,

а тому права та обов'язки представника в момент їх виникнення не можуть вважатися належними особі, яку він представляє, а належать представнику» [9, с. 191].

У свою чергу, І. О. Воскобойнік формулює поняття «представник» залежно від процесуального статусу особи, яку представляють: потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, заявника. Однак, об'єднуючим елементом всіх визначень поняття «представник» І. О. Воскобойніка є те, що в будь-якому випадку представником є «особа, яка здійснює в установленому кримінально-процесуальним законом порядку захист прав і законних інтересів особи, яку представляє» [25, с. 14].

Формулюючи поняття «представник юридичної особи» у сучасному кримінальному провадженні України, необхідно враховувати особу представника, підстави та передумови участі у провадженні, положення цивільного, кримінально-процесуального законодавства та Конституції України.

Представляти законні інтереси учасників кримінального провадження може лише фізична та дієздатна особа. Вимоги до дієздатності встановлені статтею 30 ЦК України і визначаються як здатність фізичної особи своїми діями набувати для себе цивільних прав і самостійно їх реалізовувати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Окрім того, очевидно, що представник повинен бути повнолітнім.

Законодавством також встановлюються обмеження для представників – певні обставини, які можуть стати підставою для відводу представника. Так, ст. 78 КПК України встановлено, що представник не повинен брати участь у цьому ж кримінальному провадженні як слідчий суддя, суддя, присяжний, прокурор, слідчий, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач. Окрім того, не повинно існувати конфлікту інтересів: представник не повинен у цьому провадженні надавати правову допомогу особі, інтереси якої суперечать

інтересам особи, яка звернулася з проханням про надання правової допомоги. Встановлюються вимоги й щодо родинних зв'язків: представник не може бути близьким родичем або членом сім'ї слідчого, прокурора, потерпілого або будь-кого із складу суду.

Разом з тим, кримінальне процесуальне законодавство, окрім загальних цивільно-правових вимог, встановлює перелік осіб, які можуть бути представниками у кримінальному провадженні залежно від кримінально-процесуального статусу юридичної особи. Так, представником юридичної особи учасника кримінального провадження, у всіх можливих для юридичної особи процесуальних статусах (потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження тощо) може бути або особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником (адвокат), або керівник чи інша особа, уповноважена законом чи установчими документами, або працівник юридичної особи (ст. ст. 58, 60, 63, 64¹, 64² КПК України). У виняткових випадках, представником юридичної особи в інтересах держави може виступати прокурор (ст. 36 КПК України).

Із прийняттям 02 червня 2016 року Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», було внесено певні корективи щодо права інших представників юридичної особи, окрім адвоката, здійснювати представництво юридичної особи у суді. Фактично було введено монополію адвокатури на представництво інтересів іншої особи у суді (ст. 131² Конституції України). Проте, конституційні зміни не стосуються представництва на стадії досудового розслідування. При цьому, представництво у суді зводиться не лише до захисту інтересів у судових засіданнях, але й підписання та/або подання процесуальних документів (позовних заяв, клопотань, скарг тощо), що також є процесуальними формами реалізації повноважень з представництва.

Кримінально-процесуальне законодавство наділяє керівника юридичної особи здійснювати представництво у кримінальному провадженні. Слід відмітити, що у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві

існує певна уніфікація положень щодо участі у справі юридичних осіб через свого керівника або члена виконавчого органу, уповноваженого діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення (ч. 3 ст. 58 ЦПК України, ч. 3 ст. 56 ГПК України, ч. 3 ст. 58 КАС України). Така участь керівника юридичної особи у судовому процесі визначається як «самопредставництво юридичної особи». Натомість, у кримінальному провадженні подібна норма про самопредставництво юридичної особи відсутня та вживається лише поняття «представник». У зв'язку із цим, у кримінальному провадженні можуть виникати зловживання та колізії щодо допуску керівника юридичної особи до представництва у суді під час кримінального провадження та окрім того, за таких умов виникає питання: чи вважатиметься представництво керівником, іншою особою, уповноваженою установчими документами або законом, інтересів юридичної особи у кримінальному провадженні – представництвом інтересів іншої особи?

З однієї сторони, керівник юридичної особи є фізичною особою, тобто фактично іншою особою. А тому, буквально представництво керівником юридичної особи її інтересів у кримінальному провадженні є представництвом іншої особи. На відміну від законного представництва, що входить у перелік винятків з правила «монополія адвокатури», юридична особа не є обмежено дієздатною, а вимушена в силу своєї фізичної природи та організаційної структури здійснювати свої процесуальні права та обов'язки через інститут представництва. Юридична особа наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, може бути позивачем та відповідачем у суді [251].

З іншої сторони, з точки зору цивільного права, керівник уособлює юридичну особу. Юридична особа являє собою об'єднання осіб та (або) майна (ст. 81 ЦК України). Так, стаття 92 ЦК України встановлює, що юридична особа набуває цивільних прав та обов'язків і здійснює їх через свої органи, які діють відповідно до установчих документів та закону. У випадках, встановлених законом, юридична особа може набувати цивільних прав та обов'язків і здійснювати їх через своїх учасників. Натомість цивільно-

процесуальне законодавство фактично розділяє участь юридичних осіб у процесі через їх органи та через представників, оскільки ч. 3 ст. 58 ЦПК України встановлено, що юридична особа незалежно від порядку її створення бере участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи), або через представника. Аналогічний розподіл закріплений у господарському процесі (ч. 3 ст. 56 ГПК України) та в адміністративному судочинстві (ч. 3 ст. 55 КАС України). Зміст вищезазначених статей ЦПК України, ГПК України та КАС України буквально продубльований законодавцем, на відміну від КПК України, де вживається лише поняття «представник».

Дискусійним в цивільному праві є питання щодо віднесення керівника юридичної особи чи до органу юридичної особи, чи до її представників. Так, ч. 3 ст. 92 ЦК України передбачає, що орган або особа, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені, зобов'язана діяти в інтересах юридичної особи, добросовісно і розумно та не перевищувати своїх повноважень. Таке формулювання свідчить про представницький характер дій органу юридичної особи. Як зазначає В. Ю. Вольф, «сутність органу юридичної особи полягає в тому, що від її імені дії вчиняють відповідні фізичні особи, які в психологічному сенсі наділені волею, але в силу сукупності правових норм утворюють організацію юридичної особи, при цьому наслідки їхніх дій покладають на майнову сферу цієї юридичної особи» [24, с. 125-126]. Натомість, у кримінально-процесуальному законодавстві вживається поняття «представник».

Схожої думки щодо представницької природи органу юридичної особи дотримуються: Н. А. Нерсесов, В. В. Резнікова, О. В. Россильна, Д. М. Чечот, Б. Б. Черепакін та Г. Ф. Шершеневич. Так, Б. Б. Черепакін зазначає, що «дії органу від імені юридичної особи є статутним представництвом» [260, с. 473]. У свою чергу, Д. М. Чечот стверджує, що «іншого процесуального статусу, окрім

статусу представника юридичної особи, керівник набути не може, оскільки стороною спору завжди є юридична особа» [261, с. 144]. У кримінально-процесуальному законодавстві також прослідковується така думка, оскільки беруть участь у провадженні, що здійснюється щодо юридичної особи, лише її представник, який і є учасником кримінального провадження, на відміну від самої юридичної особи. Разом з тим, представник діє від імені юридичної особи та в її інтересах, а юридичні наслідки (заходи кримінально-правового характеру) застосовуються до юридичної особи, а не до її представника. Окрім того, провадження щодо юридичної особи здійснюється одночасно з відповідним кримінальним провадженням, у якому особі (фізичній) повідомлено про підозру у вчиненні злочинів в інтересах такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених ст. ст. 109, 110, 113, 146, 147, 160, 209, 260, 262, 306, ч. 1, 2 ст. 368³, ч. 1, 2 ст. 368⁴, ст. ст. 369, 369², 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК України, або від імені такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених ст. ст. 258-258⁵ КК України (ч. 8 ст. 214 КПК України).

Протилежної думки щодо природи органу (керівника) юридичної особи як частини юридичної особи, а не представника дотримуються В. Е. Беляневич, С. Н. Братусь, І. О. Гелецька, І. М. Ільїнська, О. С. Іоффе, Л. Ф. Лесницька, Д. В. Ломакін та С. А. Чванкін. На їх думку, орган уособлює в собі правосуб'єктність юридичної особи, що відображено у ст. 92 ЦК України. Так, С. А. Чванкін зазначає, що «визнання органу юридичної особи її представником теоретично невірне, оскільки неминуче веде до висновку про відсутність повної процесуальної дієздатності у юридичних осіб» [257, с. 118].

У дисертаційному дослідженні І. О. Гелецька робить висновок, що «здійснення дій органом юридичної особи від її імені не є представництвом, оскільки існування представницьких правовідносин у діяльності юридичної особи може мати місце лише при виконанні таких функцій окремими працівниками юридичної особи, або іншими фізичними та юридичними особами» [29, с. 5]. У свою чергу, С. Н. Братусь наголошує, що «орган юридичної особи не можна вважати її представником, оскільки орган на

відміну від представника не є окремим суб'єктом права, який виступає окремо від юридичної особи, а також орган діє на підставі статуту юридичної особи, а представник на підставі довіреності виданої компетентним органом» [18, с. 201].

До аргументів, що орган юридичної особи не слід ототожнювати з її представником В. Е. Беляневич додає: 1) у органу, на відміну від представника, відсутні власна правоздатність, дієздатність та інтереси відмінні від інтересів юридичної особи; 2) орган юридичної особи не наділений процесуальним статусом та діє в межах наданих йому законом та установчими документами повноважень; 3) орган юридичної особи діє без довіреності, на підставі власної компетенції [13, с. 420]. Слід додати, що орган юридичної особи не перебуває у правовідносинах з юридичною особою, що, навпаки, характерно для представництва.

Цієї ж думки дотримується С. А. Чванкін, зазначаючи, що «органи юридичної особи є її частиною і не виступають самостійним суб'єктом права і саме тому для участі органу юридичної особи у процесі довіреність не вимагається» [257, с. 118]. Керівник юридичної особи або інша особа, уповноважена на те установчими документами представляє юридичну особу без довіреності, на підставі статуту, положення тощо. Дана теза підтверджується нормами КПК України, адже на відміну від захисника-адвоката та працівника юридичної особи, керівник чи інша уповноважена законом або установчими документами особа бере участь у кримінальному процесі як представник на підставі установчих документів (ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України), а не на підставі довіреності чи договору (ст. 50 КПК України). Таким чином, представництво юридичної особи, уповноваженою установчими документами особою, не є договірним, на відміну від представництва адвокатами.

Окрім того, П. Ф. Немеш також вважає «неприпустимим з точки зору теорії та практики ототожнення у цивільному процесі керівника юридичної особи та її представника, оскільки це абсолютно різні за статусом учасники

цивільного процесу, хоча формально, виходячи з положень ЦПК України, вони і розглядаються як такі, що представляють юридичну особу» [108, с. 24-25]. Однак, положення ЦПК України (ст. 58) прямо відносять керівника юридичної особи до випадків самопредставництва юридичної особи, натомість у КПК України представник юридичної особи, в тому числі її керівник, має самостійний процесуальний статус поряд з юридичною особою. Так, у КПК України представник, в тому числі представник юридичної особи, у визначенні поняття «учасники кримінального провадження» (п. 2 5 ч. 1 ст. 3 КПК України) зазначається окремо, як самостійний суб'єкт кримінального процесуального права.

Необхідно зазначити, що відповідно до положень цивільного законодавства керівник та інша особа, уповноважена установчими документами або законом фактично є органом юридичної особи (ч. 1 ст. 92 ЦК України). Згідно положень цивільно-процесуального та господарсько-процесуального законодавства керівник здійснює самопредставництво юридичної особи, тим самим уособлює її в суді. Кримінально-процесуальне законодавство відносить керівника та інших осіб, уповноважених установчими документами або законом до представників, без згадки про самопредставництво. Тим самим, законодавець наголошує на тому, що в кримінальному провадженні бере участь інша особа – представник. Саме представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, присвячена стаття у КПК України, а не юридичній особі, яка здійснює свою діяльність через органи та представників. Представники у кримінальному провадженні, в тому числі керівник юридичної особи або інша особа, уповноважена установчими документами або законом, є самостійними учасниками кримінального процесу, хоча діють від імені та в інтересах особи, яку представляють. Враховуючи положення цивільного законодавства щодо уособлення юридичної особи особою, уповноваженою установчими документами або законом, за монополії адвокатури така особа має право представляти інтереси юридичної особи у суді під час здійснення кримінального провадження.

Окрім керівника, представником юридичної особи у кримінальному провадженні може бути інша уповноважена законом або установчими документами особа. До категорії інших осіб, слід віднести засновника, учасника товариства, акціонера, арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією або ліквідатора). Представництво юридичних осіб ліквідатором у кримінальному провадженні можливо тоді, коли юридична особа ліквідується та повноваження керівника були передані ліквідаційній комісії або ліквідатору (ст. 105 ЦК України) або коли юридична особа припиняє свою діяльність в порядку визнання її банкрутом (Кодекс України з процедур банкрутства).

До представництва арбітражним керуючим, окрім загальних вимог встановлених КПК України, встановлюються спеціальні вимоги визначені господарським законодавством. Так, арбітражним керуючим є фізична особа, яка отримала відповідне свідоцтво та інформація про яку внесена до Єдиного реєстру арбітражних керуючих України [81]. Окрім того, така особа призначається господарським судом у встановленому порядку в справі про банкрутство як керуючий санацією або ліквідатор. Арбітражний керуючий з моменту постановлення ухвали (постанови) про призначення його керуючим санацією або ліквідатором до моменту припинення здійснення ним повноважень дорівнюється до службової особи підприємства-боржника (п. 2 ст. 10 Кодексу України з процедур банкрутства), а також може виконувати обов'язки керівника такої юридичної особи (п. 2 ст. 40, ч. 8 п. 1 ст. 59 Кодексу України з процедур банкрутства).

Слід наголосити, що здійснення самопредставництва юридичної особи у суді її керівником або іншою особою без статусу адвоката можливе, лише за умови здійснення своїх повноважень на підставі установчих документів юридичної особи або закону, а не довіреності. У випадку діяльності керівника на підставі довіреності, необхідно буде підтвердження наявності посвідчення адвоката та включення до Єдиного реєстру адвокатів України. Так, судова практика Верховного Суду та вищих спеціалізованих судів у розгляді

цивільних справ свідчить про те, що у випадку участі керівника юридичної особи на підставі довіреності, а не установчих документів, такий представник без адвокатського посвідчення не допускається до провадження [221]. Таким чином, здійснення самопредставництва юридичної особи у суді можливе, якщо представник (керівник або інша уповноважена особа) діє на підставі установчих документів (статуту, положення) або закону. Ця умова виконується у кримінальному провадженні, оскільки КПК України розділяє представників юридичної особи за підставами. Лише керівник або інша уповноважена особа наділені правом здійснювати представництво юридичної особи у кримінальному провадженні на підставі установчих документів або закону (ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України).

Розбіжності у правовому регулюванні участі представників юридичної особи у цивільному та кримінальному процесах в умовах здійснення представництва виключно адвокатами може призвести до колізій, зловживань та маніпуляцій у кримінальному провадженні (щодо затягування провадження, надання додаткових документів на підтвердження права здійснення представництва і т.д.). Як зазначає, О. Капліна, «запобігти зловживанню правами, можуть удосконалення процесуального закону; уніфікація тлумачення тих норм права, зміст яких значною мірою залежить від розсуду суб'єкта правотлумачення та правозастосування» [75, с. 295]. Тому, необхідним є уточнення порядку та способу участі юридичної особи у кримінальному провадженні через керівника та іншу особу, уповноважену установчими документами або законом. Уніфікація норм КПК України з нормами інших процесуальних кодексів (ч. 3 ст. 58 ЦПК України, ч. 3 ст. 56 ГПК України, ч. 3 ст. 58 КАС України) щодо представників юридичної особи дозволить керівникам юридичних осіб за відсутності статусу адвоката безперешкодно брати участь у кримінальному судочинстві та захищати права юридичних осіб.

Одним із способів уточнення порядку участі керівника юридичної особи є формулювання через «орган юридичної особи» замість «керівника або іншої особи, уповноваженої на те установчими документами», оскільки як вірно

відмічає С. А. Чванкін, «орган юридичної особи, яка бере участь у справі, не займає самостійного процесуального становища, тому що його процесуальні дії – це дії самої юридичної особи» [257, с. 118]. При цьому, орган юридичної особи може бути як одноособовий (керівник), так і колегіальний (правління, збори). Як зазначають В. В. Резнікова та О. В. Россильна, «керівник (одноособовий орган або керівник колегіального органу) є єдиним органом юридичної особи, який реалізує її правосуб'єктність та виконує усі необхідні функції» [167, с. 156-157].

Однак, у зв'язку із наявністю положень про самопредставництво юридичної особи через її керівника у інших процесуальних кодексах, доцільно внести зміни до ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України, що містять положення щодо представництва юридичної особи та викласти в уніфікованій із цивільним, господарським та адміністративним судочинством, додавши після зазначення представництва юридичної особи через керівника, іншу особу, уповноважену законом або установчими документами словосполучення «(самопредставництво юридичної особи)».

Представником юридичної особи у кримінальному провадженні згідно положень КПК України може бути працівник юридичної особи. Особливістю цього представництва є те, що представник перебуває у трудових відносинах із особою, яку представляє та його діяльність також регулюється нормами трудового законодавства.

Кримінально-процесуальне законодавство не встановлює вимог щодо спеціальної юридичної освіти працівника-представника, однак, зазвичай, представляють інтереси роботодавця (юридичної особи) працівники юридичної служби – юрисконсульти. Функції юридичної служби може виконувати й один юрисконсульт. На державних підприємствах, установах, організаціях, державних органах створюється юридична служба. Її функціонування регулюється Постановою Кабінету Міністрів України № 1040 від 26 листопада 2008 р. «Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства,

установи та організації». Так, відповідно до п. 2 ч. 2 цієї постанови для представлення інтересів держави в судах під час розгляду справ, стороною або третьою особою в яких є органи виконавчої влади, у складі юридичної служби утворюється відповідний підрозділ або такі повноваження надаються окремій посадовій особі [162].

Подібно до ситуації із керівником юридичної особи, згідно цивільно-процесуального, господарсько-процесуального законодавства, працівник юридичної особи також відноситься до випадків самопредставництва юридичної особи. Відповідні зміни, у зв'язку зі введенням монополії адвокатури, були внесені у процесуальні кодекси, окрім КПК України. Так, поряд з керівником, членом виконавчого органу юридичної особи, самопредставництвом юридичної особи вважається участь у справі «через іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до трудового договору (контракту)» [156]. Такою особою, уповноваженою діяти на підставі трудового договору, може бути будь-який працівник юридичної особи, якщо є відповідні положення у трудовому договорі. Тим самим, фактично проігноровані конституційні зміни щодо монополії адвокатури відносно юридичних осіб. При цьому, поняття «самопредставництво юридичної особи» у кримінально-процесуальному праві відсутнє, а керівника, працівника юридичної особи у кримінальному провадженні, законодавець відносить до представників. Окрім того, як впливає з положень закону, працівник повинен діяти на підставі трудового договору (контракту), у кримінальному провадженні працівник діє на підставі довіреності. Хоча саме формулювання «працівник» передбачає існування трудових відносин між представником та юридичною особою. Та все ж, питання можливості участі працівника юридичної особи як її представника у кримінальному провадженні на стадії судового розгляду досі є не визначеним.

Слід відмітити, особливий правовий статус працівника певної категорії юридичних осіб, а саме Уповноваженого. Так, у державних, комунальних підприємств, господарських товариств (у яких державна або комунальна частка перевищує 50 відсотків), а також юридичних осіб, які є учасниками процедури

публічної закупівлі, вартість якої перевищує 20 мільйонів гривень, призначається Уповноважений, відповідальний за реалізацію антикорупційного програми. Ним є посадова особа юридичної особи, що призначається відповідно до законодавства про працю керівником юридичної особи або її учасниками (засновниками) у порядку, передбаченому ухваленою антикорупційною програмою (ч. 1 ст. 64 Закону України «Про запобігання корупції»). Окрім загальних вимог щодо цивільної дієздатності та відсутності непогашеної чи не знятої судимості, до Уповноваженого встановлюється вимоги щодо відсутності вчиненого корупційного правопорушення у минулому та несумісної роботи на посадах щодо виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також будь-яка інша діяльність, яка створює реальний чи потенційний конфлікт інтересів з діяльністю юридичної особи.

Представником юридичної особи на всіх стадіях кримінального провадження може бути особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником, тобто адвокат (ст. 45 КПК України). Адвокатом може бути фізична особа, яка має повну вищу юридичну освіту, володіє державною мовою, має стаж роботи в галузі права не менше двох років, склала кваліфікаційний іспит, пройшла стажування (крім випадків, встановлених цим Законом), склала присягу адвоката України та отримала свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю [148]. Аби здійснювати представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні адвокат повинен мати чинне свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю (п. 2 ч. 2 ст. 78 КПК України). Окрім того, відомості про адвоката повинні бути внесені до Єдиного реєстру адвокатів України та відсутні дані про зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю (ст. 45 КПК України).

Прийняття змін до Конституції України в частині здійснення правосуддя у 2016 році та відповідне введення монополії адвокатури щодо здійснення представництва іншої особи у суді обмежило перелік осіб, передбачений КПК України (ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України), які можуть бути представниками юридичної особи у суді під час кримінального провадження. Внесені зміни

викликали значну дискусію як серед науковців, так і серед практиків, оскільки здійснення представництва лише адвокатами, з однієї сторони, обмежує доступ до правосуддя та надання кваліфікованої правової допомоги, а з другої сторони, підвищує якість надання правової допомоги та здійснення правосуддя в цілому. Так, згідно проведеного нами опитування серед юристів, 27 % опитуваних вважають, що введення виключного представництва у суді адвокатами підвищить якість здійснення захисту прав та інтересів громадян та загалом правосуддя, 18 % опитуваних вважають, що це сприятиме приведенню правової системи України в сфері представництва до світових стандартів, і 14 % – підвищить значимість статусу адвоката. Натомість, близько 25 % вважають, масове отримання юристами посвідчення адвоката може призвести до певних труднощів та підвищить рівень корупції при його отриманні. Майже 19 % переймаються проблемою безробіття серед юристів без адвокатського посвідчення.

Аналіз статистичних даних Рівненського міського суду Рівненської області щодо якісного складу представників юридичних осіб за період 2016-2019 рр. свідчить, що до введення монополії адвокатури на представництво у суді, найпоширенішим способом було представництво юрисконсультом (в середньому 70% випадків), натомість послугами адвоката скористалися – 15% у 2016 році та 20 % у 2017 році. Керівник юридичної особи брав участь у провадженні у 5% випадках у 2016-2017 рр. Вже у період дії виключного представництва адвокатами інших осіб у суді, відсоткове співвідношення зазнало значних змін. Так, юридичні особи вимушені частіше користуватися послугами адвокатів (22 % та 38 % відповідно у 2018 та 2019 роках), натомість збільшилась кількість випадків розгляду справ без участі представника юридичної особи, коли представництво здійснювалося керівником (36,6 % у 2019 році проти 5 % у 2016 році) та відповідно зменшилась кількість випадків представництва працівником юридичної особи за довіреністю (до 43 % та 23 % у 2018 та 2019 роках відповідно). Подібна ситуація спостерігається й у Шевченківському районному суді Харківської області, поступово зростає

відсоток представництва інтересів юридичних осіб адвокатами від 24,3 % у 2017 році до 30,9 % у 2018 році та 37,1 % у 2019 році. Так, у Малиновському районному суді м. Одеси, кількість випадків представництва адвокатами юридичних осіб у кримінальному провадженні зросла удвічі до 33,4 % у 2019 році в порівнянні з 16,5 % у 2017 році. Таку тенденцію можна пояснити поетапним введенням монополії адвокатури, яка почала діяти у 2017-2019 рр., окрім того можна стверджувати, що із остаточним набуттям чинності Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 26 січня 2016 р. кількість випадків представництва юридичних осіб адвокатами значно зросте.

Також слід зазначити, що представником юридичної особи у кримінальному провадженні у окремих випадках може бути прокурор. Так, п. 12 ст. 36 КПК України наділяє прокурора правом пред'явити цивільний позов в інтересах держави. Законом України «Про прокуратуру» встановлюються випадки, коли прокурор виконує представницькі функції. Так, ст. 23 цього закону встановлюється, що прокурор здійснює представництво державних інтересів у суді лише у випадку, коли захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу. Окрім того, встановлюються випадки, коли таке представництво не здійснюється: захист інтересів державних компаній, а також у правовідносинах, пов'язаних із виборчим процесом, проведенням референдумів, діяльністю Верховної Ради України, Президента України, створенням та діяльністю засобів масової інформації, а також політичних партій, релігійних організацій, організацій, що здійснюють професійне самоврядування, та інших громадських об'єднань [164].

Прокурор є представником юридичної особи у кримінально-процесуальному статусі потерпілого або цивільного позивача. На думку, Д. К. Бокова, пред'явленням цивільного позову прокурором у кримінальному

провадженні є «виражена у встановленій процесуальній формі вимога прокурора на захист інтересів фізичних і юридичних осіб, які зазнали майнової чи моральної шкоди від кримінального правопорушення, до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого чи інших осіб, які несуть майнову відповідальність за їхні дії, про відшкодування цієї шкоди, заявлена до суду та розглядувана спільно з кримінальним провадженням або в порядку цивільного судочинства» [17, с. 7].

Особливістю представництва юридичних осіб прокурором в загальному та зокрема у кримінальному провадженні, є спрямованість захисту інтересів не конкретних юридичних осіб (державних органів, суб'єктів владних повноважень чи органів місцевого самоврядування), а держави в цілому.

Отож, представником юридичної особи у кримінальному провадженні є дієздатна фізична особа, яка є самостійним учасником кримінального провадження, а також прокурор у визначених законом випадках, що здійснює захист прав та законних інтересів юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, та юридичної особи, яка бере участь у кримінальному провадженні в процесуальному статусі заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт на підставах визначених кримінально-процесуальним законодавством на всіх стадіях кримінального провадження.

2.2. Передумови та підстави набуття і припинення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні

Участь представника юридичної особи у кримінальному провадженні обумовлена існуванням передумов та підстав. Дослідженням передумов та підстав виникнення представництва займалися у цивільному процесі І. О. Гелецька, Г. З. Лазько, І. А. Павлуник, Є. О. Харитонов, С. А. Чванкін, Л. І. Шаповал, у кримінальному провадженні В. Д. Адаменко, О. І. Кондратьєва, В. Г. Пожар, В. В. Самолюк. Ці дослідження стосувалися

інституту представництва загалом або законного представництва (В. В. Самолюк).

Для визначення передумов і підстав набуття та втрати особою статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні, слід розмежовувати поняття «передумова» та «підстава», а також враховувати особливості притаманні саме представництву юридичних осіб. Окрім того, передумови та підстави виникнення представництва у кримінальному провадженні безпосередньо залежать від процесуального статусу юридичної особи, яку представляють у кримінальному провадженні – потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт та особи представника.

Кримінально-процесуальне законодавство не містить чітко визначених умов для набуття особою статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні, окрім підстав, які законодавчо визначені у статтях 58, 63, 64¹, 64² КПК України, що змушує звернутися до норм суміжних галузей права, в першу чергу, цивільного та кримінального законодавства.

Під передумовами представництва В. Д. Адаменко розуміє «юридичні умови, необхідні для виникнення, існування та розвитку представництва» [3, с. 35]. Однак, лише передумов недостатньо для виникнення представництва, а тому поряд з передумовами необхідне існування також підстав. Підставами В. Д. Адаменко називає «юридичні факти, в результаті яких одна особа стає представником іншої» [3, с. 53]. Натомість В. Г. Пожар [133, с. 11] розробив цілу систему передумов та підстав виникнення представництва у кримінальному провадженні, яка ґрунтується, головним чином, на дослідженні В. Д. Адаменка.

Так, В. Д. Адаменко виділяє наступні передумови виникнення представництва у кримінальному провадженні: 1) наявність в особи, яку представляють статусу суб'єкта процесуального права; 2) визнання особи, яку представляють учасником кримінального провадження та наділення її

процесуальними правами; 3) правомірність переходу процесуальних прав та обов'язків представнику від особи, яку представляють; 4) наявність волевиявлення; 5) відповідність особи представника вимогам, передбаченим законом [3, с. 35, 40, 42-44].

Слід зазначити, що наведені В. Д. Адаменком передумови є загальними та стосуються всіх видів представництва у кримінальному провадженні, а тому також можуть бути застосовані до представництва юридичних осіб. Необхідним вбачається розгляд цих передумов в аспекті представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні.

Перша передумова виникнення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні полягає в тому, що юридична особа наділена статусом суб'єкта процесуального права. Як зазначає В. Д. Адаменко, така «особа наділена правом мати представника» [3, с. 35]. Не всі суб'єкти кримінально-процесуального права наділені правом мати представника, що обумовлено наявністю в особи, яку представляють кримінально-правового інтересу та суб'єктивного права на захист. В аспекті представництва юридичної особи, таким правом наділені потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, юридична особа, щодо якої здійснюється провадження та третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт. Діяльність вищезазначених суб'єктів кримінально-процесуального права спрямована на захист своїх матеріальних та моральних благ, порушених внаслідок вчинення кримінального правопорушення (злочину).

На нашу думку, ця передумова безпосередньо пов'язана з наступною передумовою – визнання особи, яку представляють учасником кримінального провадження та наділення її процесуальними правами. Адже, право на представника виникає не у всіх суб'єктів кримінально-процесуального права, а лише в окремих учасників кримінального провадження. Тому доцільно об'єднати ці дві передумови.

Слід відмітити, що виникнення цієї передумови невід'ємно пов'язано з моментом допуску юридичної особи, яку представляють у кримінальному

провадженні як потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача тощо, оскільки з моменту набуття процесуального статусу учасника кримінального провадження юридична особа набуває кримінально-процесуальних прав та обов'язків, в тому числі право на представника, та наділена правом передати свої права та обов'язки представнику.

У зв'язку з тим, що юридична особа, щодо якої здійснюється провадження, не визнається законодавцем учасником кримінального провадження, доцільно визначити передумовою наявність в юридичної особи статусу суб'єкта кримінально-процесуального права. Таке формулювання є універсальним для юридичних осіб у кримінальному провадженні, оскільки не юридична особа, а саме представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження наділений кримінально-процесуальними правами та обов'язками.

Наступною передумовою є правомірність переходу процесуальних прав та обов'язків від особи, яку представляють представнику. Вона полягає в тому, що представник набуває процесуального статусу представленої юридичної особи та користується усіма правами, якими вона наділена у кримінальному провадженні. Винятком можуть слугувати обмеження, зазначені в довіреності представника або в установчих документах юридичної особи або в законі. Зазвичай обмеження стосуються представників державних органів.

Іншою необхідною передумовою виникнення будь-якого виду представництва є волевиявлення, яке полягає в бажанні (волі), в цьому випадку, юридичної особи на представництво її інтересів іншою особою. При цьому, волевиявлення є двостороннім, воля юридичної особи обов'язково кореспондується із згодою представника на здійснення ним такого представництва. Без згоди представника, волевиявлення однієї лише юридичної особи не породжує виникнення представництва.

Натомість І. М. Ільїнська та Л. Ф. Лесницька волевиявлення відносять до однієї з підстав виникнення представництва [70, с. 24]. Однак, волевиявлення все ж слід віднести до передумов виникнення представництва, оскільки волевиявлення реалізується у формі довіреності, договору про правову

допомогу, положень установчих документів, які й слугують підставою для виникнення представництва. Таким чином, волевиявлення виражається та трансформується у довіреність, договір, статут, тобто у підставу виникнення представництва. Однак, саме «волевиявлення сторін не породжує представництво, а лише є однією з передумов його виникнення» [3, с. 35].

Загалом, можна зазначити, що представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні зумовлено об'єктивними передумовами – фізичною неможливістю юридичної особи безпосередньо брати участь у провадженні та є так званим «вимушеним» представництвом. Однак, без волевиявлення юридичної особи (тобто без суб'єктивної передумови), яке реалізується через довіреність, договір про надання правової допомоги, положення установчих документів представництво юридичної особи у кримінальному провадженні не буде здійснюватися.

Ще однією із запропонованих В. Д. Адаменком передумов є відповідність особи представника вимогам, передбаченим законом. Такі вимоги можна поділити на декілька видів: загально-процесуальні вимоги (повнолітня особа, повністю дієздатна), спеціальні кримінально-процесуальні (вимоги залежно від процесуального статусу особи, яку представляють потерпілого, цивільного позивача тощо) та вимоги щодо відсутності перешкод участі особи представника у провадженні (щодо відводу, конфлікту інтересів).

Загальні передумови виникнення представництва можна доповнити ще однією – наявністю норм законодавства (матеріального та процесуального), що передбачають право на представництво. Без законодавчого закріплення права на представництво інтересів юридичної особи у кримінальному провадженні, таке представництво не виникає. Право на представника юридичної особи у кримінальному провадженні передбачено п. 8 ч. 1 ст. 56, ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України.

До того ж, О. І. Кондратьєва до передумов виникнення представництва відносить ще й «обізнаність особи про наявність у неї процесуального права мати представника» [86, с. 174]. Ця передумова щодо ознайомлення з

процесуальними правами, зокрема з правом мати представника, забезпечується обов'язком слідчого або іншої службової особи органу досудового розслідування вручити пам'ятку про процесуальні права та обов'язки (ч. 2 ст. 55 КПК України). Однак, така пам'ятка на досудовому розслідуванні вручається лише підозрюваному, обвинуваченому, потерпілому та свідку. Решті учасників кримінального провадження (цивільному позивачу, цивільному відповідачу) вона надається судовим розпорядником лише перед судовим розглядом (ст. 345 КПК України). У випадку представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні, обізнаність з правом на представника юридичною особою презюмується, оскільки внаслідок своєї фізичної природи, юридична особа діє лише через свої органи та представників (ст. 92 ЦК України), а тому повідомлення про процесуальні права та обов'язки надається безпосередньо представнику юридичної особи. Окрім того, О. В. Панченко рекомендує законодавчо закріпити у ст. 64¹ КПК України необхідність надсилання на адресу юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, пам'ятки про процесуальні права та обов'язки її представника одночасно із повідомленням юридичної особи про внесення відомостей щодо неї в Єдиний реєстр досудових розслідувань [128, с. 126].

До загальних передумов слід також віднести першочергову передумову, з якої слідує решта передумов – наявність кримінально-процесуальних відносин, тобто наявність відкритого кримінального провадження. У зв'язку із кримінальним провадженням особи, в тому числі й юридичні особи, набувають статусу учасників кримінального провадження, набувають право на представника та здійснюють волевиявлення на його залучення.

Окрім загальних передумов представництва, можна виділити спеціальні, які притаманні саме юридичним особам та залежать від процесуального статусу, в якому вони беруть участь у кримінальному провадженні.

Першою спеціальною передумовою набуття статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні є правосуб'єктність юридичної особи. До елементів цієї передумови входять наявність державної реєстрації

юридичної особи, органів юридичної особи, здатних реалізовувати волевиявлення, яке в подальшому трансформується у підстави представництва.

Наступною спеціальною передумовою участі представника юридичної особи у кримінальному провадженні є факт завдання шкоди юридичній особі. Ця передумова стосується участі представників юридичних осіб у процесуальному статусі потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача. Як зазначає Л. Л. Нескороджена, «шкода є зменшенням того чи іншого особистого чи майнового блага внаслідок скоєння злочину та виступає підставою для визнання особи позивачем» [110, с. 12]. Для набуття статусу представника юридичної особи шкода виступає передумовою представництва інтересів потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача у кримінальному провадженні.

Наявність законодавчих норм щодо відповідальності юридичної особи в силу трудових або цивільних обов'язків за шкоду завдану внаслідок вчинення злочину виступає передумовою для набуття статусу представника юридичної особи – цивільного відповідача. Окрім того, для цивільного позивача, цивільного відповідача та третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт однією із передумов є наявність майнових прав на майно.

На думку В. Г. Пожара, встановлення факту державної реєстрації юридичної особи, встановлення майнових прав юридичної особи на відособлене майно, характер і розмір шкоди, заподіяної злочином, правовий режим майна, якому завдано злочином шкоду є «передумовами виникнення представництва юридичних осіб у кримінальному процесі і тому підлягають встановленню перед допуском представника до участі у справі» [137, с. 518].

Хоча вище перелічені спеціальні передумови є передумовами набуття статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні, вони безпосередньо кореспондуються з передумовами участі (залучення) юридичних осіб в тому чи іншому процесуальному статусі до кримінального провадження. Проте, внаслідок фізичної та правової природи функціонування юридичних осіб, наявність чи відсутність таких передумов перевіряється через представника

юридичної особи, тим самим ці передумови одночасно виступають як передумови участі юридичної особи у кримінальному провадженні, так й передумови виникнення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні.

Слід відмітити, що участь представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, вимагає особливої передумови для набуття особою статусу представника такої юридичної особи. Вона полягає в наявності відкритого провадження щодо юридичної особи поряд із кримінальним провадженням. Так, ч. 8 ст. 214 КПК України передбачено, що відомості про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, вносяться слідчим або прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань негайно після вручення особі повідомлення про підозру у вчиненні від імені та в інтересах такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, 160, 209, 260, 262, 306, частинами першою і другою статті 368³, частинами першою і другою статті 368⁴, статтями 369, 369², 436, 437, 438, 442, 444, 447 Кримінального кодексу України, або від імені такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 258-258⁵ Кримінального кодексу України. Провадження щодо юридичної особи здійснюється одночасно з відповідним кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру.

Відсутність провадження щодо юридичної особи, здійснюваного одночасно з відповідним кримінальним провадженням, у якому особі повідомлено про підозру є підставою для не допуску представника юридичної особи до провадження, про що свідчить чисельна судова практика. Так, у справі № 712/13781/17 слідчий суддя Соснівського районного суду м. Черкаси відмовив у задоволенні клопотання представника юридичної особи у зв'язку із відсутністю в останнього статусу представника юридичної особи: «на даний час директор ТОВ «Компанія «Юнітранс-Агро» в кримінальному провадженні має процесуальний статус свідка, дані про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру, слідчим або

прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань не вносилися, що дає підставу стверджувати, що статусу представника юридичної особи у директора ТОВ «Компанія «Юнітранс-Агро» та в його службових осіб не має» [244].

Окремо, слід згадати, про передумови участі представника юридичної особи у кримінальному провадженні – арбітражного керуючого або ліквідатора. Ці представники юридичної особи підпадають під категорію інші уповноважені законом або установчими документами особи (ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України) та здійснюють представництво юридичної особи в окремих особливих випадках, передбачених законом або установчими документами.

Ліквідатор або голова ліквідаційної комісії здійснює представництво юридичної особи у кримінальному провадженні у випадку припинення (ліквідації) юридичної особи за рішенням її засновників або її учасників (ст. ст. 104, 105, 110, 111 ЦК України). За таких умов, набуттю ліквідатором статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні, окрім інших умов, передує особливий стан функціонування юридичної особи – припинення її діяльності та прийняття відповідних рішень її засновниками або її учасниками, а також призначення особи ліквідатором.

Арбітражний керуючий, як і ліквідатор, здійснює представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні за особливих умов – здійснення господарським судом провадження щодо юридичної особи у справі про банкрутство. Арбітражного керуючого (ліквідатора, розпорядника майна або керуючого санацією) призначає ухвалою господарський суд у провадженні у справі про банкрутство (п. 2 ст. 10, ст. 28, ч. 2 п. 1 ст. 44, п. 2 ст. 50 Кодексу України з процедур банкрутства). Окрім того, арбітражний керуючий (керуючий санацією, ліквідатор) з моменту винесення ухвали (постанови) про призначення його арбітражним керуючим (керуючим санацією, ліквідатором) до моменту припинення здійснення ним повноважень прирівнюється до службової особи підприємства – боржника [81].

При цьому, слід наголосити, що арбітражний керуючий (розпорядник майна) має право здійснювати представництво юридичної особи, за умови

винесення господарським судом ухвали про припинення повноважень керівника, оскільки призначення розпорядника майна не є підставою для припинення повноважень керівника чи органу управління боржника (п. 11 ст. 44 Кодексу України з процедур банкрутства). Однак, повноваження керівника боржника та виконавчих органів його управління, покладені на них відповідно до законодавства чи установчих документів, можуть бути припинені в разі, якщо ними не вживаються заходи щодо забезпечення збереження майна боржника, створюються перешкоди діям розпорядника майна чи допускаються інші порушення законодавства (п. 12 ст. 44 Кодексу України з процедур банкрутства).

Із веденням процедури санації (ч. 3 п. 4 ст. 50 Кодексу України з процедур банкрутства) або прийняттям господарським судом постанови про визнання боржника банкрутом і відкриттям ліквідаційної процедури (ч. 9 п. 1 ст. 59 Кодексу України з процедур банкрутств) повноваження керівника юридичної особи припиняються та його повноваження покладаються на арбітражного керуючого (керуючого санацією або ліквідатора).

Поряд з передумовами, визначеними В. Д. Адаменком, можна виділити фактичні та формальні передумови. Фактичними передумовами виникнення представництва є умови та обставини, які не залежать від волі юридичної особи та її представника. Такими фактичними передумовами, наприклад є вчинення кримінального правопорушення (злочину) та здійснення у зв'язку з цим кримінального провадження, завдання шкоди тощо. Під формальними передумовами слід розуміти умови, які залежать від волі юридичної особи або її представника та вимагають виконання певних формальних юридичних дій – подання заяви про вчинення кримінального правопорушення (злочину), заяви про залучення як потерпілого, подання цивільного позову в рамках кримінального провадження. У зв'язку з тим, що «перевірка, розгляд та вирішення таких заяв законом не передбачаються» [94, с. 142], такі дії є формальністю. Так, згідно ч. 1 ст. 214 КПК України слідчий, прокурор невідкладно, але не пізніше 24 годин після подання заяви, повідомлення про

вчинене кримінальне правопорушення зобов'язаний внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати розслідування. Згідно чинного законодавства, перевірка даних, зазначених у заяві про вчинення кримінального правопорушення (злочину), до внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань не вимагається, а тому особа, яка подала заяву, набуває статусу заявника.

Разом з тим, передумови виникнення представництва можна поділити на матеріально-правові та процесуально-правові. Матеріально-правові передумови це ті юридичні умови, які встановлюються матеріальним правом. Відповідно процесуально-правові передумови – юридичні умови набуття статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні, передбачені процесуальним законодавством. При цьому, як вважає О. Ю. Русин, «в більшості випадків матеріально-правові передумови передують появі процесуальних юридичних фактів або ж є безпосередньою підставою їх виникнення» [179, с. 161]. Натомість, С. А. Чванкін зазначає, що процесуальні передумови не настають без матеріально-правових передумов: «процесуальні факти спричиняють виникнення процесуальних відносин представництва лише за наявності матеріально-правових фактів» [255, с. 16].

До матеріально-правових передумов можна віднести вимоги до правосуб'єктності юридичної особи, яку представляють та правосуб'єктність особи представника. Вимоги до правосуб'єктності містяться в цивільному законодавстві.

Окрім того, до матеріально-правових передумов виникнення представництва відносять «положення статутних документів юридичної особи, які є підставою для видачі довіреності» [179, с. 161] представнику юридичної особи. Аналогічної думки дотримується Н. Виговська, зазначаючи, що «положення статуту чи інших установчих документів, якими передбачено видача довіреності іншій особі, є матеріально-правовою підставою для виникнення відносин судового представництва» [22, с. 33]. Тобто, положення установчих документів, якими передбачено право представництва керівником

або іншою особою інтересів юридичної особи або право призначення представників юридичної особи шляхом видачі довіреності або укладення договору про правову допомогу є матеріально-правовою передумовою виникнення відносин представництва.

Слід зазначити, що окрім наявності положень установчих документів юридичної особи щодо можливості видачі довіреності, ще однією матеріально-правовою передумовою представництва інтересів юридичної особи у кримінальному провадженні її працівником є укладення трудового договору. Разом з тим, В. Д. Адаменко зазначає, що підставою для виникнення представництва у кримінальному провадженні є трудовий договір [3, с. 53]. Однак, Кримінальний процесуальний кодекс України (ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України) виділяє три підстави, за яких представник має право представляти інтереси юридичної особи: 1) документи, передбачені ст. 50 КПК України для представника-адвоката; 2) копія установчих документів для керівника юридичної особи чи іншої уповноваженої законом або установчими документами особи; 3) довіреність для працівника юридичної особи. Одного лише трудового договору не достатньо для виникнення представництва, необхідний уповноважуючий на здійснення представництва документ, виданий керівником або іншою уповноваженою особою, а саме довіреність. Таким чином, оформлення трудових відносин між юридичною особою та представником, як і відповідні положення установчих документів про право видачі довіреності є передумовою виникнення правовідносин представництва юридичної особи у кримінальному провадженні, а не підставою.

Разом з тим, є певні особливі передумови для представництва юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Так, до матеріально-правових передумов набуття особою статусу представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження слід віднести норми КК України, які містять вимоги до юридичних осіб до яких застосовуються заходи кримінально-правового характеру (ст. ст. 96³-96⁴ КК України). Без настання умов, передбачених ст. ст. 96³-96⁴ КК України, вчинення уповноваженою особою юридичної особи

від імені та/або в інтересах юридичної особи злочинів, зазначених в ст. 96³ КК України, провадження щодо юридичної особи не здійснюватиметься та відповідно відносини представництва у кримінальному провадженні не виникнуть.

До матеріально-правових підстав набуття суб'єктом статусу юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження О. В. Панченко відносить вручення уповноваженій особі юридичної особи повідомлення про підозру у вчиненні в інтересах такої юридичної особи та/або від її імені злочинів, передбачених ч. 8 ст. 214 КПК України [128, с. 122]. Однак, для представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, ця умова виступає передумовою для здійснення представництва.

Процесуально-правовими передумовами виникнення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні є дії юридичної особи, її представника, слідчого, прокурора, слідчого судді та суду. Такі процесуальні дії «вчиняються у певній послідовності та з додержанням відповідної процесуальної форми» [255, с. 16]. Процесуальні дії юридичної особи та її представника втілюються у волевиявленні, спрямованому на здійснення захисту прав та інтересів та виконання процесуальних обов'язків юридичної особи у кримінальному провадженні через представника, а також згодою представника на представництво юридичної особи у кримінальному провадженні на стадії досудового та/або судового розгляду. Волевиявлення юридичної особи реалізується шляхом видачі довіреності працівнику, укладенням договору про надання правової допомоги з адвокатом або зазначенням положення про представництво керівником чи іншою особою інтересів юридичної особи в установчих документах юридичної особи. Волевиявлення вимагає від юридичної особи активних процесуальних дій, на відміну від волевиявлення представника юридичної особи (окрім представника адвоката). Власне здійснення представником представництва і є згодою представника на представництво. Таким чином, згода на представництво

відразу трансформується у саме представництво та не фіксується у письмовому вигляді, на відміну від волевиявлення юридичної особи, яку представляють.

Щодо процесуальних дій слідчого, прокурора, слідчого судді та суду, які складають собою процесуально-правові передумови виникнення представництва, вони полягають в перевірці правосуб'єктності юридичної особи та її представника, документів, які підтверджують волевиявлення (підстав представництва) та наявність кримінально-процесуального статусу юридичної особи на різних стадіях кримінального провадження. Процесуально-правові передумови безпосередньо стосуються моменту вступу та допуску представника до виконання ним своїх процесуальних обов'язків.

Момент вступу представника юридичної особи залежить від кримінально-процесуального статусу юридичної особи, яку представляють. Для потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт та юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, момент вступу у кримінальне провадження відрізняється.

Згідно ч. 2 ст. 55 КПК України права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого. Відповідно представник потерпілого має право здійснювати свою діяльність з моменту визнання юридичної особи потерпілим.

Набуття юридичною особою процесуального статусу потерпілого здійснюється лише за умови вільного волевиявлення юридичної особи, яке реалізується в активній формі – подання юридичною особою заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення (ст. ст. 55, 60, 214 КПК України); подання заяви про залучення її до провадження як потерпілого, яка підлягає обов'язковому прийняттю і реєстрації (ст. 55 КПК України); «письмова згода юридичної особи на визнання її потерпілим у разі, якщо особа не подавала заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, але слідчий, прокурор, суд визнав її потерпілою» [94, с. 144], крім випадків приватного обвинувачення.

У зв'язку з тим, що в силу своєї фізичної природи юридична особа не в змозі самостійно подати заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяву про залучення її до провадження як потерпілого, таку заяву від імені юридичної особи подає її представник. Тобто, момент визнання юридичної особи потерпілою та момент вступу представника потерпілого співпадає. Зачасту заяву про вчинення щодо неї кримінального правопорушення підписує керівник юридичної особи та надає документи на підтвердження своїх повноважень щодо права підпису, або представництво юридичної особи може здійснювати працівник за довіреністю або адвокат, тому моменту вступу представника-керівника, представника-працівника за довіреністю або адвоката, передую перевірка слідчим, прокурором, слідчим суддею або судом повноважень такого представника юридичної особи.

Аналогічне стосується юридичної особи цивільного позивача та цивільного відповідача. Юридична особа набуває прав та обов'язків цивільного позивача або цивільного відповідача з моменту подання позовної заяви органу досудового розслідування або суду (ч. 2 ст. 61 КПК України та ч. 2 ст. 62 КПК України). Представник цивільного позивача, цивільного відповідача та третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт вступає у процес після підтвердження своїх повноважень.

Отже, доречно стверджувати, що право на представника в юридичної особи виникає з моменту визнання її учасником кримінального провадження. Моменту допуску представника юридичної особи передую надання представником документів, які підтверджують його повноваження на участь у кримінальному провадженні та їх подальша перевірка слідчим, прокурором, слідчим суддею та судом. Окрім того, перевіріці підлягають, також документальні підтвердження набуття юридичною особою процесуального статусу потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт та юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Особливим випадком є юридична особа, щодо якої здійснюється провадження, адже статусу учасника кримінального провадження юридична особа, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру не набуває, оскільки учасником є безпосередньо її представник (п. 25, п. 26 ч. 1 ст. 3 КПК України). Представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження набуває прав та обов'язків, передбачених ст. 64¹ КПК України після внесення слідчим або прокурором до Єдиного реєстру досудових розслідувань відомостей про юридичну особу, щодо якої можуть застосовуватися заходи кримінально-правового характеру (ч. 8 ст. 214 КПК України) та перевірки документів, що підтверджують його повноваження. Так, на практиці, відсутність документального підтвердження наявності провадження щодо юридичної особи у кримінальному провадженні зачасти є підставою для не допуску представника юридичної особи до провадження, як зазначено в ухвалі від 14 червня 2017 р. Печерського районного суду м. Києва у справі № 757/32109/17-к «до поданої скарги адвокатом не надано підтверджень набуття компанією «Tarinne Group S.A» прав визначених ст. ст. 64¹, 64² КПК України, оскільки до скарги окрім відповідей з ГСУ НП України про відсутність набуття прав, інших документів не надано» [239].

Однак, кримінально-процесуальним законодавством чітко не встановлено з якого моменту у представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, виникають права та обов'язків учасника кримінального провадження. Так, О. В. Панченко пропонує законодавчо закріпити цей момент у ст. 64¹ КПК України, а саме «з моменту повідомлення юридичної особи про внесення відомостей щодо неї в Єдиний реєстр досудових розслідувань» [128, с. 126].

Таким чином, для набуття особою статусу представника юридичної особи учасника кримінального провадження та статусу представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, необхідним є виконання всіх умов – загальних та спеціальних, матеріально-правових та процесуально-правових передумов. Невідповідність хоча б однієї із передумов призведе до не допуску

представника до виконання своїх процесуальних обов'язків у кримінальному провадженні. Однак, існування одних лише передумов не забезпечує набуття особою статусу представника, а лише сприяє йому.

Підставами виникнення представництва є ті «юридичні факти, з якими закон пов'язує визнання однієї особи представником іншої» [29, с. 9]. Стаття 237 ЦК України встановлює наступні підстави представництва: договір, закон, акт органу юридичної особи та інші підстави, встановлені актами цивільного законодавства. На відміну від передумов, підстави виникнення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні є однаковими для всіх юридичних осіб учасників кримінального провадження та відрізняються залежно від особи представника (керівник, працівник, адвокат).

Статтями 58, 63, 64¹, 64² КПК України встановлюються підстави участі представника юридичної особи у кримінальному провадженні у процесуальному статусі потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження та третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт відповідно. Підстави виникнення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні відрізняються лише залежно від особи представника. Отож, підставами виникнення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні є:

- 1) для керівника юридичної особи чи іншої уповноваженої особи – копія установчих документів юридичної особи;
- 2) для працівника юридичної особи – довіреність;
- 3) для особи, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні, тобто адвоката – документи, передбачені статтею 50 КПК України (свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю; ордер, договір із захисником або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги) [93].

Для представника юридичної особи керівника як статутного представника не вимагається надання довіреності, лише копії установчих документів.

Установчі документи залежать від виду юридичної особи та зазвичай ними є статут, установчий акт, засновницький договір, положення. В установчих документах юридичної особи обов'язково повинно міститися положення про право керівника або іншої уповноваженої особи на здійснення представництва юридичної особи.

Законодавець у КПК України вживає словосполучення «копії установчих документів», однак не уточнює чи повинні такі копії бути засвідченими підписом керівника та печаткою юридичної особи або нотаріально засвідченими. Очевидно, що оскільки статті КПК України не містять вимоги про нотаріальне засвідчення копій установчих документів, достатньо буде засвідчення підписом керівника та печаткою юридичної особи. При допуску представника до виконання ним своїх повноважень, слідчий, прокурор, слідчий суддя або суд мають право засвідчити надані їм копії установчих документів, за умови пред'явлення оригіналу.

Ліквідатор юридичної особи за умови прийняття рішення її засновниками або учасниками про припинення юридичної особи здійснює представництво на підставі такого рішення. Арбітражний керуючий (керуючий санацією або ліквідатор) здійснює представництво юридичної особи у кримінальному провадженні на підставі ухвали (постанови) господарського суду про призначення арбітражним керуючим (п. 2 ст. 10, ст. 28, ч. 2 п. 1 ст. 44, п. 2 ст. 50 Кодексу України з процедур банкрутств).

Слід зазначити, що незважаючи на те, що ліквідатора юридичної особи та арбітражного керуючого віднесено до уповноважених установчими документами або законом осіб, доречніше сформулювати дану підставу для таких уповноважених осіб як акт органу юридичної особи або закон, оскільки такий вид представництва зачасти здійснюється не на підставі установчих документів, а на підставі актів органу юридичної особи або рішення суду.

Працівник юридичної особи представник у кримінальному провадженні здійснює представництво на підставі довіреності. Відповідно до ст. 244 ЦК України довіреністю є письмовий документ, що видається однією особою іншій

для представництва перед третіми особами. Кримінально-процесуальне законодавство не містить вимог щодо форми та змісту довіреності, однак за аналогією із цивільним процесом, довіреність від імені юридичної особи видається за підписом (електронним цифровим підписом) посадової особи, уповноваженої на це законом, установчими документами (ч. 3 ст. 62 ЦПК України). У цивільному кодексі України зазначається, що довіреність від імені юридичної особи видається її органом або іншою особою, уповноваженою на це її установчими документами (ст. 246 ЦК України). При цьому слід звернути увагу, що на довіреності не вимагається печатка юридичної особи. 20 липня 2017 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання печаток юридичними особами та фізичними особами-підприємцями» від 23 березня 2017 р., яким було скасовано обов'язковість наявності печаток на документах суб'єктів господарювання. Однак, положення цього закону не стосуються державних органів та органів місцевого самоврядування.

Також слід наголосити, що підставою виникнення представництва юридичних осіб працівниками є саме оригінал довіреності, на відміну від керівника або іншої уповноваженої законом або установчими документами особи. Це пояснюється тим, що довіреність працівнику видається безпосередньо з метою представництва та захисту інтересів юридичної особи в установах, організаціях та підприємствах. Установчі документи є основоположними для діяльності юридичної особи та мають більший спектр застосування та інші наслідки у випадку їх втрати.

Окрім того, довіреність або інші документи, які підтверджують повноваження представника і були посвідчені в інших державах, повинні бути легалізовані в установленому законодавством порядку, якщо інше не встановлено міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ч. 9 ст. 62 ЦПК).

Необхідно також відзначити, що із внесенням змін до ЦПК України, ГПК України та КАС України в частині самопредставництва, однією із підстав

здійснення представництва юридичної особи працівником став трудовий договір (контракт). Судова практика Верховного Суду у розгляді справ адміністративного судочинства, цивільних та господарських справ свідчить, що однієї лише довіреності працівника не достатньо для підтвердження своїх повноважень. Так, суд з розгляду цивільних або господарських справ, може вимагати надати докази того, що особа обіймає певну посаду (наказ, трудовий договір) [222], а також витяг з контракту, або оригінал чи копію трудового договору (акту про призначення), або оригінал посвідчення та витяг з посадової інструкції, в якій визначено, що особа має повноваження на представництво [223; 225; 226]. Однак, у зв'язку із відсутністю змін у кримінально-процесуальному законодавстві щодо самопредставництва юридичної особи та здійснення представництва юридичної особи на підставі трудового договору (контракту), єдиною і достатньою підставою для здійснення працівником представництва юридичної особи у кримінальному провадженні є довіреність [142; 224].

Представник юридичної особи адвокат здійснює представництво на підставі свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю та ордеру, договору або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги. Свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю видається адвокату, який склав присягу адвоката України, радою адвокатів регіону у день складення присяги безоплатно (ст. 12 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Ордером є письмовий документ, що у випадках, встановлених цим Законом та іншими законами України, посвідчує повноваження адвоката на надання правової допомоги (ч. 2 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Договір про надання правової допомоги укладається між адвокатом та керівником юридичної особи або іншою уповноваженою законом, установчими документами. До договору про надання правової допомоги застосовуються

загальні вимоги договірного права (ч. 3 ст. 27 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Незважаючи на те, що Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» встановлюється ще одна підстава для надання правової допомоги, адвокатом, а саме довіреність (п. 2 ч. 1 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), адвокат не має права здійснювати представництво юридичної особи у кримінальному провадженні на підставі довіреності, оскільки норми кримінально-процесуального законодавства є спеціальними щодо здійснення представництва адвокатом у кримінальному провадженні (ч. 3 ст. 26 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Остання підстава для виникнення представництва адвокатом – доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги, стосується лише представництва фізичних осіб (ст. 3 Закону України «Про безоплатну правову допомогу»).

Окремої уваги заслуговують передумови та підстави представництва юридичної особи у кримінальному провадженні прокурором. Законом України передбачено право прокурора здійснювати представництво законних інтересів держави у суді (ст. 23 Закону України «Про прокуратуру») та право пред'являти цивільний позов в інтересах держави (п. 12 ч. 2 ст. 36 КПК України). Очевидним є те, що для здійснення представництва юридичної особи, прокурор повинен здійснювати процесуальне керівництво досудовим розслідуванням в рамках кримінального провадження, учасником якого є юридична особа [230; 234; 246].

Ще однією із передумов набуття прокурором повноважень щодо представництва інтересів держави у кримінальному провадженні є відсутність перешкод, передбачених ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» та загальних перешкод передбачених ст. 77 КПК України. Так, прокурор не вправі здійснювати представництва в суді інтересів держави в особі державних компаній, а також у правовідносинах, пов'язаних із виборчим процесом, проведенням референдумів, діяльністю Верховної Ради України, Президента

України, створенням та діяльністю засобів масової інформації, а також політичних партій, релігійних організацій, організацій, що здійснюють професійне самоврядування, та інших громадських об'єднань [164].

Наступною передумовою для пред'явлення цивільного позову та подальшого здійснення представництва прокурором юридичної особи цивільного позивача є завдання шкоди юридичній особі та загалом інтересам держави. Окрім вже зазначених вище передумов (наявність норм законодавства про право на здійснення представництва, правосуб'єктність юридичної особи та представника прокурора, їх процесуальний статус у кримінальному провадженні, факт завдання шкоди, відсутність перешкод для здійснення представництва), ще однією передумовою є повідомлення прокурором до звернення до суду відповідного суб'єкта владних повноважень про представництво (ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»).

Щодо підстав здійснення представництва юридичної особи прокурором у кримінальному провадженні, то їх є дві (ч. 3 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»). При цьому, підстави для представництва мають бути обґрунтовані прокурором у суді. Прокурор здійснює представництво виключно після їх підтвердження судом (ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру»). Здійснюючи представництво юридичної особи у кримінальному провадженні, прокурор, в першу чергу, представляє та захищає інтереси держави, а не конкретної юридичної особи. Тому, першою підставою для виникнення представництва прокурором юридичних осіб у кримінальному провадженні є наявність порушення або загрози порушення інтересів держави. Наступною підставою є не здійснення або неналежним чином здійснення представництва інтересів держави органом державної влади, органом місцевого самоврядування чи іншим суб'єктом владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу.

Аналогічно до підстав набуття особою статусу представника, підставами втрати особою статусу представника є юридичні факти, в результаті яких одна

особа перестає бути представником іншої. Так, В. Г. Пожар визначає підстави для втрати особою процесуального статусу представника як «певні юридичні факти, з наявністю або відсутністю яких пов'язано припинення представництва» [133, с. 11].

Фактично, підставою припинення представництва юридичної особи у кримінальному провадженні є втрата хоча б однієї передумови та/або підстави набуття статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні.

Слід відмітити, що кримінально-процесуальне законодавство не містить чітко визначених підстав для припинення (втрати) представництва у кримінальному провадженні, на відміну від підстав його набуття. При цьому, одні науковці [3, с. 96; 255, с. 14] відповідно до цивільного законодавства вживають словосполучення «припинення представництва» (ст. 248 КПК України), а інші – «втрата особою статусу представника» [133, с. 11]. На нашу думку, доцільно розрізняти випадки втрати особою статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні та припинення представництва юридичної особи у кримінальному провадженні.

Припинення представництва юридичної особи у кримінальному провадженні пов'язано не з примусовим припиненням (втратою) представництва з тих чи інших причин, на відміну від втрати особою статусу представника, а у зв'язку із досягненням мети здійснення представництва у кримінальному провадженні, незалежно від досягнення чи то позитивного, чи то негативного результату для юридичної особи.

Підставами припинення представництва юридичної особи у кримінальному провадженні є закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи, припинення юридичної особи учасника кримінального провадження або юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також втрата юридичною особою процесуального статусу учасника кримінального провадження. На відміну від втрати представництва, представництво припиняється не для конкретної особи представника, а взагалі для юридичної особи у цьому кримінальному провадженні. Таким чином,

представництво юридичної особи у кримінальному провадженні припиняється одночасно як для юридичної особи учасника кримінального провадження, так і для представника.

Втрата особою статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні має наслідком припинення здійснення представництва юридичної особи у кримінальному провадженні саме для цієї особи. При цьому, представництво юридичної особи у кримінальному провадженні може здійснюватися вже іншою особою.

Підстави для втрати особою статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні можна поділити на загальні (мають своїм наслідком втрату статусу представника для всіх видів представників) та спеціальні (характерні лише для конкретного представника – адвоката, працівника або керівника юридичної особи тощо).

Загальними підставами для втрати особою статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні є: 1) смерть представника або оголошення його померлим; 2) визнання представника недієздатним або безвісно відсутнім, обмеження його цивільної дієздатності; 3) наявність обставин, які унеможливають участь представника юридичної особи у кримінальному провадженні, передбачені ст. 78 КПК України (підстави для відводу); 4) закінчення строку виконання повноважень представництва (закінчення строку довіреності, договору про надання правової допомоги тощо); 5) відмова представника від здійснення представництва (ст. 250 ЦК України).

Спеціальними підставами для втрати адвокатом статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні є: 1) зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю (зупинення дії свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю або його анулювання); 2) розірвання юридичною особою або адвокатом договору про надання правової допомоги.

У зв'язку з тим, що працівник юридичної особи як представник юридичної особи здійснює представництва у кримінальному провадженні на підставі довіреності, то до нього застосовуються норми ст. 248 ЦК України щодо припинення представництва за довіреністю, однак внаслідок наявності трудових відносин між представником та юридичною особою, є певні особливості. Отож, спеціальними підставами для втрати працівником представником статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні є: 1) скасування (відкликання) довіреності юридичною особою, яка її видала; 2) звільнення працівника представника з роботи (розірвання трудового договору/контракту між представником працівником та юридичною особою роботодавцем); 3) відсутність статусу адвоката у судовому провадженні та у судовому провадженні з перегляду судових рішень (застосовується у судах касаційної інстанції з 1 січня 2017 року, у судах апеляційної інстанції з 1 січня 2018 року, у судах першої інстанції з 1 січня 2019 року та для представників органів державної влади та органів місцевого самоврядування у всіх судах з 1 січня 2020 року).

Спеціальними підставами для втрати керівником статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні є: 1) звільнення керівника юридичної особи; 2) позбавлення керівника повноважень на представництво юридичної особи у кримінальному провадженні (наприклад, шляхом внесення відповідних змін в установчі документи юридичної особи).

Для арбітражного керуючого (розпорядника майна, керуючого санацією, ліквідатора) спеціальними підставами втрати статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні будуть: 1) винесення господарським судом ухвали про відсторонення (усунення, припинення повноважень або заміни) арбітражного керуючого (ст. 28 Кодексу України з процедур банкрутства); 2) винесення господарським судом ухвали про закриття провадження у справі про банкрутство (п. 3 ст. 90 Кодексу України з процедур банкрутства).

Для прокурора спеціальними підставами втрати статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні є: 1) звільнення з посади

прокурора; 2) відсторонення від виконання службових повноважень (ст. 64 Закону України «Про прокуратуру»); 3) заміна прокурора у кримінальному провадженні (ст. 37 КПК України).

Отже, передумови здійснення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні чітко не визначені кримінально-процесуальним законодавством, що змушує звертатися до суміжних галузей права, що регулюють загальні умови представництва (цивільне законодавство) та участь юридичних осіб у кримінальному провадженні (кримінальне законодавство). Окрім того, лише за наявності всіх передумов та підстав набуття особою статусу представника здійснюється представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні. При цьому втрата хоча б однієї із передумов та/або підстав для здійснення представництва є підставою для втрати особою статусу представника юридичної особи або припинення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні загалом.

2.3. Повноваження представника юридичної особи у кримінальному провадженні

Представник юридичної особи є самостійним учасником кримінального провадження та наділений певними правами і обов'язками – повноваженнями. Зазвичай, представник користується процесуальними правами юридичної особи учасника кримінального провадження, яку представляє (ч. 3 ст. 63, ч. 6 ст. 64² КПК України). Однак, якщо юридична особа є потерпілим у кримінальному провадженні, то представник користується процесуальними правами потерпілого, інтереси якого він представляє, крім процесуальних прав, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику [93].

Кримінальний процесуальний кодекс України вживає поняття «повноваження представника», які підтверджуються документами (ч. 3 ст. 58, ч. 2 ст. 63, ч. 2 ст. 64¹, ч. 5 ст. 64² КПК України). У вітчизняному законодавстві

відсутнє визначення поняття «повноваження» та у наукових колах існують різноманітні визначення цього поняття, окрім того, не має єдиної думки щодо юридичної природи і сутності повноважень представника. Більшість радянських та сучасних вітчизняних науковців дотримуються думки, що повноваження – це суб'єктивне право, яке надає представнику можливість вчиняти певні юридичні дії з правовим результатом для особи, яку він представляє [54, с. 226; 262, с. 8], тим самим, ототожнюючи «повноваження» та «право на представництво».

Інші науковці, визначають повноваження як «обсяг дій, які представник може вчиняти від імені іншої особи або коло прав та обов'язків, які покладаються на представника» [134, с. 86; 193, с. 9]. Однак, таке визначення поняття «повноваження» розкриває сутність поняття «межі повноваження», а не зміст повноважень представника.

У свою чергу, В. А. Рясенцев трактує повноваження через «волевиявлення особи, яку представляють, аби інша особа стала його представником» [181, с. 46]. Тоді як, П. П. Якимов розглядає повноваження в «значенні документа, що підтверджує правомочність представника, що приймає участь у справі» [267, с. 11].

Натомість, В. Л. Гранін у дисертаційному дослідженні повноважень представника поєднує два вищезазначені підходи та формулює поняття «повноваження» як «можливість діяти від імені іншої особи, котру він представляє, а також як чинник, що визначає зміст та межі такої дії, тобто вид та міру можливої поведінки» [45, с. 10]. У свою чергу, І. О. Гелецька трактує повноваження як «секундарне право», в якому праву представника вчиняти певні дії від імені особи, яку він представляє, відповідає не обов'язок останньої, а лише її зв'язаність з цим правом» [29, с. 12]. Слід зазначити, що найбільш вдалим є поняття «повноваження» представника сформульоване П. М. Туленковим: «повноваженнями є надання права діяти від імені іншого учасника процесу і зміст (обсяг) повноважень визначається колом тих

процесуальних дій, які представник може здійснювати у кримінальному провадженні в інтересах особи, яку представляє» [215, с. 6].

Таким чином, повноваження представника в юридичній науці розглядаються як: 1) суб'єктивне право на представництво; 2) обсяг дій, які може вчиняти представник від імені особи, яку представляє; 3) волевиявлення; 4) письмовий документ. Окрім того, якщо розглядати представництво як правовідносини, то саме повноваження представника складають зміст правовідносин представництва.

На нашу думку, два останніх визначення не розкривають зміст повноважень представника повною мірою, оскільки волевиявлення є передумовою здійснення повноважень представника та знаходить своє відображення саме у письмових документах – довіреності, договорі про правову допомогу, установчих документах. Вище перелічені письмові документи є підставами для здійснення представництва, які лише підтверджують повноваження представника у кримінальному провадженні, проте не є самими повноваженнями (ч. 3 ст. 58, ч. 2 ст. 63, ч. 2 ст. 64¹, ч. 5 ст. 64² КПК України).

Проаналізувавши визначення різних науковців, можна сформулювати визначення поняття «повноваження представника юридичної особи у кримінальному провадженні» як уповноважене здійснення від імені юридичної особи, наданих нею та кримінально-процесуальним законом прав та обов'язків у кримінальному провадженні на підставі та у порядку визначеному КПК України.

Обсяг прав та обов'язків представника юридичної особи у кримінальному провадженні є межами його повноважень, тобто мірою можливої (дозволеної) поведінки представника у кримінальному провадженні. Межі повноважень представника юридичної особи у кримінальному провадженні встановлюються волевиявленням юридичної особи, яке відображається у довіреності, установчих документах тощо та кримінально-процесуальним законом. Так, Л. І. Шаповал зазначає, що обсяг повноважень представника при договірному

представництві складають «передусім, вказівки, інструкції особи, яку представляють, прямо виражені у договорі, яким передбачено здійснення представницьких дій, відображені у виданій довірителем довіреності, а також тих прав представника, що випливають зі змісту законодавчих норм» [262, с. 8]. Натомість, В. Д. Адаменко вважає, що «на відміну від цивільного судочинства, межі процесуальних прав та обов'язків представника визначаються лише кримінально-процесуальним законом та не можуть бути обмежені особою, яку представляють» [3, с. 26].

Представник юридичної особи у кримінальному провадженні дійсно не може мати більше прав та обов'язків наданих йому кримінально-процесуальним законом. Однак, не можна погодитися із твердженням В. Д. Адаменка, що межі визначаються лише кримінально-процесуальним законом. Так, юридична особа учасник кримінального провадженні вправі обмежити певні надані КПК України права представника. Це стосується, зокрема цивільного позивача та цивільного відповідача, до яких, окрім кримінально-процесуального законодавства, застосовується ще цивільно-процесуальне законодавство. Частиною 2 ст. 64 ЦПК України, встановлено, що обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у виданій йому довіреності або ордері. Дане право юридичної особи здійснити обмеження кримінально-процесуальних прав свого представника забезпечується конституційним принципом «дозволено все, що не заборонено законом» (ч. 1 ст. 19 Конституції України) та принципом свободи договору (п. 3 ч. 1 ст. 3 ЦК України). Окрім того, у разі здійснення захисту інтересів держави, представник не вправі укласти мирову угоду (ч. 1 ст. 57 ЦПК України). Також, представник державних інтересів може бути обмеженим у праві апеляційного та касаційного оскарження. Таким чином, юридична особа вправі обмежити обсяг повноважень представника, зазначивши про такі обмеження у довіреності, установчих документах або ордері.

Разом з тим, юридична особа не може наділити представника ширшим обсягом прав у кримінальному провадженні, ніж передбачено КПК України.

Проте, окрім правовідносин представництва, що існують між представником та іншими учасниками кримінального провадження, правовідносини представництва складаються, насамперед між юридичною особою, яку представляють та представником. Ці правовідносини регулюються не лише кримінально-процесуальним законодавством, але й цивільним, трудовим законодавством. Залежно від статусу представника, на правовідносини представництва також поширюються норми законодавства, що регулює діяльність прокуратури (Закон України «Про прокуратуру», Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури, накази Генеральної прокуратури України) та адвокатури (Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правила адвокатської етики тощо) та КЗпП України. Вже в рамках цього правового регулювання на представника, у зв'язку із його особливим статусом (адвоката, прокурора, працівника або керівника юридичної особи), можуть покладатися додаткові повноваження, які здійснюються представником щодо юридичної особи, яку представляють (подання звітів щодо здійсненого представництва, право на винагороду, збереження адвокатської таємниці і т.д.).

Представник юридичної особи у кримінальному провадженні наділяється різними повноваженнями залежно від процесуального статусу юридичної особи у кримінальному провадженні, стадії кримінального провадження, обсягу наданих довірительних прав та обов'язків, а також є певні спільні повноваження, якими володіють представники юридичних осіб протягом всього кримінального провадження, не залежно від вище перелічених умов. У зв'язку з різноманітністю повноважень представника юридичної особи у кримінальному провадженні, доцільно провести їх класифікацію на підставі певних критеріїв.

Повноваження представника юридичної особи у кримінальному провадженні суттєво відрізняються у зв'язку із процесуальною роллю, яку здійснює юридична особа, яку представляють. А тому, першим критерієм класифікації повноважень представника юридичної особи у кримінальному провадженні є *кримінально-процесуальний статус юридичної особи, яку*

представляють. На основі цієї ознаки можна виділити повноваження представника юридичної особи: 1) потерпілого (ст. ст. 56-58 КПК України); 2) цивільного позивача (ст. ст. 61, 63 КПК України); 3) цивільного відповідача (ст. ст. 62, 63 КПК України); 4) юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ст. 64¹ КПК України); 5) третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт (ст. 64² КПК України); 6) заявника (ст. 60 КПК України).

Повноваження представника юридичної особи в кожному із вище зазначених кримінально-процесуальних статусах спрямовані на виконання різних процесуальних завдань, які стоять перед ним у зв'язку із цим процесуальним статусом – на захист прав та законних інтересів юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на відшкодування майнової шкоди, на захист від цивільного позову тощо. Окрім того, саме цей критерій є основним для класифікації повноважень представника у кримінальному провадженні та наявний у КПК України.

Наступним критерієм поділу повноважень представника юридичної особи слугують *стадії кримінального провадження*. Законодавець у КПК України також використовує цю ознаку для поділу повноважень. На кожній стадії кримінального провадження представник володіє певним обсягом прав та обов'язків, обумовлених завданнями, які стоять перед ним на цьому етапі провадження та особливостями певної стадії кримінального провадження. Отож, можна виділити:

1) повноваження представника юридичної особи на стадії досудового розслідування;

2) повноваження представника юридичної особи на стадії судового провадження, що у свою чергу поділяються на:

2.1. повноваження на стадії підготовчого провадження;

2.2. повноваження на стадії судового розгляду;

3) повноваження представника юридичної особи на стадіях судового провадження з перегляду судових рішень, та відповідний поділ на:

- 3.1. повноваження на стадії провадження в суді апеляційної інстанції;
 - 3.2. повноваження на стадії провадження в суді касаційної інстанції;
 - 3.3. повноваження на стадії провадження за нововиявленими або виключними обставинами;
- 4) повноваження представника юридичної особи на стадії виконання судового рішення.

Доцільно також виділити два види повноважень представника юридичної особи у кримінальному провадженні *за обсягом повноважень*, тобто за наявністю або відсутністю волі довірителя на обмеження (застереження) наданих КПК України повноважень. За цим критерієм повноваження представника юридичної особи поділяються на необмежені (у документах, що є підставою для здійснення представництва відсутнє будь-яке застереження щодо обмежень повноважень представника) та обмежені (навпаки, у довіреності або ордері є застереження щодо обмеження повноважень наданих кримінально-процесуальним законом).

Певні «професійні» права та обов'язки можуть покладатися на представника юридичної особи у кримінальному провадженні у зв'язку із особливим статусом представника. Ці повноваження визначаються спеціальними законами (Кодексом законів про працю, Цивільним кодексом України, Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» тощо) та здійснюються представником у зв'язку із кримінальним провадженням.

У зв'язку із відповідним *статусом особи представника* можна виділити повноваження представника юридичної особи: 1) адвоката; 2) працівника юридичної особи; 3) керівника юридичної особи або іншої уповноваженої установчими документами або законом особи; 4) прокурора.

До професійних прав адвоката-представника юридичної особи учасника кримінального провадження, поміж тих прав, яких він набув у зв'язку із кримінально-процесуальним статусом юридичної особи, яку він представляє можна віднести (ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»): 1) право звертатися з адвокатськими запитами;

2) ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами, крім тих, що містять інформацію з обмеженим доступом; 3) збирати відомості про факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою; 4) одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань.

Професійними обов'язками, які виконує адвокат-представник юридичної особи учасника кримінального провадження, з метою виконання завдань кримінального провадження є (ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»): 1) дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики; 2) на вимогу клієнта надати звіт про виконання договору про надання правової допомоги; 3) невідкладно повідомляти клієнта про виникнення конфлікту інтересів; 4) підвищувати свій професійний рівень. Слід відмітити, що обов'язок дотримуватися присяги адвоката України та правил адвокатської етики включає в себе, перш за все, збереження адвокатської таємниці (п. 2 ч. 2 ст. 21, ст. 22 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

На працівника-представника юридичної особи учасника кримінального провадження, окрім вже передбачених повноважень, покладаються професійні обов'язки передбачені трудовим законодавством та трудовим договором: 1) чесно і сумлінно, своєчасно і точно виконувати свої трудові обов'язки, в тому числі щодо здійснення представництва, та розпорядження керівника юридичної особи або іншої уповноваженої особи (ст. 139 КЗпП України); 2) підвищувати кваліфікацію, професійний рівень; 3) не розголошувати конфіденційну або іншу інформацію, яка стала відома внаслідок виконання своїх трудових обов'язків. У разі підписання трудового договору або контракту із керівником юридичної особи, подібні обов'язки також можуть покладатися на нього. Слід відмітити, що керівник юридичної особи володіє необмеженим правом

доручення іншим особам здійснення представництва юридичної особи у кримінальному провадженні.

Щодо прокурора-представника юридичної особи у кримінальному провадженні поряд із загальними повноваженнями цивільного позивача, він володіє професійними правами та обов'язками, які визначаються Законом України «Про прокуратуру», Кодексом професійної етики та поведінки працівників прокуратури, наказами Генеральної прокуратури України.

До основних професійних обов'язків пов'язаних із представництвом державних інтересів можна віднести (ст. 19 Закону України «Про прокуратуру»): 1) дотримуватися присяги прокурора, в тому числі професійної етики та поведінки працівників прокуратури; 2) вдосконалювати свій професійний рівень та підвищувати кваліфікацію; 3) не розголошувати відомості, які становлять таємницю, що охороняється законом; 4) діяти лише на підставі, в межах та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Відповідно до ч. 4 ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» виключно з метою встановлення наявності підстав для представництва інтересів держави в суді у випадку, якщо захист законних інтересів держави не здійснює або неналежним чином здійснює суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, прокурор має право отримувати інформацію, яка на законних підставах належить цьому суб'єкту, витребувати та отримувати від нього матеріали та їх копії. А у випадку відсутності суб'єкта владних повноважень, до компетенції якого віднесений захист законних інтересів держави, прокурор має право: 1) витребувати за письмовим запитом, ознайомлюватися та безоплатно отримувати копії документів і матеріалів органів державної влади, органів місцевого самоврядування; 2) отримувати від посадових та службових осіб органів державної влади, органів місцевого самоврядування, військових частин, державних та комунальних підприємств, установ та організацій, усні або письмові пояснення. Окрім того, прокурор-представник юридичної особи у кримінальному провадженні або прокурор

вищого рівня має право змінити, доповнити, відкликати, відмовитися від позову (заяви, подання), апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами, заяви про перегляд судового рішення Верховним Судом (ч. 6 ст. 24 Закону України «Про прокуратуру»).

Разом з тим, можна виділити *загальні (спільні)* повноваження, якими наділяється будь-який представник юридичної особи у кримінальному провадженні, *спеціальні*, які надаються у зв'язку із кримінально-процесуальним статусом юридичної особи у кримінальному провадженні або на певній стадії кримінального провадженні та *додаткові* повноваження, які не визначені у КПК України, проте можуть надаватися у довіреності чи ордері безпосередньо юридичною особою, яку представляють, та/або іншими законами, у зв'язку із статусом представника (адвокат, працівник і т.д.).

Повноваження представника є похідними від юридичної особи, яку він представляє у кримінальному провадженні. Винятком є лише повноваження представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Це обумовлено тим, що сама юридична особа, щодо якої здійснюється провадження, не є учасником кримінального провадження, лише її представник (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України), а тому повноваження такого представника є первісними та не походять від юридичної особи, яку він представляє та надаються законодавцем безпосередньо представнику.

Відомо, що представник користується тими процесуальними правами та виконує ті ж процесуальні обов'язки, що й особа, яку він представляє, крім тих, реалізація яких здійснюється безпосередньо потерпілим і не може бути доручена представнику (ч. 4 ст. 58, ч. 3 ст. 63 КПК України). До таких винятків науковці відносять: 1) право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати (п. 6 ч. 1 ст. 56 КПК України); 2) право на забезпечення безпеки щодо себе, близьких родичів чи членів своєї сім'ї, майна та житла (п. 5 ч. 1 ст. 56 КПК України); 3) право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом (п. 10 ч. 1 ст. 56

КПК України); 4) право мати представника (п. 8 ч. 1 ст. 56 КПК України) [94, с. 194].

Однак, не можна погодитися із деякими вищезазначеними винятками. Так, стаття 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року, чітко передбачає, що право на забезпечення безпеки мають: представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

Окрім того, юридична особа учасник кримінального провадження наділяється правом мати представника (п. 8 ч. 1 ст. 56 КПК України). Це право представника юридичної особи трансформується у право передоручення. Воно впливає із сутності інституту представництва та передбачене цивільним законодавством (ст. 240 ЦК України). Слід відмітити, що юридична особа може зробити застереження у довіреності чи ордері, заборонивши передоручення. На практиці, правом передоручення зачасти користуються керівники юридичних осіб, уповноважуючи інших осіб – адвокатів, працівників, на здійснення представництва юридичної особи. При цьому, новий представник не є представником першого представника, а визнається представником юридичної особи. Більше того, законодавець наділяє представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, правом користуватися правовою допомогою (п. 2 ч. 3 ст. 64¹ КПК України), а одним із елементів цього права є право мати кваліфікованого представника. Також, необхідно зауважити, що кримінально-процесуальне законодавство не містить жодних згадок щодо кількості представників учасника кримінального провадження, в тому числі юридичної особи.

Про наявність спільних повноважень для учасників кримінального провадження також зазначається у КПК України. Так, цивільний позивач має права та обов'язки, передбачені для потерпілого, в частині, що стосуються цивільного позову (ч. 3 ст. 61 КПК України), а цивільний відповідач та третя особа, щодо майна якої вирішується питання про арешт має права та обов'язки,

передбачені для підозрюваного, обвинуваченого, в частині, що стосуються цивільного позову та арешту майна відповідно (ч. 3 ст. 62, ч. 3 ст. 64² КПК України).

Отож, загальними (спільними) правами представника (адвоката, керівника юридичної особи, іншої уповноваженої законом або установчими документами особи, працівника) юридичної особи (потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт та юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження) є: 1) бути повідомленим про свої права та обов'язки (п. 2 ч. 3 ст. 42, п. 1 ч. 1 ст. 56 КПК України); 2) подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду (п. 3 ч. 3 ст. 42, п. 2 ч. 1 ст. 56, п. 3 ч. 3 ст. 64¹ КПК України); 3) заявляти відводи та клопотання (п. 12, 13 ч. 3 ст. 42, п. 4 ч. 1 ст. 56, п. 7, 8 ч. 3 ст. 64¹ КПК України); 4) оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, суду (п. 16 ч. 3 ст. 42, п. 7 ч. 1 ст. 56, п. 10 ч. 3 ст. 64¹ КПК України); 5) знайомитися з матеріалами кримінального провадження, які безпосередньо стосуються вчиненого кримінального правопорушення (п. 14 ч. 3 ст. 42, п. 11 ч. 1 ст. 56, п. 2 ч. 4 ст. 64¹ КПК України) та отримувати копії з них (п. 16 ч. 3 ст. 42, п. 5 ч. 2 ст. 56 України); 6) застосовувати технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь (п. 11 ч. 3 ст. 42, п. 12 ч. 1 ст. 56, п. 6 ч. 3 ст. 64¹ КПК України); 7) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення (п. 15 ч. 3 ст. 42, п. 13 ч. 1 ст. 56, ч. 3 ст. 61, ч. 3 ст. 62, п. 9 ч. 3 ст. 64¹ КПК України); 8) користуватися рідною мовою, отримувати копії процесуальних документів рідною або іншою мовою, якою він володіє, та в разі необхідності користуватися послугами перекладача (п. 18 ч. 3 ст. 42, п. 9 ч. 1 ст. 56, п. 11 ч. 3 ст. 64¹ КПК України); 9) бути завчасно поінформованим про час і місце судового розгляду (п. 1 ч. 3 ст. 56, п. 1 ч. 5 ст. 64¹ КПК України); 10) брати участь у судовому провадженні (п. 1 ч. 4 ст. 42, п. 2 ч. 3 ст. 56, п. 2 ч. 5 ст. 64¹ КПК України); 11) знайомитися з судовими рішеннями, журналом судового засідання і технічним записом кримінального провадження в суді (п. 5 ч. 4 ст. 42, п. 6 ч. 3 ст. 56, п. 4 ч. 5 ст. 64¹ КПК

України); 12) оскаржувати судові рішення (п. 6 ч. 4 ст. 42, п. 7 ч. 3 ст. 56, п. 5 ч. 5 ст. 64¹ КПК України).

Незважаючи на спільність прав представників юридичних осіб потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт та юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, все ж таки, як вірно відмічає В. Д. Адаменко, «зміст та мета використання вище перелічених прав кожним з представників не однакові» [3, с. 81]. Відмінність, перш за все, обумовлена метою та завданнями, які стоять перед представником у тому чи іншому кримінально-процесуальному статусі юридичної особи, яку представляють. Так, використання представником юридичної особи цивільного позивача вище перелічених прав спрямовані на забезпечення відшкодування шкоди завданої кримінальним правопорушенням, тоді ж як дії представника юридичної особи цивільного відповідача, навпаки, на спростування підстав задоволення цивільного позову про відшкодування майнової шкоди.

Статті КПК України про обов'язки представника взагалі дублюють одна одну (ст. 57, ч. 7 ст. 64¹, ч. 7 ст. 64² КПК України):

1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття;

2) не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення;

3) не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які стали йому відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні і які становлять охоронювану законом таємницю.

Окрім того, під час судового розгляду на всіх учасників судового провадження, в тому числі й представників, покладається обов'язок додержуватися порядку в судовому засіданні і беззаперечно підкорятися відповідним розпорядженням головуєчого у судовому засіданні (ч. 2 ст. 329 КПК України).

У випадку надання згоди представника юридичної особи на здійснення представництва, його «повноваження одночасно стають його обов'язком використовувати усі надані права для захисту інтересів учасника процесу, представництво якого він здійснює» [215, с. 5]. Так, яскравим випадком, коли право трансформується в обов'язок, є подання представником доказів на вимогу суду.

Спеціальні повноваження представника юридичної особи у кримінальному провадженні, в першу чергу, обумовлені тією спеціальною метою та завданнями, які стоять перед юридичною особою, яку він представляє у зв'язку із її кримінально-процесуальним статусом. Мета та кримінально-процесуальний статус перебувають у постійному тісному зв'язку та обумовлюють один одного, а тому впливають безпосередньо на зміст повноважень учасників кримінального провадження, в тому числі представників. Цей вплив чітко виражений у спеціальних повноваженнях, які й слугують одним із основних критеріїв розмежування кримінально-процесуальних статусів учасників кримінального провадження.

Спеціальні повноваження представника юридичної особи потерпілого спрямовані на захист та відновлення порушених кримінальним правопорушенням прав та законних інтересів юридичної особи, відшкодування завданої шкоди, «доведення заподіяння майнової шкоди, обґрунтування вини обвинуваченого за цю шкоду» [3, с. 81]. Ними є: 1) знати сутність підозри та обвинувачення, бути повідомленим про обрання, зміну чи скасування щодо підозрюваного, обвинуваченого заходів забезпечення кримінального провадження та закінчення досудового розслідування (п. 2 ч. 1 ст. 56 КПК України); 2) брати участь у безпосередній перевірці доказів (п. 3 ч. 3 ст. 56 КПК України); 3) підтримувати обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення (п. 4 ч. 3 ст. 56 КПК України); 4) висловлювати свою думку під час вирішення питання про призначення покарання обвинуваченому, а також висловлювати свою думку при вирішенні

питання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру (п. 5 ч. 3 ст. 56 КПК України).

Окрім того, представник юридичної особи потерпілого є суб'єктом доказування та у зв'язку з цим наділяється відповідними повноваженнями (подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, суду, брати участь у безпосередній перевірці доказів) з метою доведення факту завдання майнової шкоди юридичній особі, її розміру та виду, вини підозрюваного, обвинуваченого у завданні такої шкоди. Більше того, у випадку здійснення приватного обвинувачення обов'язок доказування обставин, передбачених ст. 91 КПК України покладається на потерпілого та його представника (ч. 1 ст. 92 КПК України).

Метою спеціальних повноважень цивільного позивача та його представника є «доведення і обґрунтування майнової відповідальності підозрюваного, обвинуваченого або інших відповідальних осіб, зобов'язаних за законом відшкодувати за нього збитки» [3, с. 81], розміру та виду завданої шкоди юридичній особі цивільному позивачу. У зв'язку з цим цивільний позивач має наступні спеціальні права: підтримувати цивільний позов або відмовитися від нього до видалення суду в нарадчу кімнату для ухвалення судового рішення (ч. 3 ст. 61 КПК України).

Завдання спеціальних повноважень цивільного відповідача та його представника, навпаки, спрямовані на спростування майнової відповідальності юридичної особи, зобов'язаної за законом відшкодувати збитки завдані підозрюваним, обвинуваченим. Представник юридичної особи цивільного відповідача наділяється наступними спеціальними повноваженнями: має право визнавати позов повністю чи частково або заперечувати проти нього (ч. 3 ст. 62 КПК України).

У зв'язку з тим, що при розгляді цивільного позову у кримінальному провадженні застосовуються також норми цивільно-процесуального законодавства, то представники цивільного позивача та цивільного відповідача також володіють правом укласти мирову угоду (ч. 7 ст. 49 ЦПК України).

Окрім того, представник цивільного позивача вправі збільшити або зменшити розмір позовних вимог (п. 2 ч. 2 ст. 49 ЦПК України), а також має право змінити предмет або підстави позову шляхом подання письмової заяви (ч. 3 ст. 49 ЦПК України).

Особливістю повноважень представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження є те, що на відміну від повноважень представників юридичних осіб інших учасників кримінального провадження, вони є первісними та не походять від юридичної особи, яку представляють. Законодавець наділяє цими повноваженнями безпосередньо представника, а не саму юридичну особу, щодо якої здійснюється провадження. Це пояснюється тим, що провадження стосується лише юридичної особи, яка в силу своєї природи бере участь у процесі тільки через представника. На відміну від інших учасників кримінального провадження (потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, заявника, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт), якими можуть бути як юридичні, так і фізичні особи, по відношенню до юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, не має необхідності спочатку наділяти кримінально-процесуальними повноваженнями юридичну особу. А тому, правами та обов'язками юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, володіє безпосередньо її представник (ст. 64¹ КПК України).

Спеціальні повноваження представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, подібні до повноважень підозрюваного та обвинуваченого. Мета представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, також подібна до мети підозрюваного, обвинуваченого, їх захисника, а саме захист прав та законних інтересів юридичної особи, спростування обвинувачення. Отож, спеціальними повноваженнями представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження є: 1) знати, у зв'язку із вчиненням якого кримінального правопорушення здійснюється провадження щодо юридичної особи, та давати пояснення з цього приводу (п. 1 ч. 3 ст. 64¹ КПК України); 2) користуватися правовою допомогою

(п. 2 ч. 3 ст. 64¹ КПК України); 3) брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, що заносяться до протоколу, а також знайомитися з протоколами слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, виконаних за його участі (п. 4, 5 ч. 3, п. 1 ч. 4 ст. 64¹ КПК України); 4) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо (п. 7 ч. 3 ст. 64¹ КПК України); 5) виступати в судових дебатах (п. 3 ч. 5 ст. 64¹ КПК України).

Разом з тим, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, є суб'єктом доказування на рівні із сторонами провадження (ч. 1 ст. 93 КПК України). Представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснює збирання доказів шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, а також шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів (ч. 3 ст. 93 КПК України). Слід відмітити, що окрім ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, активно бере у них участь. А участь у судових дебатах дозволяє стверджувати, що представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, наділений найширшим колом прав порівняно із іншими представниками юридичних осіб учасників кримінального провадження.

На недосконалості змісту ст. 64¹ КПК України, якою встановлюються права та обов'язки представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, наголошує О. В. Панченко. Так, на думку вченої, статтею не охоплено усього комплексу прав, які можуть знадобитися представнику

юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а саме: бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права та обов'язки, а також отримати їх роз'яснення; збирати докази під час судового провадження [128, с. 125-126]. Дійсно представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, законодавець прямо не наділяє правом бути чітко та своєчасно повідомленим про свої права, передбачені цим Кодексом, а також отримати їх роз'яснення, яке це передбачено для підозрюваного та обвинуваченого (п. 2 ч. 3 ст. 42 КПК України). Частково право отримувати роз'яснення трансформується в обов'язок уповноважених осіб (слідчого, прокурора, слідчого судді та суду) надавати роз'яснення процесуальних прав та обов'язків учасникам кримінального провадження, в тому числі й представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ч. 3 ст. 223, ч. 2 ст. 302, ч. 1 ст. 344 та ст. 345 КПК України). Разом з тим, право збирати докази та подавати їх до суду передбачено п. 3 ч. 3 ст. 64¹, ч. 3 ст. 93 КПК України.

Окрім спеціальних повноважень представників юридичних осіб, які безпосередньо пов'язані із їх кримінально-процесуальним статусом, слід виділити також окрему категорію повноважень представника юридичної особи у кримінальному провадженні, які не передбачені у КПК України, проте об'єктивно існують та використовуються представниками юридичних осіб у кримінальному провадженні. Легальність застосування таких додаткових для кримінально-процесуальних повноважень представниками юридичних осіб у кримінальному провадженні впливає із їх закріплення у Конституції України та цивільному, трудовому законодавстві, а також із самої сутності інституту представництва. Додаткові повноваження зазвичай стосуються правовідносин між юридичною особою та представником.

До додаткових прав представника юридичної особи можна віднести: 1) право на винагороду (ч. 6 ст. 43 Конституції України, глава VII КЗпП України); 2) право на передоручення представництва, якщо відсутнє обмеження зі сторони довірителя (ст. 240 ЦК України); 3) право самостійно обирати та користуватися правами та засобами, передбаченими КПК України для

забезпечення захисту прав та інтересів юридичної особи у кримінальному провадженні; 4) право на відмову від здійснення представництва (п. 3 ч. 1 ст. 248, ст. 250 ЦК України).

На відміну від представника, право на відмову та випадки, коли така відмова можлива, чітко передбачені кримінально-процесуальним законодавством для захисника (ч. 4 ст. 47 КПК України). Натомість, у представника юридичної особи у кримінальному провадженні таке право на відмову впливає із сутності інституту представництва, конституційного принципу свободи та передбачене цивільним законодавством (п. 3 ч. 1 ст. 248, ст. 250 ЦК України). Винятком є лише випадок невідкладності процесуальних дій або їх спрямовання на запобігання завданню збитків особі, яку він представляє, чи іншим особам (ч. 3 ст. 250 ЦК України).

Можна виділити наступні додаткові обов'язки представника юридичної особи: 1) не розголошувати відомості, які стали відомі представнику внаслідок здійснення представництва (п. 2 ч. 2 ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»); 2) за вимогою довірителя, подавати звіти щодо здійсненого представництва та його результатів (п. 2 ч. 1 ст. 21 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»); 3) добросовісно здійснювати представництво [3, с. 103].

Крім кримінально-процесуальних статусів потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, юридична особа може набути також процесуальний статус заявника у кримінальному провадженні (ч. 1 ст. 60 КПК України). Внаслідок відсутності правового регулювання участі представника юридичної особи заявника у кримінально-процесуальному законодавстві, на практиці можуть виникати непорозуміння, зловживання та колізії.

У зв'язку із короткочасною роллю та не активною участю у кримінальному провадженні, заявник має невеликий обсяг повноважень у кримінальному провадженні. Кримінально-процесуальне законодавство не містить згадки про представника заявника, але оскільки юридична особа

визнається КПК України заявником, то заява або повідомлення про кримінальне правопорушення від імені юридичної особи подає її представник. А тому, правами заявника юридичної особи у кримінальному провадженні користується її представник. Ці права передбачені ч. 2 ст. 60 КПК України: 1) отримати від органу, до якого він подав заяву, документ, що підтверджує її прийняття і реєстрацію; 2) отримувати витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань; 3) подавати на підтвердження своєї заяви речі і документи; 4) отримати інформацію про закінчення досудового розслідування.

2.4. Відповідальність представника юридичної особи у кримінальному провадженні

Незважаючи на те, що представник юридичної особи у кримінальному провадженні здійснює процесуальні дії від імені та в інтересах юридичної особи, яку представляє, все ж таки він несе персональну відповідальність перед законом за вчинені ним дії або бездіяльність під час здійснення ним представництва. Так, представник юридичної особи у кримінальному провадженні може бути притягнутий до адміністративної, кримінальної та дисциплінарної відповідальності за неналежне виконання повноважень представництва або здійснення представницьких дій із порушенням норм законодавства або взагалі без повноважень. Окрім того, законом не заборонено юридичній особі, яку представляють, передбачити у договорі додаткову відповідальність, наприклад матеріальну, за неналежне виконання представником своїх обов'язків. Існування відповідальності (санкцій) за порушення законодавства під час здійснення представництва забезпечує виконання представницьких дій належним чином та сприяє виконанню завдань кримінального провадження (ст. 2 КПК України).

Відповідно до ст. 57, ч. 7 ст. 64¹ КПК України представник потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, зобов'язані прибути за викликом до слідчого,

прокурора, слідчого судді, суду, а в разі неможливості своєчасного прибуття – завчасно повідомити про це, а також про причини неможливості прибуття. З метою запобігання затягування процесу, з'ясування всіх обставин справи, забезпечення явки учасників кримінального провадження та досягнення інших завдань кримінального провадження, законодавцем передбачається матеріальна відповідальність представника за невиконання цього процесуального обов'язку.

Так, ч. 1 ст. 139 КПК України передбачено, якщо потерпілий, цивільний відповідач, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, який був у встановленому цим Кодексом порядку викликаний (зокрема, наявне підтвердження отримання ним повістки про виклик або ознайомлення з її змістом іншим шляхом), не з'явився без поважних причин або не повідомив про причини свого неприбуття, на нього накладається грошове стягнення у розмірі:

від 0,25 до 0,5 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб – у випадку неприбуття на виклик слідчого, прокурора;

від 0,5 до 2 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб – у випадку неприбуття на виклик слідчого судді, суду.

Грошове стягнення накладається під час досудового розслідування – ухвалою слідчого судді за клопотанням слідчого, прокурора чи за власною ініціативою, а під час судового провадження – ухвалою суду за клопотанням прокурора чи за власною ініціативою.

Слід відмітити, що у КПК України передбачено грошове стягнення лише за неявку потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, а не їх представників. Однак, потерпілий, цивільний позивач та цивільний відповідач мають право брати участь у кримінальному провадженні через представника та обов'язок щодо виконання цього обов'язку також покладається на їх представників. На відміну від фізичних осіб, юридичні особи можуть брати участь у провадженні лише через представників, що знаходить своє відображення у нормах про представництво юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. Логічно, що у випадку участі юридичної особи

потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні через представника, відповідальність за невиконання обов'язку щодо прибуття за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду повинна покладатися саме на їх представників.

Разом з тим, стаття 144 КПК України проголошує, що грошове стягнення може бути накладено на учасників кримінального провадження у випадках та розмірах, передбачених КПК України, за невиконання процесуальних обов'язків. Як відомо, представники потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача також є учасниками кримінального провадження (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України). Проте, внаслідок такої конструкції ч. 1 ст. 139 КПК України та відсутності у ній згадки про представників, можуть виникати колізії та зловживання у накладенні грошового стягнення саме під час досудового розслідування.

У разі участі юридичної особи в кримінально-процесуальному статусі потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у судовому провадженні, суди накладають грошове стягнення на їх представників, про що свідчить чисельна судова практика [232; 233; 245]. Це пояснюється тим, що незважаючи на відсутність згадки про представників потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у ст. 139 КПК України, відповідальність за неприбуття без поважних причин у судові засідання за викликом регулюється також статтями 325-326 КПК України та главою 12 КПК України (накладення грошового стягнення). Якщо у ст. 326 КПК України законодавець поряд із цивільним позивачем, цивільним відповідачем зазначає їх представників, то стаття 325 КПК України присвячена лише потерпілому, що також свідчить про певну непослідовність кримінально-процесуального законодавства.

Слід відмітити, що участь у судовому розгляді для потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження є його правом, однак стає обов'язком у випадку виклику слідчим, прокурором, слідчим суддею, суддею або судом. Тому накладення грошового стягнення передбачене лише за неприбуття без

поважних причин за викликом. Окрім того, накладення грошового стягнення є правом суду, а не обов'язком (ст. ст. 325-326 КПК України).

Необхідно також зазначити, що обов'язок прибувати на виклик слідчого, прокурора, слідчого судді, судді або суду покладено й на третю особу, щодо майна якої вирішується питання про арешт та її представника (п. 2 ч. 7 ст. 64² КПК України). Однак, кримінально-процесуальним законодавством прямо не передбачено можливості накладення грошового стягнення на цього учасника або його представника за неприбуття без поважних причин на виклик. Та все ж на третю особу, щодо майна якої вирішується питання про арешт та її представника може бути накладено грошове стягнення згідно загальної статті 144 КПК України, а також притягнуто до адміністративної відповідальності за злісне ухилення від явки (ст. 185⁴ КУпАП). Відсутність зазначення третьої особи, щодо майна якої вирішується про арешт та її представника у статті про накладення грошового стягнення за неприбуття без поважних за викликом, можна пояснити тим, що присутність третьої особи або її представника під час розгляду питання про арешт її майна, перш за все, в інтересах цієї особи, та її відсутність під час розгляду питання про арешт не перешкоджає його вирішенню.

Разом з тим, грошове стягнення за неприбуття потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження за викликом, згідно положень КПК України, є заходом забезпечення кримінального провадження (п. 2 ч. 2 ст. 131 КПК України). Однак, незважаючи на віднесення законодавцем грошового стягнення, передбаченого ст. 139 КПК України, до заходів забезпечення кримінального провадження, воно за своєю сутністю є відповідальністю за невиконання процесуального обов'язку щодо явки на виклик, оскільки за конструкцією стаття 139 КПК України є нормою-санкцією превентивного характеру, метою якої є не лише відповідальність за порушення процесуального обов'язку учасника кримінального провадження, а в першу чергу, забезпечення дієвості провадження. Проте, доцільність передбачення у КПК України

грошового стягнення за порушення процесуальних обов'язків є спірною, оскільки, по-перше, порушення кримінально-процесуальних обов'язків охоплюється складом адміністративного правопорушення, передбаченого за неповагу до суду (ст. 185³ КУпАП), по-друге, грошове стягнення є видом відповідальності, а встановлення санкцій за порушення процесуальних обов'язків у процесуальному законі виходить за межі предмету процесуального законодавства України. Окрім того, накладення грошового стягнення за правопорушення у процесуальному законі створює новий вид юридичної відповідальності – процесуальної, який невідомий юридичній науці.

За злісне ухилення від явки (ч. 3 ст. 139 КПК України) за викликом до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду передбачається також адміністративна відповідальність (ст. 185⁴ КУпАП), що полягає у накладенні штрафу від трьох до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Ще одним із обов'язків представника юридичної особи учасника кримінального провадження є обов'язок додержуватися порядку в судовому засіданні і беззаперечно підкорятися відповідним розпорядженням головуєчого у судовому засіданні (ч. 2 ст. 329 КПК України). У випадку недотримання порядку у судовому засіданні, такі дії розцінюються як неповага до суду, за що передбачено адміністративну відповідальність (ст. 185³ КУпАП). Так, у разі невиконання розпорядження головуєчого іншими особами, присутніми у судовому засіданні, головуєчий робить їм попередження про відповідальність за неповагу до суду. При повторному порушенні порядку у залі судового засідання їх за ухвалою суду може бути видалено із зали судового засідання та притягнуто до відповідальності, встановленої законом (ч. 3 ст. 330 КПК України).

Прояв неповаги до суду чи судді з боку осіб, які є учасниками процесу або присутні в судовому засіданні, має наслідком відповідальність, установлену законом (ст. 50 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Неповага до суду виражається у злісному ухиленні від явки в суд або в невідкоренні зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуєчого чи в

порушенні порядку під час судового засідання, а так само вчинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил [82]. Питання про притягнення особи до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення порушення, для чого в судовому засіданні оголошується перерва (ч. 4 ст. 330 КПК України). За неповагу до суду передбачається накладення штрафу від п'ятдесяти до ста п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

До того ж, на представника юридичної особи учасника кримінального провадження покладається обов'язок не перешкоджати встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення (п. 2 ч. 2 ст. 57, п. 2 ч. 7 ст. 64¹, п. 2 ч. 7 ст. 64² КПК України) та залежно від наслідків дій або бездіяльності спрямованих на перешкоджання встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення, передбачено адміністративну або кримінальну відповідальність.

Одним із видів перешкоджання встановленню обставин вчинення кримінального правопорушення є перешкоджання явці інших учасників кримінального провадження, за що передбачено адміністративну відповідальність у вигляді штрафу (ст. 185⁵ КУпАП). Статтею 386 КК України передбачено кримінальну відповідальність за створення перешкод у встановленні обставин вчинення кримінального правопорушення шляхом перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта до суду, органів досудового розслідування, тимчасових слідчих та спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку, а також до давання завідомо неправдивих показань чи висновку шляхом погрози вбивством, насильством, знищенням майна цих осіб чи їх близьких родичів або розголошення відомостей, що їх ганьблять, або підкуп свідка, потерпілого чи експерта з тією самою метою, а також погроза вчинити зазначені дії з помсти за раніше дані показання чи висновок.

Наступним обов'язком представника юридичної особи учасника кримінального провадження, за невиконання якого передбачено відповідальність, є заборона розголошувати без дозволу прокурора, суду відомості, які стали їм відомі у зв'язку з участю у кримінальному провадженні та які становлять охоронювану законом таємницю (п. 2 ч. 2 ст. 57, п. 2 ч. 7 ст. 64¹, п. 2 ч. 7 ст. 64² КПК України). За порушення цього обов'язку аналогічно передбачено адміністративну та кримінальну відповідальність. Одним із видів такої інформації, яка стала відома представнику юридичної особи у зв'язку із його участю у кримінальному провадженні та яка становить охоронювану законом таємницю, є інформація про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист. За розголошення таких відомостей передбачено накладення штрафу (ст. 185¹¹ КУпАП). Якщо внаслідок розголошення таких відомостей завдано шкоду здоров'ю особи, взятої під захист або спричинено смерть особи, взятої під захист, або інші тяжкі наслідки, то представник притягується до кримінальної відповідальності (ст. 381 КК України).

Іншим видом інформації про кримінальне провадження, яку заборонено розголошувати без дозволу прокурора, слідчого є дані оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування. Так, за розголошення без письмового дозволу прокурора, слідчого або особи, яка проводила оперативно-розшукову діяльність, даних оперативно-розшукової діяльності або досудового розслідування, представника юридичної особи учасника кримінального провадження, попередженого в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані, може бути притягнуто до кримінальної відповідальності (ст. 387 КК України).

У зв'язку із тим, що кримінально-процесуальним законом представника юридичної особи учасника кримінального провадження уповноважено здійснювати певні процесуальні дії (збирати та подавати докази, заявляти клопотання тощо), представник несе індивідуальну відповідальність за свої дії. Так, завідомо неправдиве показання, подання завідомо недостовірних або підроблених доказів (ст. 384 КК України), втручання в будь-якій формі в

діяльність судді з метою перешкодити виконанню ним службових обов'язків аби добитися винесення неправосудного рішення (ст. 376 КК України) карається кримінальним законом. Необхідно також згадати про відповідальність представника за підробку та використання завідомо підроблених документів у кримінальному провадженні (ст. 358 КК України розділ XV злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів). Внаслідок внесення змін до КК України у 2017 році, залежно від того чи були підроблені документи доказами у кримінальному провадженні, такі дії будуть кваліфікуватися за спеціальною статтею 384 КК України за введення в оману суду або іншого уповноваженого органу (наприклад, органу досудового розслідування, прокуратури), оскільки така підробка документів шкодить саме правосуддю (розділ XVIII злочини проти правосуддя).

За завідомо неправдиве повідомлення суду, прокурору, слідчому або органу досудового розслідування про вчинення злочину представник юридичної особи заявника також притягується до кримінальної відповідальності (ст. 383 КК України). Інші кримінально-карані дії представника юридичної особи у кримінальному провадженні пов'язані із здійсненням представництва та досягненням його завдань (погроза або насильство щодо судді, умисне знищення або пошкодження майна судді, посягання на життя судді у зв'язку з його діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя) також тягнуть за собою кримінальну відповідальність (ст. ст. 377-379 КК України).

Новелою Кримінального кодексу України є введення у 2017 році кримінальної відповідності за представництво в суді без повноважень. До криміналізації представництва без повноважень, до таких випадків застосовувалися наслідки передбачені цивільним законодавством (ст. ст. 92, 241 ЦК України), а для особи, яка здійснювала представницькі дії без повноважень не було передбачено жодної відповідальності. Так, статтею 400¹ КК України передбачено, що представництвом в суді без повноважень є

завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу в суді, а так само умисне невнесення адвокатом до ордеру відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги. У пояснювальній записці до Проекту Закону «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» необхідність криміналізації представництва без повноважень обґрунтовувалась низьким рівнем правової культури учасників процесу, зловживанням процесуальними правами та невиконанням процесуальних обов'язків, поєднаними з неефективними заходами відповідальності за порушення правил судового процесу, а тому кримінальна відповідальність за цей вид діяння «покликана запобігти незаконному представництву в суді іншої особи» [153].

Однак, доцільність введення кримінальної відповідальності за представництво без повноважень викликає сумніви. По-перше, суспільна небезпека таких дій невисока, по-друге, розміщення цієї статті у розділі «Злочини проти правосуддя» спірне, оскільки представництво в суді без повноважень не завжди може завдати шкоду правосуддю, а скоріше інтересам особи, яку представляють, по-третє ставити питання про юридичну, а тим більше, кримінальну відповідальність за представництво в суді без повноважень можна лише в тому випадку, коли особа прагне завдати або завдає шкоду правам і законним інтересам тієї особи, яку вона представляє (за умов, що її дії не містять ознак інших складів злочинів, передбачених КК України) [152]. Аналогічну думку, висловив Верховний Суд, зазначивши, що представництво без повноважень «не становить істотної суспільної небезпеки та не є настільки поширеним, щоб установлювати за їх вчинення кримінальну відповідальність, окрім того, за такі дії можна передбачити дисциплінарну та/або адміністративну відповідальність; лише в разі неефективності останніх можна порушувати питання щодо їх криміналізації» [151].

Та все ж, незважаючи на усі зауваження, представництво без повноважень криміналізовано та стаття 400¹ КК України набула чинності 15 грудня 2017 року. Кримінальна відповідальність за представництво без повноважень стосується лише здійснення представництва у суді, а тому здійснення представницьких дій без повноважень під час досудового розслідування не є кримінально-караним. До того ж, стаття 400¹ КК України поширюється як на представників фізичних осіб, так й юридичних. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого статтею 400¹ КК України, складається з двох елементів: завідомо неправдиве повідомлення суду про повноваження представляти іншу особу у суді та умисне невнесення адвокатом до ордера відомостей щодо обмежень повноважень, встановлених договором про надання правничої допомоги. Суб'єктом останнього елементу злочину може бути лише адвокат.

Наявність відповідальності за представництво без повноважень у КК України вимагає від посадових осіб (слідчого, прокурора, слідчого судді, суду) більш ретельно перевіряти не лише факт наявності відповідних повноважень у представника, але й їх обсяг, наприклад на здійснення представництва у суді. В умовах виключного представництва у суді інших осіб адвокатами, необхідним є наявність чинного статусу адвоката у представника та наявність відомостей про нього у Єдиному реєстрі адвокатів.

Законодавець не лише передбачає кримінальну відповідальність за суспільно-небезпечні дії представника, але захищає його у зв'язку із представницькою діяльністю у кримінальному провадженні. Так, кримінальний закон містить спеціальні статті, які передбачають кримінальне покарання за втручання в діяльність представника особи, погрозу або насильство щодо представника особи, умисне знищення або пошкодження майна представника особи, посягання на життя представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. ст. 397-400 КК України).

Ще одним видом відповідальності, яка може застосуватися до представників за неналежне виконання представницьких дій є дисциплінарна.

Цей вид відповідальності може застосуватися як поряд із адміністративною або кримінальною відповідальністю, так і самостійно. Особливості притягнення до дисциплінарної відповідальності залежать від правового статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні – адвокат, працівник, керівник, прокурор.

Для працівника представника юридичної особи виконання ним повноважень представництва свого роботодавця (юридичної особи) є трудовими обов'язками. Трудове законодавство покладає на всіх працівників обов'язок працювати чесно і сумлінно, своєчасно і точно виконувати розпорядження власника або уповноваженого ним органу, додержувати трудової і технологічної дисципліни (ст. 131 КЗпП України). Тому неналежне виконання працівником своїх обов'язків щодо представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні може мати своїм наслідком накладення дисциплінарного стягнення. Відповідно до трудового законодавства України існує два види стягнення за порушення трудової дисципліни – догана та звільнення (ст. 147 КЗпП України). Дисциплінарне стягнення уповноважений застосовувати орган юридичної особи, який приймав рішення про прийняття на роботу (обрання, затвердження і призначення на посаду) даного працівника (ст. 147¹ КЗпП України). Це ж правило застосовується й до керівника юридичної особи. Таким чином, у випадку неналежного здійснення працівником або керівником юридичної особи повноважень з представництва свого роботодавця у кримінальному провадженні, його може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності згідно КЗпП України.

У зв'язку із особливим правовим статусом адвоката, порядок та підстави притягнення його до дисциплінарної відповідальності регулюється Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Так, підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку. Як визначає О. О. Бусуріна, дисциплінарним проступком адвоката є «діяння (дія чи бездіяльність), що вчинене умисне або через грубу необережність при здійсненні професійної діяльності, що

виражається у порушенні вимог чинного законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність та (або) Кодексу професійної етики адвоката, порочить честь і гідність адвоката, применшує авторитет адвокатури та завдає шкоди довірителю або адвокатській палаті» [19, с. 11].

Згідно чинного законодавства дисциплінарним проступком адвоката є 1) порушення вимог несумісності; 2) порушення присяги адвоката України; 3) порушення правил адвокатської етики; 4) розголошення адвокатської таємниці або вчинення дій, що призвели до її розголошення; 5) невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків; 6) невиконання рішень органів адвокатського самоврядування; 7) порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом (ст. 34 Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Слід зазначити, що дисциплінарним проступком адвоката є доволі широкий та чітко не визначений перелік порушень, який дозволяє вільно тлумачити правозастосовуючим органам ці норми та може викликати зловживання та додаткові важелі впливу на представника-адвоката. Окрім того, законом не зазначено про обов'язковість настання негативних наслідків (завдання шкоди) для інтересів довірителя чи навіть про суб'єктивну сторону проступку, що дозволяє кваліфікаційно-дисциплінарній комісії адвокатури на власний розсуд вирішувати питання про склад дисциплінарного проступку, вид та міру покарання за його вчинення.

Позитивним моментом є зазначення у законодавстві України норми про те, що не є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності винесення судом або іншим органом рішення не на користь його клієнта, скасування або зміна судового рішення або рішення іншого органу, винесеного у справі, в якій адвокат здійснював захист, представництво або надавав інші види правової допомоги, якщо при цьому не було вчинено дисциплінарного проступку (ч. 3 ст. 34 Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). До того ж, не допускається зловживання правом на звернення до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, у тому числі

ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката без достатніх підстав, і використання зазначеного права як засобу тиску на адвоката у зв'язку із здійсненням ним адвокатської діяльності (ч. 2 ст. 36 Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Щодо дисциплінарних стягнень, що можуть бути накладені на адвоката, то законодавець виділяє їх три види: 1) попередження; 2) зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; 3) для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав – виключення з Єдиного реєстру адвокатів України [148].

Аналогічно особливому статусу адвокату, прокурор також може притягуватися до дисциплінарної відповідальності згідно спеціального правового регулювання – Закону України «Про прокуратуру». Підставами для притягнення прокурора як представника юридичної особи до дисциплінарної відповідальності є: 1) невиконання чи неналежне виконання службових обов'язків; 2) розголошення таємниці, що охороняється законом, яка стала відомою прокуророві під час виконання повноважень; 3) вчинення дій, що порочать звання прокурора і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності органів прокуратури; 4) систематичне (два і більше разів протягом одного року) або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики; 5) порушення правил внутрішнього службового розпорядку; 6) втручання чи будь-який інший вплив прокурора у випадках чи порядку, не передбачених законодавством, у службову діяльність іншого прокурора, службових, посадових осіб чи суддів, у тому числі шляхом публічних висловлювань стосовно їх рішень, дій чи бездіяльності, за відсутності при цьому ознак адміністративного чи кримінального правопорушення (ст. 43 Закону України «Про прокуратуру»).

Види дисциплінарних стягнень, які застосовуються до прокурорів подібні до зазначених у трудовому законодавстві, ними є: 1) догана; 2) заборона на

строк до одного року на переведення до органу прокуратури вищого рівня чи на призначення на вищу посаду в органі прокуратури, в якому прокурор обіймає посаду (крім Генерального прокурора); 3) звільнення з посади в органах прокуратури [164].

Необхідно зазначити, що на відміну від інших процесуальних кодексів (ст. 262 ЦПК України, ст. 246 ГПК України, ст. 249 КАС України) у КПК України не передбачено право суду винести окрему ухвалу щодо притягнення учасників процесу за порушення ними своїх процесуальних обов'язків або зловживання ними своїми процесуальними правами та надіслання такої ухвали суду до органів, до повноважень яких належить притягнення таких осіб до дисциплінарної відповідальності. У кримінальному провадженні законодавець передбачає лише право суду порушити питання про дисциплінарну відповідальність прокурора або адвоката, які не прибули у судове засідання без поважних причин, перед органами, що згідно із законом уповноважені притягати їх до дисциплінарної відповідальності (ст. 324 КПК України). Однак, ця стаття стосується обмеженого кола осіб у кримінальному провадженні (захисника та прокурора) та єдиного процесуального обов'язку – прибути за викликом у судове засідання. Окрім того, у кримінальному провадженні незрозумілим є те, як саме суд повинен порушити питання про дисциплінарну відповідальність прокурора або адвоката та якими процесуальними інструментами наділений суд для реалізації цього права. Отож, з метою належного виконання представниками своїх процесуальних обов'язків та утримання їх від зловживання процесуальними правами, а також сприяючи узгодженню процесуального законодавства вбачається за необхідне надати суду право винести окрему ухвалу щодо учасників кримінального провадження, якою повідомити відповідні органи, які здійснюють дисциплінарне провадження, для вирішення питання про притягнення їх до дисциплінарної відповідальності. Існування такої норми у кримінально-процесуальному законодавстві, в першу чергу, повинно стосуватися всіх представників, а не лише захисників (адвокатів) у кримінальному провадженні.

Разом з тим, довіритель (юридична особа) в силу дії принципу свободи договору (п. 3 ч. 1 ст. 3 ЦК України) може передбачити у договорі про надання правової допомоги матеріальну відповідальність за неналежне виконання або не виконання представником своїх обов'язків, в тому числі процесуальних. Найпоширенішим видом матеріальної відповідності є штраф та відшкодування збитків. Так, ч. 4 ст. 250 ЦК України встановлено, що представник відповідає перед особою, яка видала довіреність, за завдані їй збитки у разі недодержання ним вимог щодо повідомлення довірителя про відмову від вчинення дій, які були визначені довіреністю, а також відмови від вчинення дій, які були визначені довіреністю, якщо ці дії були невідкладними або такими, що спрямовані на запобігання завданню збитків особі, яку він представляє, чи іншим особам. Таким чином, законодавство охороняє інтереси особи, яку представляють від дій представника, які можуть завдати їй збитків, шляхом покладення відповідальності за це на представника.

Висновки до розділу 2

1. Встановлено, що представниками юридичної особи у кримінальному провадженні можуть бути адвокат, керівник юридичної особи, інша уповноважена законом або установчими документами особа та працівник юридичної особи. Окрім того, за певних особливих обставин (ліквідації юридичної особи, відновлення платоспроможності або визнання її банкрутом) представником юридичної особи виступає ліквідатор та арбітражний керуючий. У виняткових випадках, встановлених КПК України та Законом України «Про прокуратуру», представником юридичної особи у кримінальному провадженні може бути прокурор.

2. Сформульовано поняття «представник юридичної особи у кримінальному провадженні» як дієздатна фізична особа, яка є самостійним учасником кримінального провадження, а також прокурор у визначених законом випадках, що здійснює захист прав та законних інтересів юридичної

особи, щодо якої здійснюється провадження, та юридичної особи, яка бере участь у кримінальному провадженні в процесуальному статусі заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт на підставах визначених кримінально-процесуальним законодавством на всіх стадіях кримінального провадження.

3. Доведено, що процесуальні функції представників юридичної особи залежать від кримінально-процесуального статусу юридичної особи. Визначено, що процесуальними функціями представника юридичної особи потерпілої та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження є відповідно функції обвинувачення та захисту. Факультативні процесуальні функції запропоновано для представника юридичної особи цивільного позивача та цивільного відповідача, якими є підтримання цивільного позову і відшкодування шкоди та заперечення цивільного позову відповідно.

4. Виділено загальні та спеціальні передумови представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні. Загальними передумовами, що притаманні всім видам представництва у кримінальному провадженні є: наявність відкритого кримінального провадження; наявність в особи, яку представляють статусу суб'єкта кримінально-процесуального права та наділення її відповідними процесуальними правами; законність передачі процесуальних прав та обов'язків представнику; волевиявлення; відповідність особи представника вимогам, передбаченим законом; наявність норм законодавства (матеріального та процесуального), що передбачають право на представництво.

Спеціальними передумовами виникнення представництва, які притаманні саме представництву юридичних осіб у кримінальному провадженні та залежать від процесуального статусу, в якому юридичні особи беруть участь у кримінальному провадженні, є: правосуб'єктність юридичної особи; факт завдання шкоди юридичній особі або положень законодавства, відповідно до

яких юридична особа відповідальна за відшкодування завданої кримінальним правопорушення шкоди; наявність відкритого провадження щодо юридичної особи поряд із кримінальним провадженням щодо фізичної особи.

5. Встановлено, що на відміну від передумов, підстави виникнення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні є однаковими для всіх юридичних осіб учасників кримінального провадження та відрізняються лише залежно від особи представника (керівник, працівник, адвокат). Відповідно до положень КПК України підставами представництва юридичних осіб є: свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю та ордер або договір – для адвоката; копія установчих документів юридичної особи – для керівника юридичної особи, іншої уповноваженої особи; довіреність – для працівника юридичної особи.

Також визначено підстави для здійснення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні прокурором: наявність порушення або загрози порушення інтересів держави та не здійснення або неналежним чином здійснення представництва інтересів держави органом державної влади, органом місцевого самоврядування чи іншим суб'єктом владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження або відсутність такого органу.

6. Визначено відмінність між підставами припинення представництва та втрати особою статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні. На відміну від втрати представництва, представництво припиняється не для конкретної особи представника, а взагалі для юридичної особи у цьому кримінальному провадженні. Так, підставами для припинення представництва юридичної особи у кримінальному провадженні є закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи, припинення юридичної особи учасника кримінального провадження або юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, а також втрата юридичною особою процесуального статусу учасника кримінального провадження.

Підстави втрати особою статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні розподілено на загальні (мають своїм наслідком втрату статусу представника для всіх видів представників) та спеціальні (характерні лише для конкретного представника – адвоката, працівника або керівника юридичної особи тощо). Загальними підставами для втрати особою статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні є: смерть представника або оголошення його померлим; визнання представника недієздатним або безвісно відсутнім, обмеження його цивільної дієздатності; наявність обставин, які унеможливають участь представника юридичної особи у кримінальному провадженні, передбачених ст. 78 КПК України (підстави для відводу); закінчення строку виконання повноважень представництва (закінчення строку довіреності, договору про надання правової допомоги тощо); відмова представника від здійснення представництва (ст. 250 ЦК України).

Спеціальними підставами для втрати представником статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні, які залежить від правового статусу представника є: зупинення або припинення права на зайняття адвокатською діяльністю; розірвання юридичною особою або адвокатом договору про надання правової допомоги адвокатом; звільнення представника, який перебував з юридичною особою у трудових відносинах; скасування (відкликання) довіреності юридичною особою, яка її видала; відсутність статусу адвоката у судовому провадженні та у судовому провадженні з перегляду судових рішень; винесення господарським судом ухвали про звільнення (усунення, припинення повноважень) арбітражного керуючого; винесення господарським судом ухвали про закриття провадження у справі про банкрутство; звільнення з посади прокурора; відсторонення від виконання службових повноважень; заміна прокурора у кримінальному провадженні (ст. 37 КПК України).

7. Встановлено, що обсяг повноважень представника юридичної особи у кримінальному провадженні безпосередньо залежить від кримінально-

процесуального статусу юридичної особи та правового статусу представника (адвокат, прокурор, керівник, працівник). Більше того, обсяг повноважень представника може бути обмежений юридичною особою у правовстановлюючих документах. За різними критеріями проведено класифікацію повноважень представника юридичної особи у кримінальному провадженні: обмежені та необмежені; основні та додаткові; повноваження потерпілого, цивільного позивача тощо.

8. Обґрунтовано, що межі повноважень представника юридичної особи у кримінальному провадженні встановлюються волевиявленням юридичної особи, яке відображається у довіреності, установчих документах тощо та кримінально-процесуальним законом.

9. Встановлено, що представник юридичної особи у кримінальному провадженні несе персональну відповідальність перед законом за вчинені ним дії або бездіяльність під час здійснення ним представництва. Представник юридичної особи у кримінальному провадженні може бути притягнутий до адміністративної, кримінальної та дисциплінарної відповідальності за неналежне виконання повноважень представництва або здійснення представницьких дій із порушенням норм законодавства або взагалі без повноважень. Разом з тим, в силу дії конституційного принципу «дозволено все, що не заборонено законом», юридична особа може передбачити договірну (матеріальну) відповідальність представника за неналежне виконання ним своїх обов'язків або за завдані ним збитки у зв'язку із здійсненням такого представництва.

РОЗДІЛ 3.

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРЕДСТАВНИЦТВА ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

3.1. Світовий досвід представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні

У більшості розвинутих країн юридичні особи є учасниками кримінального провадження. Це пов'язано, насамперед з тим, що юридичні особи є активними учасниками господарського обігу та економіки держави в цілому, а тому зачасту кримінальні правопорушення завдають шкоди саме інтересам юридичних осіб. Окрім того, в багатьох державах юридичні особи виступають не лише у кримінально-процесуальному статусі потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача, але є суб'єктами вчинення кримінальних правопорушень та несуть кримінальну відповідальність.

В силу своєї фізичної та юридичної природи, юридичні особи беруть участь у кримінальному провадженні через свої органи та/або представників. Кримінально-процесуальне законодавство кожної держави має свої особливості щодо особи представника юридичної особи, його повноважень, підстав участі та допуску до провадження тощо.

Вітчизняні кримінально-процесуальні норми, які регулюють представництво юридичних осіб, подібні до положень кримінально-процесуальних кодексів держав колишнього СРСР, оскільки ґрунтуються на колись єдиному кримінально-процесуальному законодавстві. Однак, із розпадом СРСР вже у незалежних державах з часом були прийняті нові кримінально-процесуальні кодекси.

Так, згідно положень ч. 1 ст. 42, ч. 1 ст. 44 і ч. 1 ст. 54 КПК РФ, який був прийнятий 2001 року, юридичні особи беруть участь у кримінальному

провадженні у процесуальному статусі потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, а також заставодавця (ст. 106 КПК РФ).

Відповідно до ч. 1 ст. 45 КПК РФ представниками потерпілого, цивільного позивача і приватного обвинувача можуть бути адвокати, а представниками цивільного позивача, який є юридичною особою, також інші особи, правомочні відповідно до Цивільного кодексу Російської Федерації представляти його інтереси. Аналогічно, відповідно до ч. 1 ст. 55 КПК РФ представниками цивільного відповідача можуть бути адвокати, а представниками цивільного відповідача, який є юридичною особою, також інші особи, правомочні відповідно до Цивільного кодексу Російської Федерації представляти його інтереси. Подібно до вітчизняного законодавства, вимоги до особи представника юридичної особи, його дієздатності у РФ регулюються цивільним та цивільно-процесуальним законодавством.

Представником юридичної особи у кримінальному провадженні РФ може бути широке коло осіб від адвокатів до будь-яких осіб, що відповідають встановленим цивільним законом вимогам до представників. Так, окрім адвоката та керівника юридичної особи, представником може бути особа, визнана, відповідно федеральним законом, іншим нормативно-правовим актом або установчими документами органом юридичної особи, а також особа, уповноважена юридичною особою представляти її інтереси в кримінальному провадженні на підставі довіреності, яка видається в порядку, встановленому цивільним законодавством РФ. Як відмічає С. С. Шишкін, від імені юридичної особи і замість неї в кримінальному провадженні може виступати фізична особа, яка є акціонером або засновником, власником майна, з письмового схвалення інших акціонерів, засновників або власників майна, якщо таких декілька [263, с. 18].

Підставами виникнення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні РФ є договір доручення (договір надання платних послуг ст. 779 ЦК РФ), трудовий договір, установчі документи юридичної особи (статут, установчий договір, положення про юридичну особу).

Представники юридичних осіб у кримінальному провадженні РФ, на відміну від України, володіють тими ж процесуальними правами, що й особа, яку вони представляють, без жодних законодавчих застережень (ч. 3 ст. 45, ч. 2 ст. 55 КПК РФ). Так, якщо у вітчизняній юридичній науці право давати показання відноситься до прав, якими не володіє представник, оскільки таке право є особистим [94, с. 194], то у російській юридичній науці – навпаки. На думку К. І. Попова, в силу специфіки процесуальної форми судочинства, де тільки фізична особа дає пояснення у справі, відповідає на питання слідчого, прокурора, судді і суду, бере участь в інших процесуальних діях, юридична особа вимушена вдатися до послуг представника або захищати свої інтереси через керівника [141, с. 10].

Слід відмітити, що особливий статус керівника юридичної особи у кримінальному провадженні, виражається в тому, що він є самостійним учасником кримінального судочинства нарівні з самою юридичною особою в силу закону (Федеральний закон РФ «Про акціонерні товариства», Федеральний закон РФ «Про товариства з обмеженою відповідальністю») та користується усіма наданими законом правами, на відміну від представників за довіреністю, повноваження яких можуть бути обмежені [141, с. 25; 263, с. 10].

Кримінальний-процесуальний кодекс Республіки Білорусь був прийнятий 1999 року. Необхідно зазначити, що КПК РБ поверхнево регулює положення про представництво у кримінальному процесі, тим самим відсилаючи до норм цивільного та цивільно-процесуального законодавства. Так, відповідно до ч. 1 ст. 51, ч. 1 ст. 52, ч. 1 ст. 54 КПК РБ юридичні особи беруть участь у кримінальному провадженні в процесуальному статусі приватного обвинувача (а саме представник юридичної особи, який подав заяву до суду в порядку, передбаченому статтею 426 КПК РБ), цивільного позивача, цивільного відповідача. На відміну від більшості держав, юридична особа в Білорусії не визнається потерпілим та має право на відшкодування завданої шкоди через процесуальний статус цивільного позивача.

Відповідно до ч. 1 ст. 58 КПК РБ представниками потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача є особи, які уповноважені зазначеними учасниками кримінального процесу представляти їх інтереси при провадженні у кримінальній справі і щодо яких орган, що веде кримінальний процес, виніс постанову (ухвалу) про визнання їх представниками.

Згідно ст. 72 ЦПК РБ представником у суді може бути дієздатна особа, яка має належним чином оформлене повноваження на ведення справ в суді, за винятком осіб, зазначених у статті 73 ЦПК РБ. Так, представниками в суді можуть бути: 1) адвокати; 2) працівники юридичних осіб – у справах цих осіб; 3) уповноважені громадських об'єднань (організацій), яким законом надано право представляти та захищати в суді права і законні інтереси членів цих громадських об'єднань (організацій) та інших осіб; 4) уповноважені організацій, яким законодавством надано право представляти та захищати в суді права і законні інтереси інших осіб; 5) законні представники; 6) близькі родичі, чоловік (дружина); 7) представники, призначені судом; 8) один з процесуальних співучасників – за дорученням цих співучасників; 9) патентний повірений. Останній вправі бути представником в суді лише у спорах, що стосуються об'єктів інтелектуальної власності та не беруть участь у кримінальному провадженні [116].

На відміну від України, білоруське законодавство при регулюванні представництва юридичних осіб у суді вживає терміни «орган юридичної особи» та «представники юридичної особи». Так, справи юридичних осіб ведуть у суді їх органи або інші представники юридичних осіб, що діють в межах прав, наданих їм законодавством та установчими документами або довіреністю. Одноособовий орган юридичної особи уособлює керівник, колегіальні ж органи управління юридичних осіб ведуть справи у суді через представників. Отож, представниками юридичної особи у кримінальному провадженні можуть бути: 1) адвокати на підставі посвідчення адвоката і довіреності, оформленої в простій письмовій формі, або ордеру (п. 1 ч. 2 ст. 72, ч. 3 ст. 75 ЦПК РБ); 2) представники на підставі належним чином оформленої

довіреності, в тому числі працівники юридичних осіб (п. 2 ч. 2 ст. 72, ч. 1 ст. 75 ЦПК РБ). Довіреності від імені юридичних осіб видаються за підписом їх керівника чи іншої особи, уповноваженої на це установчими документами юридичної особи, скріплені печаткою (ч. 2 ст. 79 ЦПК РБ); 3) представники колегіальних органів управління юридичних осіб на підставі виписки з протоколу засідання відповідного органу управління (п. 4 ч. 2 ст. 72, ч. 5 ст. 75 ЦПК РБ); 4) керівники юридичних осіб, які виступають як органи юридичних осіб на підставі документів, що засвідчують їх службове становище та установчих документів, що підтверджують їх право на вчинення процесуальних дій.

Слід відмітити, що набуттю статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні Білорусії та допуску його до провадження передусе офіційне визнання особи представником уповноваженим органом, що здійснює кримінальне провадження, шляхом винесення про це окремої постанови. Разом з тим, представництво у кримінальному процесі може бути припинене вмотивованою постановою (ухвалою) уповноваженого органу, що здійснює кримінальне провадження, у разі якщо після визнання особи представником потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача буде встановлено відсутність підстав для його перебування в статусі представника [218]. Крім того, участь представника у кримінальному провадженні припиняється також і у випадках, якщо його повноваження припинені відповідно потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем або якщо представник, крім випадків, коли представником є призначений уповноваженим органом адвокат, відмовився від подальшої участі у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 58 КПК РБ). При цьому, КПК РБ чітко встановлює право цивільного позивача та цивільного відповідача мати декілька представників у кримінальному провадженні (ч. 3 ст. 58 КПК РБ).

У випадку порушення кримінальної справи у порядку здійснення приватного обвинувачення, заява про вчинення злочину щодо юридичної особи подається до районного (міського) суду представником юридичної особи (ч. 1

ст. 426 КПК РБ). Законодавець вживає термін «представник юридичної особи», оскільки згідно чинного білоруського законодавства, юридична особа не набуває статусу потерпілого. З моменту прийняття судом заяви представник юридичної особи, який подав заяву, визнається приватним обвинувачем (ч. 3 ст. 426 КПК РБ). Визнання потерпілим юридичної особи білоруським кримінально-процесуальним законом не передбачено, оскільки «юридична особа, якій злочином або суспільно небезпечним діянням заподіяно шкоду, реалізує свої права шляхом пред'явлення цивільного позову» [120].

Щодо обсягу повноважень представника юридичної особи у кримінальному провадженні, то він володіє правами особи, яку представляє, крім прав, невід'ємних від її особистості (ч. 1 ст. 59 КПК РБ). Окрім того, повноваження представника юридичної особи за довіреністю або керівника юридичної особи можуть бути обмежені відповідно довіреністю або компетенцією керівника. Так, здійснення представником юридичної особи прав, передбачених ч. 2 ст. 59 КПК РБ, а саме право примиритися з обвинуваченим у справах приватного обвинувачення та право відмовитися від пред'явленого його довірительцем цивільного позову або визнати цивільний позов, повинно бути обумовлено у виданій довіреності або охоплюватися компетенцією керівника юридичної особи.

Подібно до українського законодавства, прокурор також у окремих випадках може виступати представником юридичної особи цивільного позивача у кримінальному провадженні. Так, ч. 6 ст. 149 КПК РБ встановлює, що у випадках, коли цього вимагає захист прав громадян, юридичних осіб, державних або громадських інтересів, цивільний позов у кримінальному процесі має право пред'явити прокурор.

Згідно кримінально-процесуального законодавства Азербайджанської Республіки юридичні особи беруть участь у кримінальному провадженні у процесуальному статусі заявника (ст. 46 КПК АР) потерпілого (ст. 87 КПК АР), цивільного позивача (ст. 89 КПК АР), цивільного відповідача (ст. 93 КПК АР), заставодавця (ст. 164 КПК АР) та органу поруки (ст. 167 КПК АР). Статтею 102

КПК АР встановлено перелік осіб, які можуть бути представниками у кримінальному провадженні Азербайджану, в тому числі юридичних осіб: 1) адвокати; 2) керівник юридичної особи; 3) інші особи на підставі нотаріально посвідченої довіреності. Слід відмітити, що КПК АР встановлює, що у кримінально-процесуальному статусі представника юридичної особи для участі в кримінальному процесі може бути допущений керівник відповідної юридичної особи, який має процесуальний статус цивільного позивача та цивільного відповідача, без зазначення такого права у юридичної особи в статусі потерпілого (ч. 2 ст. 102 КПК АР).

Кримінально-процесуальним законом Азербайджану представника не встановлено вимоги до особи, що змушує звертатися до цивільного та цивільно-процесуального законодавства. Так, відповідно до ст. 70 ЦПК АР представником у суді може бути будь-яка дієздатна особа, яка має належним чином оформлене повноваження для ведення справи в суді. Для визначення кола осіб, які можуть бути представниками юридичних осіб, азербайджанське законодавство вживає терміни «орган юридичної особи», що діє в межах повноважень наданих законом, нормативно-правовими актами або установчими документами юридичної особи та «уповноважені представники» (ч. 2 ст. 69 ЦПК АР).

Слід наголосити, що повноваження представників юридичних осіб (адвокатів та інших уповноважених осіб) у кримінальному провадженні, на відміну від цивільного процесу (ч. 4 ст. 74 ЦПК АР), підтверджуються саме нотаріальною довіреністю (ч. 2 ст. 102 КПК АР). Повноваження ж керівника юридичної особи підтверджуються його посвідченням, що підтверджує його службове становище (ч. 2 ст. 102 КПК АР), а за необхідності установчими документами – статутом, договором (ч. 3 ст. 69 ЦПК АР).

Здійсненню представництва представником юридичної особи у кримінальному провадженні також передують його допуск до провадження шляхом винесення відповідної постанови уповноваженим органом, що здійснює провадження. За відсутності підстав для здійснення представництва,

цей уповноважений орган має право припинити повноваження представника (ч. 3 ст. 102 КПК АР).

Представник юридичної особи володіє всіма кримінально-процесуальними правами та обов'язками юридичної особи, яку представляє, окрім тих, що є невід'ємними від особистості [217]. Окрім загальних кримінально-процесуальних прав, представник юридичної особи законодавчо наділений правом за згодою юридичної особи, яку представляє, залучити до провадження іншого представника і довірити здійснення провадження іншій особі (п. 14 ч. 6 ст. 102 КПК АР). Цікаво, що вітчизняні вчені [94, с. 149; 96, с. 182] відносять це право до особистих процесуальних прав особи, якими представник не наділений. Хоча, на практиці таке право реалізується через процедуру передоручення, про що зазначається у виданій органом юридичної особи довіреності.

Разом з тим, представник юридичної особи законодавчо наділений певними «негласними» для українського законодавства правами, а саме: 1) виконувати вказівки особи, яку представляє (п. 1 ч. 9 ст. 102 КПК АР); 2) подати документи, що засвідчують повноваження представника, органу, який здійснює кримінальне провадження (п. 2 ч. 9 ст. 102 КПК АР); 3) з'явитися за викликом органу, що здійснює кримінальне провадження, для захисту законних інтересів особи, яку представляє (п. 3 ч. 9 ст. 102 КПК АР). До того ж, для здійснення деяких процесуальних прав (відмовитися від приватного обвинувачення, примиритися з підозрюваним або обвинуваченим, відмовитися від цивільного позову, визнати цивільний позов, отримати майно, передане постановою суду особі, яку представляє) необхідне пряме зазначення вище перелічених прав у довіреності представника або у повноваженнях керівника юридичної особи (ч. 8 ст. 102 КПК АР).

Азербайджанське кримінально-процесуальне законодавство прямо передбачає право учасників кримінального провадження мати декілька представників. Однак, це право може бути обмежене (до одного представника)

органом, що здійснює кримінальне провадження або судом (ч. 4 ст. 102 КПК АР).

Слід також наголосити, що зачасту азербайджанський кримінально-процесуальний закон під діями юридичної особи розуміє дії її представника (ст. 181 КПК АР) або безпосередньо її посадової особи (ст. ст. 46, 205 КПК АР), вживаючи словосполучення «посадова особа» поряд з юридичною особою у дужках.

Аналіз кримінально-процесуальних норм, що регулюють представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні у пострадянських державах свідчить, що Україна ґрунтовніше регулює саму участь юридичних осіб у кримінальному провадженні та відповідно їх представництво та тримає першість у правовому регулюванні представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні серед держав колишнього СРСР. Аргументами на підтвердження цього твердження є: по-перше, юридичні особи та відповідно їх представники беруть участь у кримінальному провадженні України у ширшому колі процесуальних статусів, по-друге, саме у кримінально-процесуальному законі міститься більшість норм, що регулюють представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні без відсилання до інших нормативно-правових актів (норми щодо підстав представництва, особи представника тощо).

У кримінальному провадженні Китайської Народної Республіки, юридичні особи активно беруть участь у кримінально-процесуальному статусі підозрюваного та обвинуваченого, заявника, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача. Відповідно до ст. 30 КК КНР (параграф 4 «Корпоративні злочини») компанії, підприємства, організації, установи та колективи, які здійснюють небезпечну для суспільства діяльність, виходячи з положень, встановлених цим Кодексом для злочинів, вчинених організаціями або установами, повинні нести кримінальну відповідальність. Керівники та інші відповідальні особи (працівники) юридичних осіб несуть кримінальну

відповідальність на загальних засадах. До юридичних осіб застосовується кримінальне покарання у вигляді штрафу.

Згідно п. п. 1, 2 ч. 1 ст. 32, ст. 41 КПК КНР представниками юридичних осіб у кримінальному провадженні можуть бути адвокати та законні представники. Слід відмітити, що цивільне, цивільно-процесуальне та відповідно кримінально-процесуальне законодавство вживає термін «законні представники» (*legally-designated representatives* або *legal representatives*) до представників юридичних осіб. До всіх інших представників у кримінальному провадженні КНР застосовується термін *agent ad litem* – процесуальні представники.

У китайському законодавстві активно застосовується аналогія закону [185, с. 278], а тому у кримінальному процесі КНР активно застосовуються норми цивільного процесу, що стосуються цивільного позову в рамках кримінального провадження. Аналогічно з кримінальним процесом, юридичні особи ведуть справи у цивільному процесі КНР через законних представників (ст. 49 ЦПК КНР). Згідно ст. 38 ЦК КНР відповідальна особа, яка здійснює на підставі законодавства або статуту юридичної особи службові повноваження по представництву, є законним представником юридичної особи. Окрім того, п. 3 ч. 1 ст. 82 КПК КНР містить роз'яснення поняття «законні представники», до яких поряд із батьками, опікунами, законодавець відносить представників юридичних осіб. Необхідно зауважити, що представники юридичних осіб у різних кримінально-процесуальних статусах є лише учасниками кримінального провадження, а не його сторонами (п. п. 2, 4 ч. 1 ст. 82 КПК КНР).

Не можуть бути представниками особи, які відбувають покарання або які відповідно до закону піддані позбавленню або обмеженню свободи (ч. 2 ст. 32 КПК КНР). Однак, на відміну від українського законодавства, до представників у кримінальному провадженні не застосовуються відводи.

Представник юридичної особи у кримінальному провадженні наділений широкими повноваженнями: збирати та подавати докази, подавати клопотання, заяви, скарги, цивільний позов, ознайомитися з матеріалами кримінального

провадження, давати пояснення, брати участь у слідчих діях, дослідженні доказів, судових дебатах, висловлювати свою думку щодо судового розгляду тощо. Проте, особливістю кримінального провадження КНР є те, що порядок ознайомлення представників з матеріалами провадження та їх обсяг встановлюється не законом, а визначається Верховним Народним Судом (ст. 36 КПК КНР, ст. 61 ЦПК КНР).

Законодавство КНР передбачає також відповідальність представника за неналежне виконання своїх обов'язків, а саме на нього покладається цивільно-правова відповідальність. Так, згідно ч. 2 ст. 66 ЦК КНР представник несе цивільну відповідальність, якщо він не виконав службовий обов'язок і завдав шкоди особі, яку представляє. За фальсифікацію доказів або участь у змові в наданні показань, погрози, залякування свідків з метою зміни ними своїх свідчень або надання неправдивих показань, а також за здійснення інших дій, що перешкоджають процесуальній діяльності судових органів, представники притягуються до юридичної відповідальності (ст. 38 КПК КНР).

Окрім того, цивільний позов потерпілого у кримінальному провадженні КНР називається як «додатковий». Такий додатковий цивільний позов подається у випадку завдання діями обвинуваченого потерпілому матеріальної шкоди, не включаючи моральну шкоду, незалежно від того фізичній чи юридичній особі було завдано таку шкоду (ст. 77 КПК КНР). У випадку заподіяння шкоди державним юридичним особам або колективу, додатковий цивільний позов може пред'явити народна прокуратура. Додатковий цивільний позов, на відміну від українського цивільного позову у кримінальному провадженні, повинен обов'язково розглядатися одночасно із кримінальною справою. Лише з метою запобігання надмірного затягування судового розгляду по кримінальній справі, додатковий цивільний позов може бути розглянуто в тому ж суді після розгляду кримінальної справи.

У кримінальному провадженні Японії юридичні особи також мають широкий перелік кримінально-процесуальних статусів, яких можуть набути. Так, юридичні особи Японії беруть участь у кримінальному провадженні в

статусі підозрюваного або обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача.

Стаття 27 КПК Японії встановлює, що юридична особа бере участь у кримінальному провадженні через представників, які здійснюють представництво відповідно до її процесуального статусу. Кримінально-процесуальне законодавство Японії дозволяє мати юридичній особі декілька представників. Представниками юридичної особи у кримінальному провадженні можуть бути законні (статутні) представники (КПК Японії щодо законних представників вживає термін «*legal representatives*», представників юридичних осіб – «*statutory representatives*» статутні представники) та адвокат.

Відповідно до ст. 53 ЦК Японії директор(и) представляє юридичну особу щодо будь-якої її діяльності за умови, що директор(и) не може порушувати належних положень статутних документів, а у випадках об'єднаної асоціації повинен дотримуватися відповідної резолюції загальних зборів. КПК Японії не встановлює підстави діяльності представників юридичних осіб у кримінальному провадженні та відсилає до ЦПК Японії. Згідно ст. 23 ЦПК Японії повноваження представників повинні бути виражені у письмовій формі, а у випадку якщо документ, що підтверджує повноваження є приватним, то необхідним є його нотаріальне посвідчення. Такими приватними письмовими документами є статут, резолюція загальних зборів юридичної особи, довіреність на здійснення представництва адвокатом.

У кримінальному провадженні Японії адвоката призначає законний представник юридичної особи (ч. 2 ст. 30 КПК Японії), а у випадку відсутності представника юридичної особи обвинуваченої, суд на вимогу прокурора призначає спеціального представника «*special representative*» (ст. 29 КПК Японії).

Окрім того, у разі здійснення представництва юридичної особи адвокатом, статутні представники юридичної особи можуть стати уповноваженими помічниками «*authorized assistant*» (ст. 42 КПК Японії), які допомагають адвокату у здійсненні процесуальних дій (збиранні доказів,

наданні пояснень тощо), та навіть вправі здійснювати процесуальні дії самостійно, якщо це не суперечить намірам адвоката та інтересам юридичної особи, яку представляють. Для набуття статусу уповноваженого помічника, особа повинна надати спеціальне сповіщення (*notification*).

Слід відмітити, що інститут уповноважених помічників притаманний лише японському кримінальному законодавству, хоча за своєю суттю він є паралельним представництвом. Порівнюючи норми КПК Японії та КПК України, необхідно зазначити, що фактично керівники юридичних осіб, що діють на підставі статуту (статутні представники згідно законодавства Японії) вправі здійснювати представництво поряд із адвокатом як і в Японії, проте без набуття особливого статусу «уповноваженого помічника», оскільки по-перше, участь у кримінальному провадженні представника юридичної особи не звужує процесуальних прав юридичної особи та маючи представника, юридична особа зберігає всі надані їй законом процесуальні права, по-друге, керівник юридичної особи може в будь-який момент відмовитися від представника і залучити до участі в кримінальному провадженні іншого представника, по-третє, згідно цивільного законодавства керівник юридичної особи уособлює саму юридичну особу.

Франція відноситься до держав, де діє абсолютна монополія адвокатури на здійснення представництва у суді. Однак, для юридичних осіб, як і для недієздатних фізичних осіб, передбачений виняток через законне представництво. У Франції склався багаторічний досвід притягнення юридичних осіб до кримінальної відповідальності, а тому, на відміну від України, провадженню щодо юридичних осіб у кримінально-процесуальному законі передбачено цілий розділ (Розділ XVIII КПК Франції). Проте, інституту представництва у кримінальному провадженні Франції присвячено не так багато. Це пояснюється тим, що представництво у суді, як правило, здійснюється адвокатами, тому й регулюється спеціальним законом про адвокатуру.

Щодо особливостей здійснення представництва юридичних осіб у Франції, слід вказати, що законодавство Франції чітко встановлює мету здійснення представництва у кримінальному провадженні – допомога учаснику провадження, якщо інше не передбачено або не погоджено сторонами [287].

Кримінальне провадження у Франції порушується проти юридичної особи, яка бере участь через свого законного представника під час обвинувачення (ст. 706⁴³ КПК Франції). Останній представляє юридичну особу на всіх стадіях провадження. Проте, якщо обвинувачення пред'явлено проти законного представника за ті самі дії або пов'язані правопорушення, представник може звернутися до голови окружного суду з метою призначення судового посередника для представництва юридичної особи [287].

Відповідно до ст. 706⁴³ КПК Франції юридична особа також може бути представлена будь-якою особою на підставі довіреності відповідно до закону чи її статуту. Однак, на практиці представництво юридичних осіб зводиться до представництва або адвокатами, або законними представниками (керівниками юридичних осіб, що діють на підставі закону або статуту), оскільки особи без статусу адвоката, окрім законних представників, не допускаються до провадження. Достатнім для допуску адвоката до здійснення представництва у кримінальному провадженні є довіреність та письмове надання судовому секретарю (клерку) відомостей про особу представника та обсяг повноважень (ст. 415 ЦПК Франції).

Кримінально-процесуальний закон прямо передбачає право представника відмовитися від представництва, за умови завчасного повідомлення. Окрім того, якщо юридична особа не призначила представника або законному представнику юридичної особи було пред'явлено обвинувачення у кримінальному правопорушенні, голова районного суду за клопотанням прокурора, слідчого судді або цивільного позивача чи цивільного відповідача призначає судового агента для представництва [287].

Юридичні особи також активно беруть участь у німецькому кримінальному провадженні. Особливістю кримінально-процесуального

представництва (*vertretung*) ФРН є те, що окрім адвокатів (*rechtsanwalt*), представником може виступати викладач юриспруденції вищого навчального закладу (*hochschullehrer*), згідно з Рамковим законом про вищі навчальні заклади, що мають кваліфікацію для заняття посади судді (ст. 137 КПК ФРН). Окрім того, у зв'язку із складністю фактичної або юридичної сторони справи або якщо вибраний особою представник не може сам здійснювати свої повноваження суд може призначити для учасника провадження іншого адвоката [307]. При цьому, представники юридичних осіб у кримінальному провадженні діють на підставі письмової довіреності, а їх кількість обмежується трьома (ст. 434 КПК ФРН).

Надання юридичних послуг, в тому числі юридичним особам, у Великобританії традиційно здійснюється солісіторами (*solicitors*) та баррістерами (*barristers*). Великобританія належить до держав з абсолютною монополією адвокатури на надання юридичних послуг. Особливістю представництва у Великобританії, в тому числі у кримінальному провадженні, є те, що вимоги та правила представництва фізичних та юридичних осіб однакові, які зводяться до представництва солісіторами та баррістерами відповідно. Кримінальні правопорушення розглядаються в окружних судах без присяжних (*District Court and Circuit Court*) та у вищих судах (*High Court and Supreme Court*) із судом присяжних.

До прийняття Закону про надання юридичних послуг у 2007 році, солісітори займалися юридичним консультуванням клієнтів та підготовкою документів для суду, а баррістери були адвокатами, які мали право представляти інтереси клієнтів у суді. З прийняттям Кодексу про суди і юридичні послуги 1990 року та Закону про юридичні послуги 2007 року право представництва в суді (*right of audience*) отримали також солісітори, натомість баррістери – право без посередництва солісіторів, приймати інструкції від клієнтів. Наразі баррістери, яких також називають адвокатами (*counsel*), представляють інтереси клієнтів у судах вищої інстанції, а солісітори в

магістратських судах та судах графств, а також готують документи і збирають докази.

Аби стати солісітором необхідно пройти стажування не менше двох років та скласти іспити, встановлені юридичним товариством (*Law Society*). Для набуття статусу баррістера необхідно скласти іспити, бути внесеним до списку адвокатів («*called to the Bar*») та пройти один рік стажування у старшого адвоката («*devilling*»). Баррістери носять, на відміну від солісіторів, спеціальний одяг для судового засідання – білі комірці, чорну мантию та перуку. До прийняття Закону про надання правових послуг 2015 року баррістери могли бути лише самозайнятими особами, проте наразі баррістерам, як і солісітерам, дозволено створювати товариства та об'єднання.

Баррістери, які здійснюють представництво у суді поділяються на молодших та старших адвокатів (*junior and senior counsel*). Різниця між ними полягає у наявності досвіду. Так, старшим адвокатом може бути баррістер, який має понад 15 років практики. Старші адвокати зазвичай не розробляють судові документи та більше часу приділяють саме представництву у суді, а не консультуванню клієнтів.

До обов'язків баррістерів входить: складати юридичні висновки, юридичні документи (*writs or pleadings*), здійснювати представництво у суді, вести переговори від імені клієнта щодо кримінальної справи із суддею та іншими учасниками процесу. Натомість до основних обов'язків солісіторів входить: консультування клієнта щодо кримінальної справи, підготовка судових документів, представництво у окружних судах.

Ще однією державою із яскраво вираженою монополією на надання юридичних послуг, в тому числі на представництво у кримінальних справах, яка існує вже понад століття, є Сполучені Штати Америки. Юридичну діяльність з надання правової допомоги та представництва учасників кримінального провадження у США може здійснювати лише адвокат. Монополія адвокатів у США розповсюджується на всі види юридичної діяльності та на представництво у судах, незалежно від особи та судового

процесу. У зв'язку з особливістю законодавства США, яке складається з федерального законодавства та законодавства штатів, певні відмінності залежать від штату. Загалом, адвокатом (представником у кримінальному провадженні) у США може стати особа, яка здобула вищу юридичну освіту у навчальному закладі, акредитованому Асоціацією американських юристів, склала адвокатський іспит, і якщо цього вимагає законодавство штату, адвокат повинен постійно підвищувати свою кваліфікацію.

Більше того, здійснення юридичної діяльності без ліцензії (*Unauthorized (Unlicensed) Practice Of Law*) передбачає кримінальну відповідальність. Залежно від штату покарання може включати позбавлення волі до 5 років, штраф, умовний термін покарання або відшкодування шкоди [322]. Слід відмітити, що із введенням монополії на представництво іншої особи у суді в Україні, подібна норма про кримінальну відповідальність за представництво у суді без повноважень з'явилася й у вітчизняному законі про кримінальну відповідальність.

Представниками юридичних осіб у кримінальному провадженні Данії, Угорщини, Чехії, Швейцарії, Канади (окрім провінції Квебек), Австралії, Нової Зеландії та у всіх державах Латинської Америки, окрім Ямайки [146, с. 782], також можуть бути лише адвокати.

Міжнародна тенденція щодо впровадження монополії адвокатури досягла й України. Хоча, на відміну від абсолютної монополії адвокатури Великобританії та США, в Україні поступово вводиться лише виключне представництво адвокатами інтересів інших осіб у суді.

У сусідній Російській Федерації також проводиться реформа адвокатури, відповідно до якої з 01 січня 2023 року заплановане запровадження монополії адвокатури на представництво іншої особи у суді. Так, ще 15 квітня 2014 року Урядом РФ було затверджено федеральну програму «Юстиція».

Однак, порівнюючи із аналогічними змінами в Україні, виключне представництво адвокатами інтересів інших осіб у Російській Федерації буде стосуватися лише надання платної правової допомоги з питань представництва

у суді. Безоплатно представництво інтересів інших осіб у суді може надавати будь-яка особа, навіть без вищої юридичної освіти. Тим самим, Російська Федерація створює свою модель «часткової монополії адвокатури», що можна пояснити економічним становищем громадян, які за абсолютної монополії адвокатури будуть обмежені у доступі до правосуддя. Проте, тим самим не виконується основне завдання введення монополії адвокатури – підвищення якості надання правової допомоги та загалом здійснення правосуддя. Подібні проблеми притаманні й Україні, де більшість громадян недостатньо матеріально забезпечені для користування послугами адвоката.

Слід відмітити, що введенню в дію реформи адвокатури у Російській Федерації передують громадське обговорення, проведення форумів, лекцій з приводу доцільності введення виключного судового представництва адвокатами. Окрім того, передбачено три етапи проведення реформи, відповідно до яких буде вирішено питання щодо оподаткування адвокатів, трудових відносин адвокатів, організаційних форм діяльності адвокатів та передбачено спрощену процедуру отримання адвокатського посвідчення для працівників юридичних фірм.

Щодо представництва юридичних осіб у суді, то для них нічого не змінюється. Юридичних осіб навіть за дії монополії адвокатури у російських судах можуть представляти штатні юристи (*in-house lawyer*), керівники юридичних осіб. Реформа також не стосується державних та місцевих органів влади, представництво яких здійснюють державні та муніципальні службовці [117]. Таким чином, реформа правосуддя у Російській Федерації відбувається відповідно до місцевих реалій та потреб із урахуванням громадської думки.

Отож, аналіз правового регулювання здійснення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні іноземних держав дає змогу зробити висновок, що цей інститут достатньо детально регулюється вітчизняним законодавством саме у рамках кримінального провадження, без відсилання до інших нормативно-правових актів. Дотримуючись світової тенденції щодо монополії адвокатури, Україна також провела реформу

правосуддя. Однак, впровадження виключного представництва адвокатами інших осіб у суді в Україні, в тому числі, що стосується юридичних осіб, потребує відповідності сучасним українським реаліям та потребам суспільства, а не сліпого застосування закордонного досвіду.

3.2. Проблемні питання здійснення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні України

Проведений аналіз правового регулювання представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні, передумов та підстав представництва, особи представника, його повноважень, правовідносин, що виникають у зв'язку із здійсненням представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні дає змогу виділити ряд законодавчих недоліків та неточностей, які призводять або можуть призвести до зловживань у кримінальному провадженні та, загалом, не сприяють виконанню завдань кримінального провадження, передбачених ст. 2 КПК України.

Одним із недоліків українського кримінально-процесуального законодавства є невизначеність кількості допустимих представників у кримінальному провадженні. На відміну від захисника щодо якого, п. 3 ч. 46 КПК України встановлено обмеження одночасної участі у судовому провадженні – не більше п'яти захисників одного обвинуваченого, питання кількості представників взагалі не врегульовано.

Якщо здійснювати тлумачення норм КПК України текстуально, то законодавець завжди вживає термін «представник» в однині, тим самим, допускаючи до участі у провадженні лише одного представника юридичної особи. Слід відмітити, що положеннями КПК України передбачається «право мати представника» (п. 8 ч. 1 ст. 56 КПК України), а не представників. Однак, якщо брати до уваги конституційний принцип «дозволено все, що не заборонено законом», за відсутності будь-яких законодавчих обмежень, кількість представників юридичної особи у кримінальному провадженні не

обмежена. При цьому, положення про обмеження у судовому провадженні, передбачене ст. 46 КПК України, не може бути застосовано щодо представників юридичних осіб, оскільки воно стосується лише представників обвинуваченого – захисників. Наразі, у зв'язку із неврегульованістю цього питання виходить, що юридична особа учасник кримінального провадження має право на необмежену кількість представників у кримінальному провадженні та відсутні будь-які обмеження щодо одночасної участі таких представників у судовому провадженні. Однак, законодавчо складається ситуація, за якої обвинувачений та його право на представника підпадає під дискримінацію по відношенню до інших учасників кримінального провадження.

Обмеження щодо одночасної участі представників у судовому провадженні пов'язані, по-перше, з організаційними можливостями суду та, по-друге, велика кількість представників може призвести до необґрунтованого затягування процесу та зловживання процесуальними правами. У кримінально-процесуальних законах інших держав [217; 288; 301; 307] також міститься обмеження щодо кількості представників, проте вони стосуються усіх учасників кримінального провадження, не дискримінуючи інших. Очевидно, що у КПК України потрібно внести зміни, обмеживши одночасну участь представників учасників кримінального провадження у судовому провадженні до п'яти осіб. Окрім того, така норма жодним чином не обмежує право юридичної особи мати представника у кримінальному провадженні.

Питання щодо кількості допустимих представників у кримінальному провадженні безпосередньо пов'язано із можливістю паралельної (одночасної) участі керівника юридичної особи та представника-адвоката юридичної особи. В юридичній науці поширеною думкою є твердження про те, що «представник юридичної особи може діяти в кримінальному провадженні як поряд із юридичною особою, так й замінюючи її» [94, с. 149; 96, с. 182]. З точки зору, кримінально-процесуального законодавства керівник юридичної особи є представником юридичної особи, а з точки зору цивільного законодавства він

уособлює саму юридичну особу. Відповідно до ч. 3 ст. 58 ЦПК України, ч. 3 ст. 56 ГПК України, ч. 3 ст. 55 КАС України «юридична особа незалежно від порядку її створення бере участь у справі через свого керівника, члена виконавчого органу, іншу особу, уповноважену діяти від її імені відповідно до закону, статуту, положення, трудового договору (контракту) (самопредставництво юридичної особи), або через представника» [38; 79; 252]. Тим самим, у цивільному, господарському та адміністративному судочинстві керівник та працівник визначається як уособлення юридичної особи.

Невизначеність правового статусу керівника та працівника юридичної особи у кримінальному провадженні та неузгодженість їх статусу в порівнянні з іншими процесами (цивільним, господарським, адміністративним), не сприяє уніфікації законодавства та однаковому баченні представництва юридичних осіб. Особливо гостро виникає потреба в узгодженості процесуального законодавства в умовах введення виключного представництва інших осіб у суді адвокатами, оскільки представництво керівниками юридичних осіб або іншими уповноваженими особами згідно закону або установчих документів не відноситься до конституційних винятків з правила монополії адвокатури. Доцільно привести норми КПК України, що стосуються представництва юридичних осіб у відповідність із нормами інших процесуальних кодексів (ЦПК України, ГПК України, КАС України), та внести зміни до ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України, додавши після зазначення представництва юридичної особи через керівника, іншу особу, уповноважену законом або установчими документами, працівника юридичної особи словосполучення «(самопредставництво юридичної особи)».

Разом з тим, провадження щодо юридичної особи здійснюється поряд із кримінальним провадженням, у якому особі, яка діяла від імені цієї юридичної особи та/або в її інтересах (ч. 8 ст. 214 КПК України). Зачасту такими особами є керівники юридичних осіб, інші уповноважені законом або установчими документами особи, які можуть бути представниками юридичних осіб у кримінальному провадженні (засновники, акціонери тощо). Очевидно, що такі

особи не повинні бути допущеними до представництва у кримінальному провадженні, однак законодавством не встановлено підстав для їх недопуску. Так, О. В. Панченко також звертає увагу на те, що чинними положеннями ст. 78 КПК України така проблема не може бути вирішеною, а тому найдієвішим способом її усунення є внесення відповідних змін до ст. 78 КПК України [128, с. 104-105]. У зв'язку з цим, необхідно доповнити ч. 2 ст. 78 КПК України (підстави для відводу захисника, представника) пунктом 4, де передбачити ще одну підставу для не допуску особи до представництва юридичної особи у кримінальному провадженні: *«якщо вона є керівником юридичної особи або іншою уповноваженою законом, установчими документами або рішенням суду особою, якій вручено повідомлення про підозру у вчиненні від імені та в інтересах такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, 160, 209, 260, 262, 306, частинами першою і другою статті 368³, частинами першою і другою статті 368⁴, статтями 369, 369², 436, 437, 438, 442, 444, 447 Кримінального кодексу України, або від імені такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 258-258⁵ Кримінального кодексу України»*.

Представником юридичної особи у кримінальному провадженні за певних особливих обставин може бути ліквідатор або арбітражний керуючий. В умовах коли прийнято рішення про ліквідацію юридичної особи та обов'язки щодо проведення ліквідаційної процедури здійснює призначений учасниками або акціонерами юридичної особи ліквідатор та керівник відповідно припинив свої повноваження, тоді представником юридичної особи за таких умов стає ліквідатор. Такий представник здійснює свої обов'язки на підставі акту юридичної особи та закону, що відображається у п. 2 ч. 3 ст. 58, п. 2 ч. 2 ст. 63, п. 2 ч. 2 ст. 64¹, п. 2 ч. 5 ст. 64² КПК України формулюванням «інша уповноважена законом або установчими документами особа».

Однак, в умовах здійснення провадження про визнання юридичної особи банкрутом та припинення виконання керівником своїх повноважень, суд може покласти їх виконання на арбітражного керуючого – розпорядника майна,

керуючого санацією та ліквідатора (ст. 28, п. 2 ст. 40, п. 1 ст. 44, ч. 8 п. 1 ст. 59 Кодексу України з процедур банкрутства). Арбітражний керуючий здійснює представництво юридичної особи на підставі рішення суду, а саме ухвали господарського суду, проте такої підстави для здійснення представництва у кримінальному провадженні не передбачено. Відсутність цієї підстави у КПК України може призвести до недопуску такого представника до провадження.

Незважаючи на те, що положення про здійснення повноважень керівника юридичної особи, в тому числі повноважень з представництва, під час здійснення процедури відновлення платоспроможності юридичної особи або визнання її банкрутом передбачені Кодексом України з процедур банкрутства № 2597-VIII від 18.10.2018 р., однієї такої згадки у законі не достатньо для початку здійснення арбітражним керуючим повноважень керівника юридичної особи, оскільки підставою здійснення таких обов'язків є рішення господарського суду. У зв'язку з цим, доцільно доповнити підстави здійснення повноважень представника юридичної особи – за рішенням суду. Тому необхідно внести зміни до ч. 3 ст. 58, ч. 2 ст. 63, ч. 2 ст. 64¹, ч. 5 ст. 64² КПК України, додавши пункт 4: *«4) рішенням суду – якщо представником юридичної особи є арбітражний керуючий»*.

Кримінально-процесуальний закон передбачає випадки обов'язкової участі захисника (ст. 52 КПК України), проте подібні положення відсутні по відношенню до представників. Хоча, за свою фізичною природою юридична особа здійснює захист своїх інтересів лише через представників та не може сама відстоювати свої права та інтереси. На практиці доволі часто трапляються ситуації, коли щодо керівника юридичної особи здійснюється кримінальне провадження або він переховується від слідчих органів та його місце знаходження невідомо. Добросовісні органи управління юридичної особи можуть призначити іншу особу, тимчасово виконуючу обов'язки керівника, в тому числі щодо представництва. Однак, часто за подібних ситуацій представник юридичної особи у кримінальному провадженні відсутній. Тому, з метою забезпечення змагальності сторін та сприяння виконанню завдань

кримінального провадження та за відсутності альтернативи самопредставництву юридичних осіб доцільно передбачити випадки обов'язкової участі представника юридичної особи у кримінальному провадженні та механізм забезпечення юридичної особи представником у випадку його відсутності або відводу, подібний до залучення захисника слідчим або прокурором (ст. 49 КПК України).

Обов'язковою участь представника юридичної особи у кримінальному провадженні слід передбачити у наступних випадках:

1) щодо керівника юридичної особи або іншої особи уповноваженої законом, установчими документами або рішенням суду здійснюється кримінальне провадження;

2) місцезнаходження керівника або іншої особи уповноваженої законом, установчими документами або рішенням суду невідоме;

3) юридична особа перебуває у процедурі ліквідації, реорганізації, відновлення платоспроможності або визнання банкрутом;

4) юридичній особі завдана шкода у особливо великих (значних) розмірах або юридична особа відповідальна за її відшкодування.

Ці випадки пов'язані, перш за все, із забезпеченням захисту інтересів та прав юридичної особи та сприяють здійсненню повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Слід відмітити, що обов'язкова участь стосується не лише юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, як пропонує С. Є. Абламський та О. О. Юхно [2, с. 82], а й юридичної особи потерпілої, цивільного позивача, цивільного відповідача та третьої особи, щодо майно якої вирішується питання про арешт.

Для забезпечення дієвості норм про обов'язкову участь представника юридичної особи необхідний механізм залучення представника слідчим, слідчим суддею чи судом для здійснення представництва за призначенням. Така норма повинна бути подібною до механізму залучення захисника, передбаченого ст. 49 КПК України. Так, слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь представника юридичної особи у

кримінальному провадженні у випадку його обов'язкової участі, якщо юридична особа учасник кримінального провадження не призначила представника. Слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя та суд постановляє ухвалу, якою доручає відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення представництва за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні. Постанова (ухвала) про доручення призначити адвоката негайно направляється відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, і є обов'язковою для негайного виконання. Невиконання, неналежне або несвоєчасне виконання постанови (ухвали) про доручення призначити адвоката тягнуть відповідальність, встановлену законом [93]. Разом з тим, дія Закону України «Про безоплатну правову допомогу» поширюється лише на фізичних осіб, тому вбачається необхідним розширення сфери дії закону й на юридичних осіб.

Відповідні зміни пов'язані із обов'язковою участю представника юридичної особи повинні бути внесені до статті про наслідки неприбуття у ст. 326 КПК України (наслідки неприбуття цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження), додавши пункт 4: *«Якщо в судове засідання не прибув за повідомленням представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження або цивільного позивача, цивільного відповідача, де участь представника юридичної особи є обов'язковою, суд відкладає судовий розгляд, визначає дату, час та місце проведення нового засідання і вживає заходів до прибуття їх до суду. Одночасно, якщо причина неприбуття є неповажною, суд порушує питання про відповідальність представника юридичної особи, який не прибув, перед органами, що згідно із законом уповноважені притягати їх до дисциплінарної відповідальності шляхом винесення окремої ухвали».*

Представник юридичної особи у кримінальному провадженні фактично володіє всіма правами, якими КПК України наділяє юридичну особу залежно від її кримінально-процесуального статусу у провадженні. Таким чином, фактично якщо інше не зазначено у довіреності, установчих документах, договорах про правову допомогу, представник не обмежений у здійсненні своїх обов'язків. Натомість закордонний досвід [216; 217; 218; 293; 298] свідчить, що певними правами, які безпосередньо стосуються інтересів юридичної особи, представник може здійснювати лише у випадку прямого передбачення про це у правоустановлюючих документах, на підставі яких здійснюється представництво. До цих прав відноситься право відмовитися від цивільного позову, визнати цивільний позов, укласти мирову угоду, примиритися з обвинуваченим та укласти угоду про примирення.

Відмінність вітчизняної конструкції законодавчих норм щодо перевірки повноважень полягає в тому, що українські суди, на відміну від закордонних, перевіряють наявність обмежень на виконання таких дій, а не саму наявність таких прав. Так, в силу положень ч. 2 ст. 206, ч. 3 ст. 207 ЦПК України та ст. 474 КПК України суд зобов'язаний роз'яснити сторонам наслідки укладення угод, відмови або визнання позову, переконатися, що укладення мирової угоди та угоди про примирення не суперечить закону та інтересам сторін угоди та чи не обмежені представники вчиняти відповідні дії. Щодо самого обмеження у правах представника, то тут виникає питання, що саме вважатиметься обмеженням прав представника – відсутність прямого зазначення у тексті довіреності таких прав чи пряме застереження про заборону представнику вчиняти такі дії? Виходить, що розуміння обмеженості обсягу прав представника залежить від розсуду суду. А тому, доцільним є доповнення КПК України нормою, відповідно до якої *«представник потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача, юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження у випадках, коли це спеціально обумовлено у виданих йому документах, що є підставою для здійснення представництва або обумовлено його компетенцією у разі здійснення представництва керівником юридичної*

особи або іншою уповноваженою законом, установчими документами або рішенням суду особою, має право:

1) примиритися у справах приватного обвинувачення з обвинуваченим та укласти угоду про примирення;

2) відмовитися від пред'явленого його довірителем цивільного позову або визнати цивільний позов, укласти мирову угоду».

Повноваження представників юридичних осіб у кримінальному провадженні підтверджуються копією установчих документів юридичної особи, довіреністю виданою працівнику юридичної особи, свідоцтвом про право на зайняття адвокатською діяльністю та ордером або договором із адвокатом. Однак, КПК України не містить жодних вимог щодо довіреності або необхідності засвідчення копії установчих документів. Відсутність таких положень у КПК України може призвести до зловживань зі сторони слідчих органів, прокурора, суду, встановленням додаткових вимог та умов для підтвердження повноважень представника та до необґрунтованих недопусків представників до участі у провадженні.

Натомість подібні аспекти врегульовані цивільно-процесуальним (ст. 62 ЦПК України), господарсько-процесуальним (ст. 60 ГПК України) законодавством та Кодексом адміністративного судочинства (ст. 59 КАС України). Подібного правового регулювання вони потребують також у рамках кримінального провадження. Отож, доцільно передбачити вимоги до довіреності виданої уповноваженою особою юридичної особи, доповнивши статті 58, 63, 64¹ та 64² КПК України додатковим пунктом, що: *«довіреність від імені юридичної особи видається за підписом (електронним цифровим підписом) посадової особи, уповноваженої на це законом, установчими документами»*. Слід відмітити, що згідно останніх законодавчих змін печатка на документах юридичної особи не вимагається.

Щодо копій установчих документів або інших документів, що підтверджують повноваження керівника або іншої уповноваженої особи, то їх відповідність також потребує правового регулювання у КПК України. Так,

аналогічно статті 58, 63, 64¹ та 64² КПК України слід доповнити пунктом, що *«відповідність копій установчих документів або інших документів, що підтверджує повноваження представника, оригіналу засвідчується за підписом (електронним цифровим підписом) посадової особи юридичної особи, уповноваженої на це законом або може бути засвідчена підписом слідчого, прокурора, слідчого судді або судді»*. Разом з тим, доповнення КПК України вищезазначеними положеннями, сприятиме узгодженості вітчизняного процесуального законодавства.

Потребує удосконалення також правовий статус заявника у кримінальному провадженні. Відомо, що заявником може бути й юридична особа, яка відповідно наділяється певним обсягом процесуальних прав у зв'язку із набуттям статусу заявника. Однак, за відсутності у заявника права на представника, юридична особа заявник позбавлена можливості реалізовувати надані кримінально-процесуальним законом права, оскільки юридична особа бере участь у провадженні лише через представника. Ця правова колізія потребує вирішення шляхом внесення відповідних змін до КПК України. Так, права заявника (ч. 2 ст. 60 КПК України) слід доповнити пунктом: *«мати представника»*. Окрім того, необхідно передбачити додаткову статтю 60¹, якою врегулювати правовий статус представника заявника, подібно до представників потерпілого, цивільного позивача тощо та викласти у наступній редакції:

«1. Представником заявника у кримінальному провадженні може бути: особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник чи інша особа, уповноважена законом, установчими документами або рішенням суду, працівник юридичної особи за довіреністю – у випадку, якщо заявником є юридична особа.

2. Повноваження представника заявника на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

1) документами, передбаченими статтею 50 цього Кодексу, якщо представником заявника є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні;

2) копією установчих документів юридичної особи – якщо представником заявника є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;

3) довіреністю – якщо представником заявника є працівник юридичної особи, яка є заявником;

4) рішенням суду – якщо представником заявника є арбітражний керуючий.

3. Представник користується процесуальними правами заявника інтереси якого він представляє».

Слід також приділити увагу проблемам відповідальності представників юридичних осіб у кримінальному провадженні, та представників загалом. Особливістю кримінально-процесуального законодавства у сфері відповідальності представників за невиконання процесуальних обов'язків є передбачення в рамках КПК України самостійного виду відповідальності, який не притаманний процесуальному законодавству, а саме накладення грошового стягнення (глава 12 КПК України). Незважаючи на те, що законодавець позиціонує накладення грошового стягнення як заходу забезпечення кримінального провадження, все ж за своїм змістом це є видом відповідальності. Аргументом на користь накладення грошового стягнення як виду відповідальності, є конструкція статей КПК України, де передбачена гіпотеза (диспозиція) та санкція. Окрім того, склад правопорушення (невиконання процесуальних обов'язків) охоплюється ст. 185³ КУпАП (прояв неповаги до суду або Конституційного Суду України) та ст. 185⁴ КУпАП (злісне ухилення свідка, потерпілого, експерта, перекладача від явки до органів досудового розслідування чи прокурора). Виходить, що суд (слідчий суддя та суддя) може накласти грошове стягнення згідно КПК України та накласти штраф згідно КУпАП, що суперечить конституційному принципу заборони притягнення двічі до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення (ст. 61 Конституції України). Таким чином, доцільно виключити положення про накладення грошового стягнення із КПК України.

Ще одним недоліком КПК України є відсутність у суду механізму порушення питання про відповідальність прокурора або адвоката, які не прибули у судові засідання за викликом, перед органами, що згідно із законом уповноважені притягати їх до дисциплінарної відповідальності (ст. 324 КПК України). Окрім того, із введенням виключного представництва інтересів іншої особи у суді адвокатами, така норма повинна бути передбачена не лише для захисника та прокурора, але й для представників інших учасників кримінального провадження.

Суд наділений правом порушувати питання про дисциплінарну відповідальність адвоката та прокурора перед органами уповноваженими на такі дії, проте сам механізм реалізації судом такого права, на відміну від інших процесуальних кодексів України, у КПК України відсутній. Таким чином, з метою узгодження процесуального законодавства та підвищення ефективності діяльності адвокатури і якості надання юридичних послуг необхідним вбачається доповнення положень КПК України додатковою статтею 375¹ (окрема ухвала суду):

«1. Суд може постановити окрему ухвалу у випадку зловживання процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків (неприбуття за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді або суду без поважних причин), неналежного виконання професійних обов'язків або іншого порушення законодавства захисником, представником учасника кримінального провадження або прокурором.

2. В окремій ухвалі суд має зазначити закон чи інший нормативно-правовий акт (у тому числі його статтю, пункт тощо), вимоги якого порушено, і в чому саме полягає порушення.

3. Окрема ухвала надсилається відповідним юридичним та фізичним особам, державним та іншим органам, посадовим особам, які за своїми повноваженнями повинні усунути виявлені судом недоліки чи порушення чи запобігти їх повторенню. Окрема ухвала щодо прокурора або адвоката

надсилається органу, до повноважень якого належить притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора або адвоката відповідно.

4. З метою забезпечення виконання вказівок, що містяться в окремій ухвалі, суд встановлює у ній строк для надання відповіді залежно від змісту вказівок та терміну, необхідного для їх виконання.

5. Окрему ухвалу може бути постановлено судом першої інстанції, судами апеляційної чи касаційної інстанції.

6. Окрема ухвала може бути оскаржена особами, яких вона стосується. Окрема ухвала Верховного Суду оскарженню не підлягає».

Особливої уваги потребує реформа правосуддя щодо введення виключного представництва інтересів іншої особи у суді адвокатами. Хоча представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні вона стосується лише в частині представництва у судовому провадженні, все ж потребує розгляду та аналізу. Слід відмітити, що монополія адвокатури на представництво у суді була введена поспішно без врахування всіх тонкощів і особливостей правової системи України, економічного становища та думки громадськості.

Так, у пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» зазначається, виключне представництво у суді вводиться з метою «істотного підвищення якості представництва особи в суді та якості надання юридичних послуг» [157]. Однак, в частині, що стосується представництва юридичних осіб, то якість їх представництва навряд чи вийде на новий рівень, оскільки навіть до реформи юридичних осіб у суді, в тому числі у кримінальному провадженні, представляли працівники юридичних служб – юрисконсульти. За бажанням самої юридичної особи представництво могли здійснювати й адвокати. Юрисконсульти юридичних осіб (як приватних фірм, так і державних органів та органів місцевого самоврядування) мають вищу юридичну освіту та більш обізнані із нюансами роботи свого роботодавця – юридичної особи. Законом було передбачено ряд винятків, до яких виключне представництво адвокатами

у суді не застосовується (у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначимих спорах, а також щодо представництва малолітніх чи неповнолітніх, недієздатних осіб), однак жодних виключень для юридичних осіб не було передбачено. Пізніше законодавець, здійснив застереження щодо випадків самопредставництва юридичних осіб (через керівника, працівника юридичної особи) у господарському, цивільному та адміністративному судочинстві, проте не у кримінальному.

Викликає сумніви й незалежність адвокатів, які одночасно є штатними юристами. Так, ст. 6 Правил адвокатської етики передбачає принцип незалежності адвоката у здійсненні адвокатської діяльності, який зокрема полягає у свободі від будь-якого тиску і втручання в його діяльність. Натомість штатний юрист, згідно норм КЗпП України, зобов'язаний виконувати накази свого керівника. Подібні проблеми виникають при дотриманні й інших адвокатських принципів працівником юридичної особи з адвокатським посвідченням (конфіденційності, уникнення конфлікту інтересів).

Не вирішеним також є питання оподаткування доходів штатного юриста – адвоката, який працює за трудовим договором та здійснює самостійну професійну діяльність (заробітна плата та гонорар). З однієї сторони, відповідно, до п. 14.1.226 ч. 1 ст. 14 Податкового Кодексу України адвокати є самозайнятими особами, які є самостійними платниками податку, а з другої сторони, вони працівники за трудовим договором, за яких юридична особа – податковий агент сплачує податок на доходи фізичних осіб та єдиний соціальний внесок.

Очевидно, що конституційна реформа щодо введення виключного представництва адвокатом інтересів іншої особи у суді була проведена поспіхом, без належного суспільного обговорення та не врахувала практичних нюансів, які мають значення саме для представництва юридичних осіб у суді. Разом з тим, 72 % опитаних нами респондентів вважають, що представництво юридичних осіб повинно бути винятком із правила монополії адвокатури.

Отож, необхідно зазначити, що незважаючи на ряд недоліків та неточностей, які притаманні правовому регулюванню представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні, цей інститут доволі детально регламентований в Україні. Останні законодавчі зміни у сфері представництва та участі юридичних осіб у кримінальному провадженні відповідають світовим тенденціям правового регулювання представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні.

Висновки до розділу 3

1. Аналіз правового регулювання представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні пострадянських країн (Російська Федерація, Республіка Білорусь, Азербайджан), країн Далекого Сходу (КНР, Японія), держав романо-германської правової системи (Франція, Німеччина, Данія, Фінляндія, Швейцарія, Чехія, Угорщина) та англосаксонської правової системи (Великобританія, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія) свідчить про різний рівень участі юридичних осіб у кримінальному провадженні, різний якісний склад представників юридичних осіб та обсяг їх повноважень та, в основному, обумовлений участю юридичної особи як підозрюваного або обвинуваченого та наявністю монополії адвокатури на здійснення представництва.

2. Порівнюючи вітчизняне кримінально-процесуальне законодавство у сфері представництва юридичних осіб із відповідним законодавством іноземних держав, слід відмітити, що Україна орієнтується на міжнародні стандарти представництва та доволі детально регламентує порядок та підстави здійснення представництва у кримінальному провадженні, хоча й наявні певні законодавчі недоліки, які потребують усунення.

3. Здійснюючи аналіз норм кримінально-процесуального права України, що регулюють представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні виявлено ряд недоліків та неточностей та з метою їх усунення запропоновано внести законодавчі зміни у КПК України, що стосуються:

- 1) визначення кількості допустимих представників при одночасній участі у судовому провадженні;
- 2) самопредставництва юридичної особи у кримінальному провадженні (ст. ст. 58, 63, 64¹, 64² КПК України);
- 3) розширення випадків для відводу та недопуску представника юридичної особи до здійснення представництва у кримінальному провадженні (ст. 78 КПК України);
- 4) обов'язкової участі представника юридичної особи у кримінальній провадженні;
- 5) здійснення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні арбітражним керуючим та ліквідатором;
- 6) вимог до оформлення та надання представником довіреності та копій установчих документів юридичної особи;
- 7) обсягу повноважень представника юридичної особи на здійснення певних дій (визнання або відмови від позову, примирення з обвинуваченим, укладення угод);
- 8) правового статусу представника юридичної особи заявника (ст. 60 КПК України);
- 9) відповідальності представника юридичної особи у кримінальному провадженні.

Окрім того, висловлено думку щодо введення виключного представництва інтересів інших осіб у суді адвокатами та зауважено, що подібна реформа потребує удосконалення з метою приведення у відповідність потребам українського суспільства і сучасним реаліям.

ВИСНОВКИ

Сформульовано найбільш важливі теоретичні положення дисертаційного дослідження та обґрунтовано пропозиції щодо удосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства України у сфері представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні:

1. Становлення інституту кримінально-процесуального представництва юридичних осіб в Україні сягає часів Київської Русі до незалежної України. При цьому, розвиток представництва юридичних осіб безпосередньо пов'язаний із розвитком економічних відносин, типом державності в певний історичний період та роллю юридичних осіб у суспільно-економічному житті. Слід відмітити, що саме за роки незалежності України цей інститут досяг найбільш вагомих змін, завдяки законодавчому визнанню юридичних осіб потерпілими та появі нового учасника кримінального провадження – представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження.

2. Представництвом юридичних осіб у кримінальному провадженні є врегульовані нормами кримінально-процесуального законодавства правовідносини, що полягають у здійсненні представником юридичної особи від її імені та в її інтересах процесуальних дій з метою захисту її прав та законних інтересів, реалізації її процесуальних обов'язків у рамках кримінального провадження.

Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні володіє рядом характерних ознак: урегульованість відносин представництва нормами кримінально-процесуального законодавства; недопустимість одночасної участі юридичної особи та її представника у кримінальному провадженні; дії вчинені представником є його самостійними власними діями, що виражають його волю; представник визнається представником юридичної особи лише після його допуску до участі у кримінальному провадженні; представництво здійснюється як на досудовій стадії, так і у судовому провадженні; універсальність.

3. Класифікація представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні може проводитися за різними критеріями, що дозволяє глибше розкрити сутність цього інституту. Пропонується виділяти наступні види представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні:

За кримінально-процесуальним статусом юридичної особи:

1) представництво потерпілого; 2) представництво цивільного позивача; 3) представництво цивільного відповідача; 4) представництво заявника; 5) представництво юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; 6) представництво третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт. *За правовим статусом представника:* 1) керівник юридичної особи; 2) працівник юридичної особи; 3) адвокат; 4) прокурор; 5) інша особа, уповноважена на те, законом (ліквідатор або арбітражний керуючий) або установчими документами (учасник товариства, акціонер, засновник, тощо).

За підставою виникнення представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні: 1) законне (статутне); 2) договірне. *За характером обов'язку:* 1) обов'язкове; 2) необов'язкове. *За обсягом повноважень представника:* 1) обмежене; 2) необмежене. *За рівнем професійності представника:* 1) професійне; 2) непрофесійне. *За стадіями кримінального провадження:* 1) представництво юридичних осіб у досудовому розслідуванні; 2) представництво юридичних осіб у судовому провадженні; 3) представництво юридичних осіб при виконанні судових рішень. *За видом юридичної особи:* 1) представництво юридичних осіб публічного права; 2) представництво юридичних осіб приватного права. *За ознакою особистого закону (національності) юридичної особи:* 1) представництво юридичних осіб України; 2) представництво іноземних юридичних осіб.

4. Представником юридичної особи у кримінальному провадженні є дієздатна фізична особа, яка є самостійним учасником кримінального провадження, а також прокурор у визначених законом випадках, що здійснює захист прав та законних інтересів юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, та юридичної особи, яка бере участь у кримінальному

провадженні в процесуальному статусі заявника, потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та третьої особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт на підставах визначених кримінально-процесуальним законодавством на всіх стадіях кримінального провадження.

5. Загальними передумовами набуття статусу представника у кримінальному провадженні є: наявність відкритого кримінального провадження; наявність в особи, яку представляють статусу суб'єкта кримінально-процесуального права та наділення її відповідними процесуальними правами; законність передачі процесуальних прав та обов'язків представнику; волевиявлення; відповідність особи представника вимогам, передбаченим законом; наявність норм законодавства (матеріального та процесуального), що передбачають право на представництво. Окрім того, можна виділити спеціальні передумови, які стосуються саме набуття статусу представника юридичної особи: правосуб'єктність юридичної особи; факт завдання шкоди юридичній особі або положень законодавства, відповідно до яких юридична особа відповідальна за відшкодування завданої кримінальним правопорушення шкоди (стосується цивільного позивача та цивільного відповідача); наявність відкритого провадження щодо юридичної особи поряд із кримінальним провадженням щодо фізичної особи (стосується представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження).

Підставами ж набуття статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні є: свідоцтво про право на зайняття адвокатською діяльністю та ордер або договір – для адвоката; копія установчих документів юридичної особи – для керівника юридичної особи, іншої уповноваженої законом або установчими документами особи; довіреність – для працівника юридичної особи.

Слід розмежовувати підстави припинення представництва та втрати особою статусу представника юридичної особи. На відміну від втрати представництва, представництво припиняється не для конкретної особи представника, а взагалі для юридичної особи у цьому кримінальному

провадженні. Підставами припинення представництва юридичної особи у кримінальному провадженні є закриття кримінального провадження та/або провадження щодо юридичної особи, припинення юридичної особи, а також втрата юридичною особою процесуального статусу учасника кримінального провадження. До підстав втрати особою статусу представника юридичної особи у кримінальному провадженні належать: смерть представника або оголошення його померлим; визнання представника недієздатним або безвісно відсутнім, обмеження його цивільної дієздатності; наявність підстав для відводу представника; закінчення строку виконання повноважень представництва; відмова представника від здійснення представництва (ст. 250 ЦК України).

6. Представник юридичної особи у кримінальному провадженні наділяється різними повноваженнями залежно від процесуального статусу юридичної особи у кримінальному провадженні, стадії кримінального провадження, обсягу наданих довірителем прав та обов'язків. Разом з тим, обсяг та межі повноважень представника юридичної особи у кримінальному провадженні встановлюються кримінально-процесуальним законодавством, в окремих випадках цивільно-процесуальним законодавством, а також волевиявленням юридичної особи, яке відображається у довіреності, установчих документах тощо.

7. Представник юридичної особи у кримінальному провадженні несе персональну відповідальність перед законом за вчинені ним дії або бездіяльність під час здійснення ним представництва. За невиконання або неналежне виконання представником своїх прав та обов'язків у кримінальному провадженні передбачено адміністративну, кримінальну та дисциплінарну відповідальності. Новелою чинного законодавства є передбачення кримінальної відповідальності за здійснення представництва без повноважень. Окрім того, юридична особа вправі передбачити договірну (матеріальну) відповідальність представника за неналежне виконання ним своїх обов'язків або за завдані ним збитки у зв'язку із здійсненням такого представництва

8. Проаналізувавши правове регулювання представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні пострадянських країн, держав романо-германської та англосаксонської правових систем та країн Далекого Сходу можна зробити висновок, що представники юридичних осіб є рівноправними учасниками кримінального провадження у різних процесуальних статусах, здебільшого потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача. В країнах з високим рівнем розвитку економіки передбачено кримінальну відповідальність юридичних осіб, а їх представництво здійснюється виключно адвокатами. Слід відмітити, що правове регулювання представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні України відповідає міжнародним стандартам представництва та доволі детально регламентує порядок та підстави здійснення представництва у кримінальному провадженні, хоча й наявні певні законодавчі недоліки, які потребують усунення.

9. Внаслідок проведеного дисертаційного дослідження встановлений ряд недоліків вітчизняного кримінально-процесуального законодавства, що стосуються: самопредставництва юридичних осіб; необмеженої кількості представників; прав заявника; підстав здійснення представництва юридичних осіб ліквідатором або арбітражним керуючим; відсутності чітко встановлених вимог до документів, підтверджуючих повноваження представника юридичної особи; відсутності законодавчих підстав для не допуску або відводу представника юридичної особи, у випадку повідомлення його про підозру або за відсутності інформації про його місцезнаходження; обов'язкової участі представника юридичної особи; відповідальності представника за невиконання або неналежне виконання представником своїх процесуальних обов'язків; відсутності у суду механізму порушення питання про притягнення представника юридичної особи до дисциплінарної відповідальності.

З метою вдосконалення чинного кримінально-процесуального законодавства та усунення виявлених недоліків в частині представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні обґрунтовано внесення змін та доповнень до КПК України (Додаток В).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абламський С. Є. Захист прав і законних інтересів потерпілого у кримінальному провадженні: монографія. Харків: Панов, 2015. 240 с.
2. Абламський С. Є., Юхно О. О. Окремі питання участі у кримінальному провадженні представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. *Право і безпека*. 2016. Вип. 1 (60). С. 80-84.
3. Адаменко В. Д. Советское уголовно-процессуальное представительство. Томск: Изд-во Томского ун-та, 1978. 195 с.
4. Адоян Ю. Р. Гражданский иск в советском уголовном праве: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Тарту, 1967. 19 с.
5. Азаров Ю. І. Класифікація учасників кримінального процесу. *Митна справа*. 2014. Спец. Випуск. С. 111-114.
6. Акты юридические, издание археологической комиссией Санкт-Петербурга / за ред. А. П. Коломойского. Санкт-Петербург, 1838. 897 с.
7. Актуальні питання кримінального процесу: навч. посіб. / за ред. Є. М. Блажівського. Київ: Національна академія прокуратури, Центр учбової літератури, 2013. 304 с.
8. Антологія української юридичної думки в 10 т. / за ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: Видавничий Дім «Юридична книга», 2002. Т. 9. 848 с.
9. Асташенков В. Г. О расширении процессуальных гарантий участников уголовно-процессуальной деятельности при окончании предварительного следствия. *Ученые записки Саратовского юридического Института*. 1969. Вип. 16. С. 190-192.
10. Бакаянова Н. М. О перспективах адвокатской монополии. *Вопросы современной юриспруденции*. Сб. ст. по материалам LIV-LV междунар. науч. практ. конф. № 10-11(50). Новосибирск: Изд. АНС «СибАК», 2015. С. 134-140.
11. Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України: дис. ... д-ра. юрид. наук. 12.00.10. Одеса, 2017. 487 с.

12. Бартошек М. Римское право: (Понятие, термины, определения). Москва: Юрид. лит., 1989. 448 с.
13. Беляневич В. Е. Господарський процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар. Київ: Юстиніан, 2014. 1299 с.
14. Божьев В. Потерпевший в советском уголовном процессе: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Москва, 1963. 17 с.
15. Божьев В. П. Уголовно-процессуальные правоотношения. Москва: Юрид. лит., 1975. 176 с.
16. Бойко І. Й. Цивільне право Гетьманщини за Кодексом 1743 року: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Львів, 1999. 17 с.
17. Боков Д. К. Гражданский иск прокурора в уголовном процессе в защиту интересов государства: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Москва, 2012. 26 с.
18. Братусь С. Н. Субъекты гражданского права. Москва: Госуд. изд-во «Юрид. лит.», 1950. 367 с.
19. Бусурина Е. О. Дисциплинарная ответственность адвоката в правозащитной деятельности: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.11. Москва, 2013. 30 с.
20. Вернидубов І. В., Белікова С. О. Захист прокурором інтересів держави у кримінальному провадженні та поза його межами. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2017. № 25. С. 106-109.
21. Висновок Конституційного Суду України від 31 жовтня 2019 р. № 4-в/2019 у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії) (реєстр. № 1013) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. *Конституційний Суд*

України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004v710-19> (дата звернення: 28.02.2019).

22. Выговская Н. Гражданско-правовое представительство от имени юридического лица. *Корпоративный юрист*. 2010. № 3. С. 31-34.

23. Вільчик Т. Б. Дисциплінарна відповідальність адвокатів в країнах ЄС та в Україні. *Форум права*. 2015. № 4. С. 38-44.

24. Вольф В. Ю. Основы учения о товариществах и акционерных обществах. Москва: Изд-во НКФ СССР, 1927. 168 с.

25. Воскобойник И. О. Институт представительства в уголовном судопроизводстве России: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Калининград, 2007. 26 с.

26. Воскобойник И. О. Представительство потерпевшего, гражданского истца и частного обвинителя при производстве по уголовным делам: научно-практическое пособие. Калининград: Калининградский филиал СПбУ МВД России, 2012. 128 с.

27. Галаган В. І., Качалова О. М. Встановлення процесуального статусу окремих осіб, які беруть участь у досудовому провадженні. Луганськ: Резніков В. С., 2012. 211 с.

28. Галактионова Л. В. Сравнительное правоведение в терминах и определениях. Хабаровск: ДВГУПС, 2014. 99 с.

29. Гелецька І. О. Правове регулювання відносин представництва у цивільному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2005. 24 с.

30. Герваген Л. Л. Развитие учения о юридическом лице. Санкт-Петербург: Типография И. Н. Скороходова, 1888. 107 с.

31. Гловюк І. В. Актуальні проблеми вдосконалення кримінально-процесуального статусу заявника. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 11. С. 117-123.

32. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2016. 602 с.

33. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції цивільного позивача та цивільного відповідача. *Актуальні проблеми держави і права*. 2013. Вип. 69. С. 347-353.

34. Гловюк І. В. Проблеми визначення функціональної спрямованості діяльності представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження. *Правова політика в Україні: питання теорії та практики*: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 жовт. 2014 р.): в 2 т. Київ: Нац. акад. прокуратури України, 2014. Т. 2. С. 88-91.

35. Говоруха М. Цивільний позов прокурора у кримінальному провадженні: питання теорії та практики. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2013. № 4. С. 56-60.

36. Головненков П., Спица Н. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия Strafprozessordnung (StPo). Научно-практический комментарий и перевод текста закона. Потсдам, 2012. 408 с.

37. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 р. № 436-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 01.07.2020).

38. Господарський процесуальний кодекс України від 06 листопада 1991р. № 1798-ХІІ. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1798-12> (дата звернення: 11.07.2020).

39. Грабина Л. О. Геодезичні фрагменти на Україні і їх упорядкування. Подєбради: Записки УГА, 1931. Т. 2. 116 с.

40. Гражданский кодекс Республики Беларусь от 07 декабря 1998 г. № 218-3. URL: http://kodeksy.by.com/grazhdanskij_kodeks_rb/41.html (дата звернення: 20.03.2020).

41. Гражданский кодекс Российской Федерации от 30 ноября 1994 г. № 51-ФЗ. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/search> (дата звернення: 20.03.2020).

42. Гражданский процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 28 декабря 1999 г. № 780-ІІ. URL: <https://legalacts.az/search/1999/769-483> (дата звернення: 20.03.2020).

43. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь от 11 января 1999 г. № 238-3. URL: http://kodeksy-by.com/grazhdanskiy_protseessualnyj_kodeks_rb.html (дата звернення: 20.03.2020).

44. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации от 14 ноября 2002 г. № 138-ФЗ. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/search> (дата звернення: 20.03.2020).

45. Гранін В. Л. Повноваження представника та його реалізація за цивільним законодавством: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Одеса, 2005. 20 с.

46. Греков И. А. Государственность и право на территории Украинской ССР у раннефеодальный период. Конспект лекций. Одесса: Мин-во высшего и среднего спец. образования УССР, 1966. 36 с.

47. Гришук В. К., Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 248 с.

48. Громов В. С. Визначення дефініції юридичної особи як учасника кримінального провадження. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2005. Вип. 2. С. 193-197.

49. Давыдовъ Н. Уголовный судъ въ Россіи. Москва: Грань, 1918. 206 с.

50. Далаева Я. С. Сравнительно-правовой анализ уголовного законодательства России и Китая. *Молодой ученый*. 2017. № 16. С. 339-341.

51. Данильченко О. В. Функція представництва в діяльності органів прокуратури. *Новітні кримінально-правові дослідження* Миколаїв: Іліон, 2016. С. 94-98.

52. Демченко Е. В. Участие потерпевшего и его представителя в доказывании: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2001. 188 с.

53. Деханов С. А. Адвокатура в Западной Европе: опыт и современное состояние: дисс. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.11. Москва, 2004. 383 с.
54. Дзера О. В. Цивільне право України: Підручник. У 2-х кн. Київ: Юрінком Інтер, 1999. Кн. 1. 864 с.
55. Дигесты Юстиниана: в 8 т. / за ред Л. Л. Кофанов. Москва: Статут, 2002. Т. 1. 584 с.
56. Дмитриев Ф. М. История судебных инстанций и гражданского апелляционного судопроизводства от судебника до учреждения о губерниях. Москва: типография А. И. Мамонтова, 1899. 592 с.
57. Дождев Д. В. Римское частное право. Учебник для вузов. Москва: Издательская группа ИНФРА МНОРМА, 1996. 704 с.
58. Доманова І. Ю. Інститут добровільного представництва в цивільному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2007. 17 с.
59. Духовской М. В. Русскій уголовный процесс. Москва: Типография А. П. Поплавского, 1908. 464 с.
60. Дьяконов М. Очерки общественного и государственного строя Древней Руси. Санкт-Петербург: Изд. юрид. склада «Право», 1912. 489 с.
61. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. кол. О. С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1985. Т. 2. 572 с.
62. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / ред. кол. О. С. Мельничук. Київ: Наукова думка, 1983. Т. 4. 656 с.
63. Ельяшевич В. Б. Юридическое лицо, его происхождение и функции в римском частном праве. Санкт-Петербург: Типография. Шредера, 1910. 480 с.
64. Заборовський В. В. Дисциплінарний проступок як підстава дисциплінарної відповідальності адвоката. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2015. Вип. 31(3). С. 115-118.
65. Заборовський В. В. Поняття та види дисциплінарної відповідальності адвоката за законодавством України та Російської Федерації. *Верховенство права та правова держава*. Матеріали Міжнародної науково-

практичної конференції, м. Ужгород, 16-17 травня 2014 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2014. С. 231-232.

66. Заїка Ю. О. Українське цивільне право: навч. посіб. Київ: Істина, 2005. 312 с.

67. Зубач І. М. Функція захисту у сучасному кримінальному провадженні України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки.* 2014. № 8-10. С. 178-183.

68. Іванов В. М. Історія держави і права України. В 2-х частинах. Навч. посіб. Київ: МАУП, 2002. Частина I. 264 с.

69. Іванова Г. С. Актуальні питання застосування дисциплінарної відповідальності до працівників прокуратури. *Право та інновації.* 2015. № 2. С. 122-126.

70. Ильинская И. М., Лесницкая Л. Ф. Судебное представительство в гражданском процессе. Москва: Советская юстиция, 1964. 162 с.

71. Історія держави і права Української РСР (1917-1960) / за ред. В. М. Корецького. Київ: Вид-во Акад. наук УРСР, 1961. 730 с.

72. История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры 1917-1954 гг. (Сборник документов) / Под ред. С. А. Голунского. Москва: Госюриздат, 1955. 635 с.

73. История законодательства СССР и РСФСР по уголовному процессу и организации суда и прокуратуры 1955-1991 гг. (Сборник правовых актов) / Под ред. Р. Х. Якупова. Москва: Изд-во «Спартак», 1997. 800 с.

74. Калачов Н. Значеніє кормчей в системі древнього руського права. Москва: Университетская типография, 1850. 80 с.

75. Капліна О. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України.* 2010. № 3. С. 286-295.

76. Карабут Л. В. Система кримінальних процесуальних функцій. *Національний юридичний журнал: теорія і практика.* 2014. Вип. Травень. С. 44-47.

77. Керимов С. Г. Представництво за законом в цивільному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2006. 19 с.
78. Кистяковский А. Ф. Общая часть уголовного судопроизводства. Лекции. Киев: Издательство Семенко Сергея, 2005. 118 с.
79. Кодекс адміністративного судочинства України від 06 липня 2005 р. № 2747-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 11.07.2020).
80. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів від 27 квітня 2017 р. *Генеральна прокуратура України*. URL: <https://www.gp.gov.ua/kodet> (дата звернення: 10.06.2020).
81. Кодекс України з процедур банкрутства від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2597-19> (дата звернення: 11.07.2020).
82. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. *Верховна Рада УРСР*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (дата звернення: 11.07.2020).
83. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. *Верховна Рада УРСР*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 11.07.2020).
84. Козлова Н. В. Понятие и сущность юридического лица. Очерк истории и теории: учебное пособие. Москва: Статут, 2003. 318 с.
85. Козлова Н. В. Правосубъектность юридического лица статут. Москва: Статут, 2005. 220 с.
86. Кондратьева О. И. Основания возникновения представительства в уголовном процессе. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2008. Вып. 4 (17). С. 174-177.
87. Конституція Україна від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 11.07.2020).

88. Корчева Т. В. Деякі питання визначення особливостей процесуального статусу особи, щодо майна якої вирішується питання про арешт, а також її представника в кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 224-227.

89. Корчева Т. В. Щодо питання забезпечення права на захист особи у кримінальному провадженні за новим кримінальним процесуальним кодексом України. *Теорія і практика правознавства*. 2013. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2013_1_23 (дата звернення: 09.04.2019).

90. Красавчиков О. А. Сущность юридического лица. Советское государство и право. 1976. № 1. С. 51-55.

91. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.10.2020).

92. Кримінальний процес: підруч. / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 544 с.

93. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 01.10.2020).

94. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків: Право, 2012. Т. 1. 768 с.

95. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28 грудня 1960 р. № 1001-05. *Верховна Рада УРСР*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> (дата звернення: 10.10.2019).

96. Кримінально-процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ: Юстиніан, 2012. 1224 с.

97. Курс лекцій з кримінального процесу за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / за ред. В. В. Рожнова, Д. О. Савицький,

Я. Ю. Конюшенко, І. В. Чурікова, О. Є. Омельченко. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2012. 398 с.

98. Кучинська О. П., Толокольніков С. В. Особливості процесуального статусу юридичних осіб у кримінальному процесі України: теорія і практика: монографія. Київ: Алерта, 2017. 168 с.

99. Лавренко Б. В. Щодо питання дисциплінарної відповідальності працівників прокуратури. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. № 22. С. 79-82.

100. Лазько Г. З. Правова природа процесуального представництва у цивільному процесі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2006. 19 с.

101. Леже Р. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход: монография. Москва: Волтерс Клувер, 2009. 584 с.

102. Луцик В. В., Войнарович А. Б., Савченко В. А. Уголовный процесс европейских государств: монография. Москва: Проспект, 2018. 660 с.

103. Мартыненко С. Б. Представительство несовершеннолетних на досудебных стадиях уголовного процесса: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Санкт-Петербург, 2000. 25 с.

104. Мелешко В. В. Институт представителей участников уголовного процесса (по материалам Республики Беларусь): автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Минск, 1994. 26 с.

105. Михайлів С. В. Участь адвоката-представника потерпілого у кримінальному процесі за проектом КПК України. *Адвокат*. 2010. № 7. С. 34-38.

106. Морозов Н. В. Основы правового положения адвоката по законодательству Франции. *Адвокатская практика*. 2006. № 6. URL: <http://www.centerbereg.ru/j2469.html> (дата звернення: 14.05.2018).

107. Нелин А. И. Собрание малороссийских прав 1807 г., его содержание и значение: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Киев, 1990. 23 с.

108. Немеш П. Ф. Розмежування законного представництва та інших видів представництва у цивільному процесі, що не пов'язані з видачею довіреності. *Адвокат*. № 7 (130). 2011. С. 23-25.

109. Нерсесов Н. О. Избранные труды по представительству и ценным бумагам в гражданском праве. Москва: «Статут», 2000. 286 с.

110. Нескороджена Л. Л. Забезпечення процесуальних прав і законних інтересів позивача та відповідача у кримінальному судочинстві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2002. 20 с.

111. Никифоров А. С. Юридическое лицо как субъект преступления и уголовной ответственности. Москва: АО «Центр ЮрИнфоР», 2002. 204 с.

112. Николук В. В. Юридическое лицо как участник уголовного судопроизводства: история и судьба нововведения УПК Российской Федерации. *Материалы международной научной конференции «Уголовная юстиция: связь времен»* от 08 октября 2010 г. URL: <http://www.iuaj.net/node/447> (дата звернення: 15.11.2018).

113. Нор В. Т. Защита имущественных прав в уголовном судопроизводстве. Киев: Высшая школа Голов. изд-во, 1989. 276 с.

114. Об акционерных обществах: Федеральный закон Российской Федерации от 26 декабря 1995 г. № 208-ФЗ. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/search> (дата звернення: 20.03.2020).

115. Об обществах с ограниченной ответственностью: Федеральный закон Российской Федерации от 08 февраля 1998 г. № 14-ФЗ. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/search> (дата звернення: 20.03.2020).

116. Об патентных поверенных Республики Беларусь: Положение Совета Министров Республики Беларусь от 11 марта 1998 г. № 379. URL: <http://www.gknt.gov.by/upload/iblock/NPA> (дата звернення: 20.03.2020).

117. Об утверждении Государственной программы Российской Федерации «Юстиция: постановление Правительства Российской Федерации от

15 апреля 2014 г. № 312. URL: <http://base.garant.ru/70644218> (дата звернення: 20.03.2020).

118. Омельченко О. А. Римское право: Учебник. Издание второе, исправленное и дополненное. Москва: ТОНОстожье, 2000. 208 с.

119. О праве войны и мира. Три книги, в которых объясняется естественное право и право народов, а также принципы публичного права / Г. Гроций; под общ.ред. С. Б. Крылова. Москва: Юрид. лит., 1956. Кн. 3. 867 с.

120. О практике применения норм Уголовно-процессуального кодекса, регулирующих участие потерпевшего в уголовном процессе: Постановление Пленума Верховного Суда Республики Беларусь от 30 июня 2005 г. № 6. URL:http://court.gov.by/ru/jurisprudence/post_plen/criminal_proc/d08119ab9a994a81.html (дата звернення: 20.03.2020).

121. Орач Є. М., Тищик Б. Й. Основи римського приватного Права: навч. посіб. Львів: Ред.вид. відділ Львівського ун-ту, 2000. 238 с.

122. Особливості кримінального провадження щодо юридичної особи: науково-методичні рекомендації / К. Л. Бугайчук, А. М. Яценко, І. В. Лешукова, О. О. Кочура, А. В. Даниленко. Харків: ХНУВС, 2015. 60 с.

123. Осокина Г. Л. Курс гражданского судопроизводства России. Общая часть: учебное пособие. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2002. 616 с.

124. Офіційний сайт Малиновського районного суду м. Одеси. URL: <https://ml.od.court.gov.ua/> (дата звернення: 30.10.2020).

125. Офіційний сайт Рівненського міського суду Рівненської області. URL: <https://rvm.rv.court.gov.ua/> (дата звернення: 17.04.2020).

126. Офіційний сайт Шевченківського районного суду Харківської області. URL: <https://sh.hr.court.gov.ua/> (дата звернення: 30.10.2020).

127. Павлуник І. А. Представництво у цивільному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2002. 19 с.

128. Панченко О. В. Кримінальне провадження щодо юридичної особи: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. Харків, 2018. 203 с.

129. Падох Я. Суди і судовий процес Старої України. Нарис історії. Нью-Йорк: Наукове товариство ім. Т. Г. Шевченка, 1990. 128 с.

130. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана / под. ред. Л. Л. Кофанова, В. А. Томсинова. Москва: Зерцало, 1997. 400 с.

131. Плева В. А. Процесуальна діяльність прокурора щодо цивільного позову у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 30. Т. 2. С. 147-150.

132. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/main/2755-17> (дата звернення: 11.05.2020).

133. Пожар В. Г. Інститут представництва у кримінальному судочинстві: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Одеса, 2010. 20 с.

134. Пожар В. Г. Інститут представництва у кримінальному судочинстві: дис. ... канд. юрид. наук 12.00.09. Одеса, 2010. 236 с.

135. Пожар В. Г. Класифікація представництва у кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 47. С. 228-232.

136. Пожар В. Г. Межі повноважень представників у кримінальному провадженні: проблеми визначення. *Молодий вчений*. 2016. № 12 (39). С. 612-615.

137. Пожар В. Г. Проблеми реалізації процесуального статусу юридичних осіб у кримінальному судочинстві. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 517 - 524.

138. Пожар В. Г. Процесуальний статус потерпілого за новим кримінальним процесуальним кодексом України: позитивні кроки та прогалини правової регламентації. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 126-131.

139. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: монографія. Острого: Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2009. 634 с.
140. Попелюшко В. О. Функція захисту в кримінальному судочинстві України: правові, теоретичні та прикладні проблеми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2009. 38 с.
141. Попов К. И., Эфендиев Т. С. Представительство в уголовном судопроизводстве: монографія. Москва: Юридический институт МИИТа, 2011. 128 с.
142. Постанова Верховного Суду від 31 березня 2020 р. по справі 761/33216/16-к. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88601525> (дата звернення: 28.04.2020).
143. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне дослідження): монографія / за ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. Харків: Кроссруд, 2008. 364 с.
144. Права, по котрым судится малороссийский народ / под ред. проф. А. Ф. Кистяковского. Київ: Университетская типография, 1879. 844 с.
145. Правила адвокатської етики: затверджені Установчим З'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 р. URL: <http://vkdka.org/praviladvokatskojietiki/> (дата звернення: 25.04.2020).
146. Правовые системы стран мира: энциклопедический справочник / за ред. А. Я. Сухарев. Москва: Норма, 2016. 1076 с.
147. Представництво прокурором у суді законних інтересів держави: наук.-практ. посіб. / за ред. О. П. Натрус, Ю. А. Турлова, О. А. Казак. Київ: Національна академія прокуратури України, 2016. 262 с.
148. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05 липня 2012 р. № 5076-VI. Верховна Рада України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/en/5076-17> (дата звернення: 11.07.2020).

149. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 р. № 514-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/514-17> (дата звернення: 10.04.2020).

150. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 02 червня 2011 р. № 3460-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 10.04.2020).

151. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Висновок Верховного Суду України на проект Закону України № 6232 URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/0FD3EF3295AC9131C225810F002F6B27](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/0FD3EF3295AC9131C225810F002F6B27) (дата звернення: 22.11.2018).

152. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Висновок Головного науково-експертного управління на проект Закону України № 6232 від 08 червня 2017р. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415 (дата звернення: 22.11.2018).

153. Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Пояснювальна записка до проекту Закону України № 6232 від 23 березня 2017 р. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415 (дата звернення: 22.11.2018).

154. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб: Закон України

від 23 травня 2013 р. № 314-VII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-18> (дата звернення: 05.07.2020).

155. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо використання печаток юридичними особами та фізичними особами-підприємцями: Закон України від 23 березня 2017 р. № 1982-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1982-19> (дата звернення: 11.07.2020).

156. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо розширення можливостей самопредставництва в суді органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших юридичних осіб незалежно від порядку їх створення: Закон України від 18 грудня 2019 р. № 390-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/390-20> (дата звернення: 11.07.2020).

157. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Пояснювальна записка до проекту Закону України № 3524 від 26 січня 2016 р. *Верховна Рада України*. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209 (дата звернення: 22.11.2018).

158. Про внесення змін до Конституції України (щодо скасування адвокатської монополії): Проект Закону України № 1013 від 28 серпня 2019 р. *Верховна Рада України*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66242 (дата звернення: 13.02.2020).

159. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 р. № 4572-VI. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17> (дата звернення: 05.02.2020).

160. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3782-XII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3782-12> (дата звернення: 13.05.2020).

161. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18> (дата звернення: 14.09.2020).

162. Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 р. № 1040. *Кабінет Міністрів України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1040-2008-%D0%BF> (дата звернення: 27.04.2020).

163. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15> (дата звернення: 11.07.2020).

164. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 11.07.2020).

165. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19> (дата звернення: 11.07.2020).

166. Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю: Закон України від 06 лютого 2018 р. № 2275-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2275-19> (дата звернення: 27.04.2020).

167. Резнікова В. В., Россильна О. В. Представництво органом юридичної особи її інтересів у господарському процесі. *Вісник господарського судочинства*. 2016. Вип. 1. С. 153-161.

168. Рибалка О. В. Представництво і захист адвокатом інтересів потерпілого в кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2013. № 62. С. 358-361.

169. Римское частное право: учебник / за ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. Москва: Юриспруденция, 2000. 448 с.

170. Рішення Конституційного Суду України від 12 квітня 2012 р. № 9рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу). *Конституційний Суд України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12> (дата звернення: 21.09.2019).

171. Рішення Конституційного Суду України від 16 листопада 2000 р. № 13рп/2000 у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника). *Конституційний Суд України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00> (дата звернення: 21.09.2019).

172. Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2009 р. № 23рп/2009 у справі за конституційним зверненням громадянина Голованя Ігоря Володимировича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України (справа про право на правову допомогу). *Конституційний Суд України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v023p710-09> (дата звернення: 21.09.2019).

173. Рогожин А. И. Процессуальное право УССР в период военной интервенции и гражданской войны: Конспект лекций по истории государства и права УССР. Харків: Харьковський юрид. ин-т, 1966. 39 с.

174. Рожнова В. В. Определение основных понятий в новом УПК Украины как фактор обеспечения единого понимания и применения уголовно-процессуальной формы. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2013. Вып. 58(1). С. 13-20.

175. Романова Т. Б. Некоторые аспекты содержания и реализации института представительства в уголовном процессе, его социальная значимость в условиях усложняющейся правовой системы. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2016. № 4 (36). С. 253-256.

176. Россильна О. Правова природа представництва у господарському процесі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. Вип. 3. С. 90-92.

177. Русанова О. Г. Підстави притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності за чинним законодавством. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. № 101. С. 14-16.

178. Русанова О. Г. Процесуальне представництво адвоката у кримінальному процесі як гарантія захисту конституційних прав потерпілого. *Адвокат*. 2012. № 2. С. 42-45.

179. Русин О. Ю. Представництво юридичних осіб в цивільному процесі. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 36. С. 154-164.

180. Русская правда / за ред. С. Юшкова. Киев: Изд-во Української академії наук, 1935. 78 с.

181. Рясенцев В. А. Основания представительства в советском гражданском праве. Москва: «Учен. зап. ВЮЗИ», 1948. 92 с.

182. Рясенцев В. А. Представительство в советском гражданском праве: дисс. ... д-ра. юрид. наук. 12.00.03. Москва, 1948. 403 с.

183. Савинов В. Н. Потерпевший в уголовном процессе: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харьков, 1978. 17 с.

184. Савченко А. В. Регулювання дисциплінарної відповідальності адвоката в Україні в рамках інтеграції з ЄС. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2013_4_19 (дата звернення: 23.07.2018).

185. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение. Москва: Норма, 2006. 368 с.

186. Самолюк В. В. Законне представництво у кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Львів, 2005. 20 с.

187. Самолук В. В. Законне представництво у кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2005. 216 с.

188. Сафаралеев М. Р. Интересы юридического лица в уголовном судопроизводстве. *Вестник Челябинского государственного университета. Право*. 2009. № 21 (159). С. 102-106.

189. Сафаралеев М. Р. Правовое положение юридического лица в уголовном процессе России: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Томск, 2009. 24 с.

190. Северова Є. С. Представництво за римським приватним правом та його реалізація у сучасному цивільному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Одеса, 2004. 19 с.

191. Сиза Н. П. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2002. 19 с.

192. Сычѳв П. Г. Особенности участия и гарантии прав организаций (юридических лиц) на досудебных стадиях уголовного судопроизводства: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Москва, 2008. 30 с.

193. Сидоров Р. А. Представительство в гражданском процессе: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.15. Тверь, 2003. 28 с.

194. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Алерта, 2009. 520 с.

195. Скіданов К. Поняття волі та волевиявлення і їх правове значення для вчинення правочинів. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 4. С. 240-247.

196. Слабченко Н. Судівництво на Україні 17-18 ст. (Конспект лекцій). Харків: «Союз», 1919. 38 с.

197. Словник української мови: в 11 томах. / за ред. І. К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 4. 840 с.

198. Словник української мови: в 11 томах. / за ред. І. К. Білодід. Київ: Наукова думка, 1976. Т. 7. 744 с.
199. Советское гражданское право: в 2-х томах / за ред. О. А. Красавчикова. Москва: «Высшая школа», 1965. Т. 1. 519 с.
200. Сокальська О. В. Судоустрій та судочинство в Україні (XVI - початок XVII ст.): автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. Київ, 2006. 20 с.
201. Соловьева Ю. И. Некоторые особенности регулирования правового статуса адвоката России и Франции. *Евразийская адвокатура*. 2015. Вып. 6 (19). С. 29-34.
202. Сотніченко В. С. Юридична особа як суб'єкт кримінальної відповідальності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. Київ, 2013. 18 с.
203. Столітній А. Цивільний позов прокурора на досудовому розслідуванні та його місце в Єдиному Реєстрі досудових розслідувань. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2015. С. 136-139.
204. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Основные положения науки советского уголовного процесса. У 2-х томах. Москва: Издательство «Наука», 1968. Т. 1. 468 с.
205. Суворов Н. С. Об юридических лицах по римскому праву. Москва: «Статут», 2000. 299 с.
206. Судебные уставы 20 ноября 1864 года: с изложением рассуждений, на коих они основаны. В 2-х частях. Санкт-Петербург: в типографии 2 отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1867. Часть 1. 763 с.
207. Тарло Е. Г. Проблемы профессионального представительства в судопроизводстве России: дисс. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Москва, 2004. 450 с.
208. Таубер Л. Я. Понятіе потерпевшего в уголовном праве. Москва: Сенатская типография, 1905. 87 с.

209. Терлюк І., Забзалюк Д. Історія держави і права середньовічної України: навч. посіб. Львів: Каменар, 2010. 232 с.

210. Ткаченко В. Д. Порівняльне правознавство (підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів). Харків: Право, 2003. 274 с.

211. Толокольніков С. В. Проблеми представництва юридичних осіб в кримінальному процесі України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. Число 1 (17). С. 74-79.

212. Толокольніков С. В. Процесуальний статус юридичних осіб у кримінальному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 2013. 16 с.

213. Толокольніков С. В. Процесуальний статус юридичної особи - заявника за новим КПК України. URL: http://www.lexline.com.ua/?language=ru&go=full_article&id=1268 (дата звернення: 23.11.2018).

214. Томин В. Т. Острые углы уголовного судопроизводства. Москва: «Юрид. лит.», 1991. 240 с.

215. Туленков П. М. Представительство в советском уголовном процессе: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Москва, 1970. 16 с.

216. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 г. № 63-ФЗ. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/search> (дата звернення: 20.03.2020).

217. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 г. № 907IQ. URL: <https://legalacts.az/ru/document/4191> (дата звернення: 20.03.2020).

218. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 1999 г. № 295-З. URL: http://kodeksy-by.com/ugolovno-protsessualnyj_kodeks_rb.htm (дата звернення: 20.03.2020).

219. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 г. № 174-ФЗ. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/search> (дата звернення: 20.03.2020).

220. Ухвала Балаклійського районного суду Харківської області від 25 квітня 2017 р. по справі № 610/1049/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/66232874> (дата звернення: 11.06.2020).

221. Ухвала Верховного Суду від 01 лютого 2018 р. по справі № 236/1048/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71952633> (дата звернення: 11.10.2019).

222. Ухвала Верховного Суду від 07 лютого 2020 р. по справі 17/495-08. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87426714> (дата звернення: 28.04.2020).

223. Ухвала Верховного Суду від 12 лютого 2020 р. по справі 160/2199/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87559901> (дата звернення: 28.04.2020).

224. Ухвала Верховного Суду від 16 квітня 2020 р. по справі 610/3185/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/88815560> (дата звернення: 28.04.2020).

225. Ухвала Верховного Суду від 20 січня 2020 р. по справі 910/3245/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/86999764> (дата звернення: 28.04.2020).

226. Ухвала Верховного Суду від 21 січня 2020 р. по справі 924/440/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87056189> (дата звернення: 28.04.2020).

227. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ від 20 листопада 2017 р. по справі № 236/1048/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70845914> (дата звернення: 11.10.2019).

228. Ухвала Жовтневого районного суду Дніпропетровської області від 14 грудня 2017 р. по справі № 201/17923/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71082797> (дата звернення: 11.06.2020).

229. Ухвала Заводського районного суду м. Запоріжжя від 30 жовтня 2017 р. по справі № 332/4337/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69878383> (дата звернення: 11.06.2020).

230. Ухвала Зміївського районного суду Харківської області від 17 квітня 2019 р. по справі № 621/16/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81222911> (дата звернення: 11.06.2020).

231. Ухвала Ізмаїльського міськрайонного суду Одеської області від 26 квітня 2016 р. по справі № 500/2075/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/57394631> (дата звернення: 11.06.2020).

232. Ухвала Ірпінського районного суду Київської області від 22 вересня 2017 р. по справі № 367/9011/16к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69047386> (дата звернення: 11.10.2019).

233. Ухвала Київського районного суду м. Одеса від 29 листопада 2017 р. по справі № 520/16403/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70562470> (дата звернення: 11.06.2020).

234. Ухвала Костопільського районного суду Рівненської області від 27 листопада 2017 р. по справі № 564/2309/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70535545> (дата звернення: 11.06.2020).

235. Ухвала Краснолиманського міського суду Донецької області від 12 січня 2018 р. по справі № 236/2851/17. *Єдиний державний реєстр судових*

рішень. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71553629> (дата звернення: 11.06.2020).

236. Ухвала Крюківського районного суду м. Кременчука Полтавської області від 13 липня 2017 р. по справі № 537/2146/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67712252> (дата звернення: 11.06.2020).

237. Ухвала Луцького міськрайонного суду Волинської області від 28 вересня 2017 р. по справі № 161/14763/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69243669> (дата звернення: 11.06.2020).

238. Ухвала Маньківського районного суду Черкаської області від 22 травня 2018 р. по справі № 701/128/18-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74185760> (дата звернення: 11.06.2020).

239. Ухвала Печерського районного суду м. Києва від 14 червня 2017 р. по справі № 757/32109/17к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/67223969> (дата звернення: 11.10.2019).

240. Ухвала Пирятинського районного суду Полтавської області від 10 січня 2018 р. по справі № 544/6/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/71496142> (дата звернення: 11.06.2020).

241. Ухвала Приморського районного суду м. Одеса від 29 серпня 2017 р. по справі № 522/15926/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/68541304> (дата звернення: 11.06.2020).

242. Ухвала Рубіжанського міського суду Луганської області від 07 листопада 2018 р. по справі № 425/1836/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77709575> (дата звернення: 11.06.2020).

243. Ухвала Соснівського районного суду м. Черкаси від 06 жовтня 2017 р. по справі № 712/12155/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/69699916> (дата звернення: 11.10.2019).

244. Ухвала Соснівського районного суду м. Черкаси від 20 листопада 2017 р. по справі № 712/13781/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70503927> (дата звернення: 11.10.2019).

245. Ухвала Суворовського районного суду м. Одеси від 15 березня 2017 р. по справі № 523/9126/16к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65294618> (дата звернення: 11.10.2019).

246. Ухвала Шевченківського районного суду м. Запоріжжя від 13 лютого 2014 р. по справі № 336/312/14-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37126848> (дата звернення: 11.06.2020).

247. Федорчук Н. Б. Захист прав потерпілих від злочину в англо-американській правовій системі та кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: Правова єдність, 2009. 192 с.

248. Хабло О. Ю. Шкода як обов'язкова ознака зловживання правом у кримінальному процесі. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 143-148.

249. Харитонов Є. О. Добровільне представництво у цивільному праві України: навч. посіб. Київ: Істина, 2007. 176 с.

250. Харитонов Є. О. Цивільне право України. Київ: Істина, 2011. 808 с.

251. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 01.10.2020).

252. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 01.10.2020).

253. Цискаришвили А. В. Адвокатская монополия: опыт зарубежных стран. *Вопросы российского и международного права*. 2016. № 5. С. 138-146.

254. Чванкін С. А. Види судового представництва. Чи є громадське представництво? *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 572-576.

255. Чванкін С. А. Добровільне представництво у цивільному процесі України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Одеса, 2005. 22 с.

256. Чванкін С. А. Добровільне представництво у цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2005. 226 с.

257. Чванкін С. А. Особливості представництва юридичних осіб у цивільному процесі. *Актуальні проблеми держави і права*. 2009. Вип. 51. С. 114-121.

258. Чванкін С. А. Підтвердження повноважень представника у цивільному процесі України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. Вип. 33. С. 77-81.

259. Чельцов М. А. Гражданский иск в уголовном процессе. Москва, Юридическое изд-во НКЮ СССР, 1945. 23 с.

260. Черепяхин Б. Б. Труды по гражданскому праву. Москва: Статут, 2001. 479 с.

261. Чечот Д. М. Участники гражданского процессе. Москва, 1960. 190 с.

262. Шаповал Л. І. Представництво у цивільному праві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2007. 20 с.

263. Шишкин С. С. Представительство юридического лица в уголовном судопроизводстве: вопросы теории и практики: автореф. дисс. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Нижний Новгород, 2012. 23 с.

264. Шпилев В. Н. Участники уголовного процесса. Минск: Изд-во Белорус. ун-та, 1970. 176 с.

265. Щапов Я. Н. Княжие уставы и церковь в древней Руси XI-XIV вв. Москва: «Наука», 1972. 325 с.
266. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: «Укр. енциклопедія», 2002. Т. 4. 720 с.
267. Якимов П. П. Проблемы общественного обвинения и защиты в советском уголовном процессе: автореф. дисс. на соиск. учен. степени д-ра. юрид. наук: спец. 12.00.09. Свердловск., 1971. 23 с.
268. Якимович Ю. К. Участники уголовного процесса и субъекты уголовно-процессуальной деятельности. *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2008. Вып. 1 (14). С. 110-118.
269. Якимчук О. В. Деякі питання обсягу повноважень представника юридичної особи у кримінальному провадженні. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 8-9 травня, 2020 р.* Ужгород: Ужгородський національний університет, 2020. С. 114-117.
270. Якимчук О. В. Монополія адвокатури в Україні в аспекті представництва юридичних осіб: за і проти. *Сучасні тенденції в юридичній науці України: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 28-30 червня 2018р.* Херсон: Молодий вчений, 2018. С. 101-105.
271. Якимчук О. В. Підстави набуття статусу представника юридичної особи її працівником у кримінальному провадженні. *П'яті Таврійські юридичні наукові читання: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 15-16 травня, 2020 р.* Київ: Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2020. С. 189-192.
272. Якимчук О. В. Особа представника юридичної особи у кримінальному провадженні України. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Svazek 7. Vydání 2. С. 329-334.
273. Якимчук О. В. Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні країн Східної Азії: порівняльний аналіз з вітчизняним

законодавством. *Юридична осінь 2018 року*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, м. Харків, 14 листопада 2018 р. Харків: Національний юридичний університет ім. Я. Мудрого, 2018. С. 500-504.

274. Якимчук О. В. Представництво юридичної особи її керівником у кримінальному провадженні в аспекті введення монополії адвокатури. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 167-172.

275. Якимчук О. В. Проблеми класифікації представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2017. № 2 (16). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n2/17yovukr.pdf>.

276. Якимчук О. В. Проблемні аспекти відповідальності представника юридичної особи у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 188-194.

277. Якимчук О. В. Становлення інституту представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 12. С. 108-114.

278. Якимчук О. В. Характерні ознаки представництва юридичних осіб як виду представництва у кримінальному провадженні. *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. тез наукових доповідей XVI міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, м. Луцьк, 27 березня 2020 р. Луцьк, Східноєвропейський національний університет ім. Л. Українки, 2020. С. 241-244.

279. Якимчук О. В. Щодо питання представництва прокурором юридичних осіб у кримінальному провадженні. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та в світі. Треті юридичні читання*: матеріали ювіл. всеукр. дистанційн. конф., м. Одеса, 10 квітня 2020 р. Одеса: Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 2020. С. 253-256.

280. Ясинок М. М. Представництво як міжгалузевий інститут: монографія. Суми: видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1», 2006. 180 с.

281. Civil Code of France. URL: [https:// www.legifrance.gouv.fr/content/download/version/file/Code_22](https://www.legifrance.gouv.fr/content/download/version/file/Code_22) (дата звернення: 20.03.2020).

282. Civil Code of Japan 民法 of April 27, 1896 No. 89. URL: www.moj.go.jp/content/56 (дата звернення: 20.03.2020).

283. Civil Procedure Law of the People's Republic of China (Adopted at the Fourth Session of the Seventh National People's Congress on April 9, 1991). URL: <http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Law/> (дата звернення: 20.03.2020).

284. Code of Civil Procedure of France. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/> (дата звернення: 20.03.2020).

285. Code of Conduct for Lawyers in the European Community R. 2.6 (2002). URL: http://www.ccbe.org/en/publications_en.htm (дата звернення: 20.03.2020).

286. Code of Conduct of Bar of England and Wales on 31 March 1990. URL: [https:// www.ccbe.eu/public/National_Regulations/DEON_National_CoC](https://www.ccbe.eu/public/National_Regulations/DEON_National_CoC) (дата звернення: 20.03.2020).

287. Code of Criminal Procedure of France. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/content/location> дата звернення: 20.03.2020).

288. Code of Criminal Procedure of Japan 刑事訴訟法典 (Act No. 131 of 1948). URL: www.moj.go.jp/content/11 (дата звернення: 20.03.2020).

289. Code of Judicial Procedure of Finland (4/1734). URL: <http://www.finlex.fi/laki/kaannokset> (дата звернення: 20.03.2020).

290. County Courts Act 1984. URL: <http://www.legislation.gov.uk/1984/content/77> (дата звернення: 20.03.2020).

291. Criminal Justice (Legal Aid) Act, 1962. URL: <http://www.legislation.gov.uk/1962/content/1578> (дата звернення: 20.03.2020).

292. Criminal Law of the People's Republic of China (Adopted at the Second Session of the Fifth National People's Congress of the People's Republic of China on July 1, 1979). URL: <http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Law/> (дата звернення: 20.03.2020).

293. Criminal Procedure Act of Finland (689/1997). URL: <http://www.legislationline.org/action/popup> (дата звернення: 20.03.2020).

294. Criminal Procedure Act of New Zealand (81/2011). URL: <https://www.justice.govt.nz/act/DLM3359962> (дата звернення: 20.03.2020).

295. Criminal Procedure Act No.51 of 1977 of Australia. URL: <http://www.legislation.vic.gov.au/legislation/acts/1977-051> (дата звернення: 20.03.2020).

296. Criminal Procedure (Amendment) Rules 2018 No. 132 (L. 2) by Senior Courts of England and Wales, Magistrates' Courts of England and Wales. URL: <http://www.legislation.gov.uk/content/2018/88> (дата звернення: 20.03.2020).

297. Criminal Procedure and Investigations Act 1996. URL: <http://www.legislation.gov.uk/content/1996/346> (дата звернення: 20.03.2020).

298. Criminal Procedure Code of Denmark. URL: <http://www.legislationline.org/section/denmark/8765-90> (дата звернення: 20.03.2020).

299. Criminal Procedure Code of the Czech Republic. URL: <http://www.legislationline.org/section/czechrepublic/7685-14> (дата звернення: 20.03.2020).

300. Criminal Procedure Code of the Republic of Hungary. URL: <http://www.legislationline.org/section/hungary/8794-76> (дата звернення: 20.03.2020).

301. Criminal Procedure Code of the Swiss Confederation. URL: <http://www.legislationline.org/section/swissconfederation/3657-90> (дата звернення: 20.03.2020).

302. Criminal Procedure Law of the People's Republic of China (Adopted at the Second Session of the Fifth National People's Congress of the People's Republic of China on July 1, 1979). URL: <http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Law/> (дата звернення: 20.03.2020).

303. Criminal Procedure (Legal Assistance, Detention and Appeals) (Scotland) Act 2010. URL: <http://www.legislation.gov.uk/content/2010/87> (дата звернення: 20.03.2020).

304. Federal Rules of Criminal Procedure (USA). URL: <http://www.uscode.house.gov/FRCrP12.1.2014.pdf> (дата звернення: 20.03.2020).

305. Framework Act for Higher Education (Hochschulrahmengesetz): Federal Law Act of Federal Republic of Germany 26.01.1976. URL: <http://www.gesetzeiminternet.de/hrg/BJNR001850976.html> (дата звернення: 20.03.2020).

306. General Rules of the Civil Law of the People's Republic of China (Adopted at the Fifth Session of the Twelfth National People's Congress of the People's Republic of China on March 15, 2017). URL: <http://www.npc.gov.cn/englishnpc/Law/> (дата звернення: 20.03.2020).

307. German Code of Criminal Procedure on 7 April 1987. URL: <http://germanlawarchive.iuscomp.org/?p=754> (дата звернення: 20.03.2020).

308. Haruo Abe, *Criminal Procedure in Japan*. 48 J. Crim. L. Criminology & Police Sci. 1958. 359.

309. Irving R. Kaufman, *Criminal Procedure in England and the United States: Comparisons in Initiating Prosecutions*. 49 Fordham L. Rev. 1980. 26. URL: <http://ir.lawnet.fordham.edu/flr/vol49/iss1/8> (дата звернення: 18.11.2018).

310. Justice and Security (Northern Ireland) Act 2007. URL: <http://www.legislation.gov.uk/content/2007/988> (дата звернення: 20.03.2020).

311. Justice (Northern Ireland) Act 2004. URL: <http://www.legislation.gov.uk/content/2004/876> (дата звернення: 20.03.2020).

312. John D. Lawson, Edwin R. Keedy, *Criminal Procedure in England*. 1 J. Am. Inst. Crim. L. & Criminology 595 (May 1910 to March 1911).

313. Law of the Republic of Serbia on the Liability of Legal Entities for Criminal Offences No. 97/08 of 27 October 2008. URL: <http://www.legislationline.org/section/serbia/7878-52> (дата звернення: 20.03.2020).

314. Legal Services Act on 30 October 2007. URL: <http://www.legislation.gov.uk/content/2007/2899> (дата звернення: 20.03.2020).

315. Legal Services Regulation Act 2015. URL: <http://www.legislation.gov.uk/content/2015/9065> (дата звернення: 20.03.2020).

316. Liu Xiang Wen Xia Dongxia, Li Xinyu King *Minimizing the Risks that Legal Representatives Face*. URL: <https://www.chinalawinsight.com/2012/03/articles/corporate/minimizingtherisksthatlegalrepresentativesface/> (дата звернення: 17.11.2018).

317. Opinion the proposed amendments to the Constitution of Ukraine regarding the judiciary as approved by the Constitutional Commission on 4 September 2015. URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD\(2015\)027e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDLAD(2015)027e) (дата звернення: 23.04.2019).

318. Phillippe XavierBender, *Criminal Liability of Companies in France*. Gide Loyrette Nouel A.A.R.P.I. 12. 2008.

319. Rules of Civil Procedure of Japan 民事訴訟法 on December 17, 1996. URL: www.moj.go.jp/content/907 (дата звернення: 20.03.2020).

320. Steven Penney, Vincenzo (Enzo) Rondinelli, James Stribopoulos *Criminal Procedure in Canada*. 2nd Edition. LexisNexis Canada, 2017.

321. Supreme Court Act 1981. URL: <http://www.legislation.gov.uk/content/1981/763> (дата звернення: 20.03.2020).

322. Victor D. López *Unauthorized Practice of Law in the U.S.: a Survey and Brief Analysis of the Law*. 21 North East Journal of Legal Studies, 2011.

323. USA Code of Judiciary and Judicial Procedure 1948. URL: <http://www.uscode.house.gov/PL?=788> (дата звернення: 20.03.2020).

ДОДАТКИ

Додаток А

**Узагальнення результатів анкетування щодо введення монополії
адвокатури на здійснення представництва у суді в Україні**

№	Запитання	Кількість	%
	Працівники юридичної сфери діяльності (юрисконсульти, адвокати, помічники адвокатів, судді, працівники правоохоронних та судових органів, прокуратури, науковці), студенти юридичних спеціальностей, а також посадові особи юридичних осіб	851	100
1.	Ваша стать:		
	чоловіча	436	51,2
	жіноча	415	48,8
2.	Ваш вік:		
	молодше 21 року	10	1,2
	від 21 до 30 років	274	32,2
	від 30 до 45 років	449	52,7
	старше 45 років	118	13,9
3.	Ви маєте юридичну освіту?		
	так	825	96,9
	ні	26	3,1
4.	Ваша професія:		
	адвокат	123	14,4
	науковець	45	5,3
	державний службовець	120	14,1
	юрисконсульт приватної юридичної особи	387	45,5
	працівник органів прокуратури або правоохоронних органів	53	6,2
	суддя	20	2,4
	студент	20	2,4
	помічник адвоката	24	2,8
	пенсіонер	4	0,5
	юрист-правозахисник	10	1,2
	помічник судді	11	1,3
	арбітражний керуючий	8	0,9
	посадові особи юридичних осіб	26	3
5.	Чи підтримуєте Ви введення так званої «монополії адвокатури» на виключне представництво у суді?¹		
	так	142	16,7
	ні	630	74
	не можу відповісти однозначно	79	9,3

Продовження Додатку А

6.	Назвіть основні причини чому Ви підтримуєте введення виключного представництва у суді адвокатами?²		
	підвищить якість надання юридичних послуг в Україні	64	19,5
	підвищить значимість статусу адвоката	47	14,3
	підвищить якість здійснення захисту прав та інтересів громадян та загалом правосуддя	89	27,1
	приведення правової системи України в сфері представництва до світових стандартів	59	18
	підвищить конкурентоздатність на ринку юридичних послуг	28	8,6
	створить підґрунтя для формування єдиної правничої професії	29	8,8
	ваш варіант	12	3,7
7.	Назвіть основні причини чому Ви НЕ підтримуєте введення виключного представництва у суді адвокатами?²		
	збільшення витрат громадян на представника-адвоката, що за умов зuboжіння населення призведе до обмеження доступу певних категорій громадян до правосуддя	229	16,3
	суперечить міжнародному принципу вільного обрання захисника своїх прав	244	17,3
	позбавить більшість юристів без адвокатського посвідчення роботи	265	18,8
	оскільки більшість юристів не мають адвокатського посвідчення це призведе до певних труднощів при його отриманні та підвищить рівень корупції у сфері отримання адвокатського посвідчення	349	24,8
	існування адвокатів-держслужбовців суперечить основним принципам адвокатури – незалежності та конфіденційності	143	10,1
	призведе до зникнення професії юрисконсультів	132	9,4
	призведе до збільшення витрат громадян на звернення до суду та захисту своїх інтересів	14	1
	ваш варіант	33	2,3
8.	На Вашу думку, чи достатнім є перелік винятків, зазначений в Конституції України щодо представництва адвокатами в суді (у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, щодо виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також стосовно представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена):		
	Так	193	22,7
	Ні	636	74,7
	Інше	22	2,6
9.	Чи вважаєте Ви необхідним доповнити перелік винятків «монополії адвокатури» представництвом юридичних осіб у суді?		
	Так	615	72,3
	Ні	216	25,4
	Інше	20	2,3

¹ Респонденти, які на питання №5 відповіли «так» відповідають на наступне питання № 6, якщо «ні» відразу переходять до питання № 7. Якщо ж обрали варіант «не можу відповісти однозначно» – відповідають на питання № 6 та № 7.

² Під час надання відповіді на питання №№ 6-7 можна було одночасно обирати декілька запропонованих варіантів.

Додаток Б

Таблиця 1

Відомості щодо кількості кримінальних проваджень за участі юридичних осіб як учасників кримінального провадження¹ (на основі Рівненського міського суду Рівненської області)

Рік	Всього справ у порядку кримінального судочинства	Всього кримінальних проваджень*	Всього кримінальних проваджень за участі юридичних осіб	Відсоткове співвідношення кримінальних проваджень за участі юридичних осіб (%)
2016	7114	2139	336	15,7
2017	8064	2685	389	14,5
2018	6896	1079	162	15
2019	9912	3305	503	15,2

¹ Дані вказані без залишку за минулий рік.

Джерело: розроблено автором на основі статистичних даних взятих із офіційного сайту Рівненського міського суду Рівненської області <https://rvm.rv.court.gov.ua> та сайту

Таблиця 2

Відомості щодо якісного складу представників юридичних осіб у кримінальних провадженнях за 2016-2019 рр. (на основі Рівненського міського суду Рівненської області)

Рік	Кількість представників адвокатів (відсоткове співвідношення, %)	Кількість представників працівників за довіреністю (відсоткове співвідношення, %)	Кількість представників керівників або інших уповноважених законом або статутними документами осіб (відсоткове співвідношення, %)	Кількість випадків здійснення захисту інтересів юридичної особи прокурором (відсоткове співвідношення, %)
2016	52 (15,5%)	245 (73%)	17 (5%)	22 (6,5%)
2017	81 (20,8%)	271 (69,7%)	19 (4,9%)	18 (4,6%)
2018	36 (22,2%)	70 (43,3%)	54 (33,3%)	2 (1,2%)
2019	191 (38%)	117 (23,2%)	184 (36,6%)	11 (2,2%)

Джерело: розроблено автором на основі статистичних даних взятих із офіційного сайту Рівненського міського суду Рівненської області <https://rvm.rv.court.gov.ua> та сайту

Таблиця 3

Відомості щодо кількості кримінальних проваджень за участі юридичних осіб як учасників кримінального провадження² (на основі Малиновського районного суду м. Одеси)

Рік	Всього справ у порядку кримінального судочинства	Всього кримінальних проваджень*	Всього кримінальних проваджень за участі юридичних осіб	Відсоткове співвідношення кримінальних проваджень за участі юридичних осіб (%)
2016	5530	2245	256	11,4
2017	7907	2781	387	14
2018	9805	2988	421	14,1
2019	9533	2823	416	14,7

² Дані вказані без залишку за минулий рік.

Джерело: розроблено автором на основі статистичних даних взятих із офіційного сайту Малиновського районного суду м. Одеси <https://ml.od.court.gov.ua>.

Таблиця 4

Відомості щодо якісного складу представників юридичних осіб у кримінальних провадженнях за 2016-2019 рр. (на основі Малиновського районного суду м. Одеси)

Рік	Кількість представників адвокатів (відсоткове співвідношення, %)	Кількість представників працівників за довіреністю (відсоткове співвідношення, %)	Кількість представників керівників або інших уповноважених законом або статутними документами осіб (відсоткове співвідношення, %)	Кількість випадків здійснення захисту інтересів юридичної особи прокурором (відсоткове співвідношення, %)
2016	32 (12,5%)	131 (51,2%)	71 (27,7%)	22 (8,6%)
2017	64 (16,5%)	225 (58,2%)	81 (20,9%)	17 (4,4%)
2018	77 (18,3%)	151 (35,7%)	144 (34,3%)	49 (11,7%)
2019	139 (33,4%)	109 (26,2%)	122 (29,3%)	46 (11,1%)

Джерело: розроблено автором на основі статистичних даних взятих із офіційного сайту Малиновського районного суду м. Одеси <https://ml.od.court.gov.ua>.

Таблиця 5

Відомості щодо кількості кримінальних проваджень за участі юридичних осіб як учасників кримінального провадження³ (на основі Шевченківського районного суду Харківської області)

Рік	Всього справ у порядку кримінального судочинства	Всього кримінальних проваджень*	Всього кримінальних проваджень за участі юридичних осіб	Відсоткове співвідношення кримінальних проваджень за участі юридичних осіб (%)
2016	4679	2199	301	13,7
2017	5344	2711	378	13,9
2018	6805	3156	446	14,1
2019	6878	3012	423	14

³ Дані вказані без залишку за минулий рік.

Джерело: розроблено автором на основі статистичних даних взятих із офіційного сайту Шевченківського районного суду Харківської області <https://sh.hr.court.gov.ua>.

Таблиця 6

Відомості щодо якісного складу представників юридичних осіб у кримінальних провадженнях за 2016-2019 рр. (на основі Шевченківського районного суду Харківської області)

Рік	Кількість представників адвокатів (відсоткове співвідношення, %)	Кількість представників працівників за довіреністю (відсоткове співвідношення, %)	Кількість представників керівників або інших уповноважених законом або статутними документами осіб (відсоткове співвідношення, %)	Кількість випадків здійснення захисту інтересів юридичної особи прокурором (відсоткове співвідношення, %)
2016	57 (21,4%)	174 (55,4%)	54 (19,6%)	16 (3,6%)
2017	92 (24,3%)	141 (37,3%)	89 (23,6%)	56 (14,8%)
2018	138 (30,9%)	127 (28,5%)	103 (23,1%)	78 (17,5%)
2019	157 (37,1%)	92 (21,8%)	105 (24,8%)	69 (16,3%)

Джерело: розроблено автором на основі статистичних даних взятих із офіційного сайту Шевченківського районного суду Харківської області <https://sh.hr.court.gov.ua>.

Додаток В**Пропозиції щодо внесення змін до КПК України**

1) У частині другій статті 58 КПК України, у частині першій статті 63 КПК України, у частині першій статті 64¹ КПК України, у частині четвертій статті 64² КПК України після словосполучення «керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю» додати словосполучення «(самопредставництво юридичної особи)».

2) Доповнити частину другу статті 78 КПК України (Підстави для відводу захисника, представника) пунктом 4: «4. якщо вона є керівником юридичної особи або іншою уповноваженою законом, установчими документами або рішенням суду особою, якій вручено повідомлення про підозру у вчиненні від імені та в інтересах такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, 160, 209, 260, 262, 306, частинами першою і другою статті 368³, частинами першою і другою статті 368⁴, статтями 369, 369², 436, 437, 438, 442, 444, 447 Кримінального кодексу України, або від імені такої юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 258-258⁵ Кримінального кодексу України».

3) Доповнити частину третю статті 58 КПК України, частину другу статті 63 КПК України, частину другу статті 64¹ КПК України, частину п'яту статті 64² КПК України пунктом 4: «4) рішенням суду – якщо представником юридичної особи є арбітражний керуючий».

4) Доповнити КПК України статтю 52¹ (Обов'язкова участь представника юридичної особи):

«Стаття 52¹. Обов'язкова участь представника юридичної особи

1. Участь представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження є обов'язковою. Участь представника юридичної особи, щодо якої здійснюються провадження забезпечується з моменту набуття юридичною особою цього статусу.

2. Обов'язкова участь представника юридичної особи потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та третьої особи, щодо майно якої вирішується питання про арешт забезпечується у випадках:

1) щодо керівника юридичної особи або іншої особи уповноваженої законом, установчими документами або рішенням суду здійснюється кримінальне провадження;

2) місцезнаходження керівника або іншої особи уповноваженої законом, установчими документами або рішенням суду невідоме;

3) юридична особа перебуває у процедурі ліквідації, реорганізації, відновлення платоспроможності або визнання банкрутом;

4) юридичній особі завдана шкода у особливо великих (значних) розмірах або юридична особа відповідальна за її відшкодування.»

5) Доповнити КПК України статтею 52² (Залучення представника юридичної особи):

«Стаття 52². Залучення представника юридичної особи

1. Слідчий, прокурор, слідчий суддя чи суд зобов'язані забезпечити участь представника юридичної особи у кримінальному провадженні у випадку його обов'язкової участі, якщо юридична особа учасник кримінального провадження не призначила представника.

2. Слідчий, прокурор виносить постанову, а слідчий суддя та суд постановляє ухвалу, якою доручає відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, призначити адвоката для здійснення представництва за призначенням та забезпечити його прибуття у зазначені у постанові (ухвалі) час і місце для участі у кримінальному провадженні.

3. Постанова (ухвала) про доручення призначити адвоката негайно направляється відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правової допомоги, і є обов'язковою для негайного виконання. Невиконання, неналежне або несвоєчасне виконання постанови

(ухвали) про доручення призначити адвоката тягнуть відповідальність, встановлену законом.»

6) До статті 326 КПК України (Наслідки неприбуття цивільного позивача, цивільного відповідача, їх представників, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження), додати пункт 4: «Якщо в судове засідання не прибув за повідомленням представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження або цивільного позивача, цивільного відповідача, де участь представника юридичної особи є обов'язковою, суд відкладає судовий розгляд, визначає дату, час та місце проведення нового засідання і вживає заходів до прибуття їх до суду. Одночасно, якщо причина неприбуття є неповажною, суд порушує питання про відповідальність представника юридичної особи, який не прибув, перед органами, що згідно із законом уповноважені притягати їх до дисциплінарної відповідальності шляхом винесення окремої ухвали».

7) Доповнити статтю 58 КПК України частиною п'ятою:

5. «Представник потерпілого, коли це спеціально обумовлено у виданих йому документах, що є підставою для здійснення представництва, або обумовлено його компетенцією у разі здійснення представництва керівником юридичної особи або іншою уповноваженою законом, установчими документами або рішенням суду особою, має право:

1) примиритися у справах приватного обвинувачення з обвинуваченим та укласти угоду про примирення;

2) відмовитися від пред'явленого його довірителем цивільного позову або визнати цивільний позов, укласти мирову угоду».

8) Доповнити статтю 63 КПК України частиною четвертою:

4. «Представник цивільного позивача або цивільного відповідача, коли це спеціально обумовлено у виданих йому документах, що є підставою для здійснення представництва, або обумовлено його компетенцією у разі здійснення представництва керівником юридичної особи або іншою

уповноваженою законом, установчими документами або рішенням суду особою, має право:

1) примиритися у справах приватного обвинувачення з обвинуваченим та укласти угоду про примирення;

2) відмовитися від пред'явленого його довірителем цивільного позову або визнати цивільний позов, укласти мирову угоду».

9) Доповнити статтю 64¹ КПК України частиною восьмою:

8. «Представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження у випадках, коли це спеціально обумовлено у виданих йому документах, що є підставою для здійснення представництва, або обумовлено його компетенцією у разі здійснення представництва керівником юридичної особи або іншою уповноваженою законом, установчими документами або рішенням суду особою, має право:

1) примиритися у справах приватного обвинувачення з обвинуваченим та укласти угоду про примирення;

2) відмовитися від пред'явленого його довірителем цивільного позову або визнати цивільний позов, укласти мирову угоду».

10) Доповнити статті 58, 63, 64¹, 64² КПК України додатковим пунктом: «Одночасно брати участь у судовому розгляді можуть не більше п'яти представників».

11) Доповнити статті 58, 63, 64¹, 64² КПК України додатковим пунктом: «довіреність від імені юридичної особи видається за підписом (електронним цифровим підписом) посадової особи, уповноваженої на це законом, установчими документами».

12) Статті 58, 63, 64¹ та 64² КПК України доповнити пунктом: «відповідність копій установчих документів або інших документів, що підтверджує повноваження представника, оригіналу засвідчується за підписом (електронним цифровим підписом) посадової особи юридичної особи, уповноваженої на це законом або може бути засвідчена підписом слідчого, прокурора, слідчого судді або судді».

13) Частину другу статті 60 КПК України (Заявник) доповнити пунктом четвертим:

«4. мати представника».

14) Доповнити КПК України статтею 60¹ (Представник заявника):

«Стаття 60¹. Представник заявника

1. Представником заявника у кримінальному провадженні може бути: особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником; керівник чи інша особа, уповноважена законом, установчими документами або рішенням суду, працівник юридичної особи за довіреністю (самопредставництво юридичної особи – у випадку, якщо заявником є юридична особа.

2. Повноваження представника заявника на участь у кримінальному провадженні підтверджуються:

1) документами, передбаченими статтею 50 цього Кодексу, якщо представником заявника є особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні;

2) копією установчих документів юридичної особи – якщо представником заявника є керівник юридичної особи чи інша уповноважена законом або установчими документами особа;

3) довіреністю – якщо представником заявника є працівник юридичної особи, яка є заявником;

4) рішенням суду – якщо представником заявника є арбітражний керуючий.

3. Представник користується процесуальними правами заявника інтереси якого він представляє».

15) Доповнити КПК України додатковою статтею 375¹(Окрема ухвала суду):

«Стаття 375¹. Окрема ухвала суду

1. Суд може постановити окрему ухвалу у випадку зловживання процесуальними правами, порушення процесуальних обов'язків (неприсуття за викликом слідчого, прокурора, слідчого судді або суду без поважних причин),

неналежного виконання професійних обов'язків або іншого порушення законодавства захисником, представником учасника кримінального провадження або прокурором.

2. В окремій ухвалі суд має зазначити закон чи інший нормативно-правовий акт (у тому числі його статтю, пункт тощо), вимоги якого порушено, і в чому саме полягає порушення.

3. Окрема ухвала надсилається відповідним юридичним та фізичним особам, державним та іншим органам, посадовим особам, які за своїми повноваженнями повинні усунути виявлені судом недоліки чи порушення чи запобігти їх повторенню. Окрема ухвала щодо прокурора або адвоката надсилається органу, до повноважень якого належить притягнення до дисциплінарної відповідальності прокурора або адвоката відповідно.

4. З метою забезпечення виконання вказівок, що містяться в окремій ухвалі, суд встановлює у ній строк для надання відповіді залежно від змісту вказівок та терміну, необхідного для їх виконання.

5. Окрему ухвалу може бути постановлено судом першої інстанції, судами апеляційної чи касаційної інстанції.

6. Окрема ухвала може бути оскаржена особами, яких вона стосується. Окрема ухвала Верховного Суду оскарженню не підлягає».

**Список публікацій здобувача за темою дисертації та відомості про
апробацію результатів дисертації**

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Якимчук О. В. Проблеми класифікації представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2017. № 2 (16). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n2/17yovukr.pdf>.

2. Якимчук О. В. Становлення інституту представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 12. С. 108-114.

3. Якимчук О. В. Представництво юридичної особи її керівником у кримінальному провадженні в аспекті введення монополії адвокатури. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 167-172.

4. Якимчук О. В. Проблемні аспекти відповідальності представника юридичної особи у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 188-194.

5. Якимчук О. В. Особа представника юридичної особи у кримінальному провадженні України. *Evropský politický a právní diskurz*. 2020. Svazek 7. Vydání 2. С. 329-334.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Якимчук О. В. Монополія адвокатури в Україні в аспекті представництва юридичних осіб: за і проти. *Сучасні тенденції в юридичній науці України: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції*, м. Одеса, 28-30 червня 2018р. Херсон: Молодий вчений, 2018. С. 101-105.

7. Якимчук О. В. Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні країн Східної Азії: порівняльний аналіз з вітчизняним законодавством. *Юридична осінь 2018 року: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених*, м. Харків, 14 листопада 2018 р. Харків: Національний юридичний університет ім. Я. Мудрого, 2018. С. 500-504.

8. Якимчук О. В. Характерні ознаки представництва юридичних осіб як виду представництва у кримінальному провадженні. *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. тез наукових доповідей XVI міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, м. Луцьк, 27 березня 2020 р. Луцьк, Східноєвропейський національний університет ім. Л. Українки, 2020. С. 241-244.

9. Якимчук О. В. Щодо питання представництва прокурором юридичних осіб у кримінальному провадженні. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та в світі. Треті юридичні читання*: матеріали ювіл. всеукр. дистанційн. конф., м. Одеса, 10 квітня 2020 р. Одеса: Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, 2020. С. 253-256.

10. Якимчук О. В. Деякі питання обсягу повноважень представника юридичної особи у кримінальному провадженні. *Реформування законодавства України та розвиток суспільних відносин в Україні: питання взаємодії*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 8-9 травня, 2020 р. Ужгород: Ужгородський національний університет, 2020. С. 114-117.

11. Якимчук О. В. Підстави набуття статусу представника юридичної особи її працівником у кримінальному провадженні. *П'ять Таврійські юридичні наукові читання*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, 15-16 травня, 2020 р. Київ: Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2020. С. 189-192.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національного університету
«Острозька академія» з науково-
педагогічної роботи,
доктор філософських наук, професор

Д.М. Шевчук

« » _____ 2020 р.

А К Т

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження аспіранта
кафедри кримінально-правових дисциплін Якимчук Ольги Володимирівни
«Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні»
(спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес і криміналістика; судова
експертиза; оперативно-розшукова діяльність) в навчальний процес
Національного університету «Острозька академія»**

Комісія у складі: завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права ім. І. Малиновського Національного університету «Острозька академія» доктора юридичних наук, професора Попелюшка В. О., кандидата юридичних наук, старшого викладача Балацької О. Р., кандидата юридичних наук, старшого викладача Шминдрук О. Ф., склала даний акт про те, що результати дисертації аспіранта кафедри кримінально-правових дисциплін Якимчук О. В. «Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні» використовуються в навчальному процесі для проведення семінарів і практичних занять зі студентами денної, вечірньої і заочної форм навчання при вивченні дисциплін: «Кримінальний процес», «Судові та правоохоронні органи України», «Адвокатура України».

Результати наукового дослідження знайшли своє відображення в навчально-методичних матеріалах для студентів, де в якості джерел рекомендовано такі публікації:

1. Якимчук О. В. Проблеми класифікації представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2017. № 2 (16). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2017/n2/17yovukp.pdf>.

2. Якимчук О. В. Становлення інституту представництва юридичних осіб у кримінальному провадженні. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2017. № 12. С. 108-114.

3. Якимчук О. В. Представництво юридичної особи її керівником у кримінальному провадженні в аспекті введення монополії адвокатури. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 1 (13). С. 167-172.

4. Якимчук О. В. Проблемні аспекти відповідальності представника юридичної особи у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 4. С. 188-194.

5. Якимчук О. В. Монополія адвокатури в Україні в аспекті представництва юридичних осіб: за і проти. *Сучасні тенденції в юридичній науці України: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 28-30 червня 2018р.* Херсон: Молодий вчений, 2018. С. 101-105.

6. Якимчук О. В. Представництво юридичних осіб у кримінальному провадженні країн Східної Азії: порівняльний аналіз з вітчизняним законодавством. *Юридична осінь 2018 року*: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, м. Харків, 14 листопада 2018 р. Харків: Національний юридичний університет ім. Я. Мудрого, 2018. С. 500-504.

7. Якимчук О. В. Характерні ознаки представництва юридичних осіб як виду представництва у кримінальному провадженні. *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку*: зб. тез наукових доповідей XVI міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, м. Луцьк, 27 березня 2020 р. Луцьк, Східноєвропейський національний університет ім. Л. Українки, 2020. С. 241-244.

Голова комісії:

д.ю.н., проф. В.О. Попелюшко

Члени комісії:

к.ю.н., ст.викл. О. Р. Балацька

к.ю.н., ст. викл. О. Ф. Шминдрук

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань правоохоронної діяльності

01008, м.Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-06

Якимчук О.В.вул. Київська, 11, кв. 91,
м. Рівне,
33023**Шановна Ольго Володимирівно!**

Повідомляємо, що Ваші пропозиції Комітетом отримані та доведені до відома народних депутатів України – членів Комітету з питань правоохоронної діяльності.

З повагою**Голова Комітету****Д. Монастирський**

СЕДО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ

Підписувач: Монастирський Денис Анатолійович
Сертифікат: 58E2D9E7F900307B0400000ACDE2E00E7788200
Дійсний до: 16.03.2022 0:00:00Апарат Верховної Ради України
№ 04-27/12-2020/62753 від 01.06.2020

87998